

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ГОД. XXV

ФЕБРУАР, 1904

БРОЈ 2

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГА ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА ПЕТРА I

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ГЛАВНИ ПРОСВЕТНИ САВЕТ

ПОСТАВЉЕЊА

Указом Његовога Величанства Краља Србије Петра I од 9 фебруара 1904 год., на предлог господина Министра просвете и црквених послова а на основу чл. 6. и 7. закона о уређењу Главног Просветног Савета, постављени су:

За *редовне чланове* Главног Просветног Савета за периоду 1902/3 и 1903/4 школ. године: г. *Сретен Пашић*, управитељ Више Женске Школе, место г. Живојина Симића, директора гимназије Јосифа Панчића који је поднео оставку на чланство, и г. *д-р Чедомиљ Митровић*, ванредни професор Велике Школе.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

ПЕНЗИОНОВАЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља Србије Петра I од 31 јануара 1904 године, на предлог господина Министра просвете и црквених послова, а по саслушању Министарског Савета, одлучено је:

да се *Милија Лазаревић*, надзорник народних школа треће класе за округ руднички, на основу § 70. закона о чиновницима грађанскога реда, стави у стање покоја с пензијом која му припада по годинама службе.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ЗАКОНОДАВНА РЕШЕЊА

Указима Његовога Величанства Краља Србије Петра I од 31 Јануара 1904 одобрена су ова решења Народне Скупштине:

„Да се Марији Јовановићки, учитељици у Каони, призна у године сталне учитељске службе, за пензију и периодску повишицу, време од 1 септембра 1895 па до 1 септембра 1902 год., но без права на накнаду за протекло време“.

„Да се Јанку М. Бошковићу, учитељу у Д. Требешину, уважи у године сталне учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, и време од 23 септембра 1890 до 6 марта 1893 год., но без права накнаде за протекло време“.

„Да се Наталији Козмарића, учитељици из Миријева, призна у године сталне учитељске службе, за пензију и периодску повишицу, време од 1 септембра 1897 до 12 децембра 1901 године, и време од 16 децембра 1901 до 1 септембра 1902 године, но без права на накнаду за протекло време“.

„Да се Василији М. Букановићки, учитељици из Степојевца, призна у године сталне учитељске службе, за пензију и периодску повишицу, време од 13 августа 1895 до 31 децембра 1901 године, но без права на накнаду за протекло време“.

„Да се Максиму Радосављевићу, учитељу из Тополе, уважи у сталне године учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 9 септембра 1891 год. до 8 марта 1893 год., али без права на накнаду за протекло време“.

„Да се Војиславу Борђевићу, учитељу у Бадњевцу, уважи у сталне године учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 25 септембра 1890 године до 3 марта 1893 године, али без права на накнаду за протекло време“.

„Да се Ламбри Петровићу, учитељу из Прокупља, урачуна у године сталне учитељске службе време од 16 јула 1890 до 28 септембра 1894 године, које је време провео као учитељ ван Србије.

Ово му се има рачунати за пензију и за повишицу, но без права накнаде за протекло време.

„Да се Николи Милосављевићу, учитељу у Каменици, урачуна у године сталне учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 5 новембра 1882 до 10 децембра 1883 год., и од 30 јула 1894 до 27 октобра 1894 год., но без права накнаде за протекло време“.

„Да се Милији Јовановићу, учитељу у Лапову, урачуна у године сталне учитељске службе време од 1 септембра 1889 године до 16 марта 1893 године, у коме је времену молидац био сталан учитељ.

Ово му се има рачунати за пензију и за повишицу, но без права накнаде за протекло време.

„Да се Лазару Станимировићу, учитељу корбовачком, среза пчињског округа врањског, уважи у сталне године учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 5 новембра 1892 до 1 јануара 1902 године и од 1 јануара 1902 године до 27 новембра исте године, но без права на накнаду за протекло време“.

„Да се Зорки Росићки, учитељици у Барошевцу, уважи у године сталне учитељске службе за периодску повишицу и пензију време од 6 новембра 1899 год. до 18 октобра 1901 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Тодору Росићу, учитељу у Барошевцу, уважи у сталне године учитељске службе за периодску повишицу и пензију, време од 1 августа 1891 до 1 новембра 1901 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Евиди М. Даниловића, учитељици у Батуши, среза и округа пожаревачког уважи у године сталне учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 1 септембра 1894 године до 1 октобра 1901 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Драгити Поповићки, учитељици у Лађевцима, уважи у сталне године учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 1 септембра 1897 године до 1 октобра 1901 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Трпку Стојановићу, учитељу у Ориду, среза поцерског, уважи у године сталне учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 1 септембра 1893 године до 31 децембра 1901 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Јовану Радовићу, учитељу у Коњусима, среза расинског окр. крушевачког, уважи у сталне године учитељске службе за периодску повишицу и пензију време од 1 септембра 1893 године до 1 јануара 1902 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Глигорију Поповићу, учитељу у Лађевцима, уважи у године сталне учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 1 октобра 1896 године до 1 октобра 1901 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Параскеви Радовићки, учитељици у Коњусима, уважи у сталне године учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 1 августа 1898 године до 1 октобра 1901 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Василији Јанковићки, учитељици у Плавни, уважи у године сталне учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 1 септембра 1895 године до 1 септембра 1902 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Милићу Букомировићу, учитељу у Кладурову, среза млавског округа пожаревачког, уважи у године сталне учитељске службе за периодску повишицу и пензију, време од 1 јула 1898 године до 1 јануара 1902 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Танасију Комарчићу, учитељу у М. Јасикови, уважи у сталне године учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 1 септембра 1895 године до 7 новембра 1902 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Јефти Цуковићу, учитељу у Брзоходу, среза моравског окр. пожаревачког, уважи у сталне године учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 1 септембра 1892 године до 10 децембра 1901 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Софији Цуковићки, у Брзоходу, уважи у године сталне учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 1 септембра 1893 године до 1 октобра 1901 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Сими Михајловићу и Љубици С. Михајловићки, учитељима из Злота, уважи у сталне године учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 1 септембра 1893 године до 16 септембра 1902 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Јовану Ђирићу, учитељу у Копривници, уважи у године сталне учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 17 септембра 1896 године до 28 фебруара 1902 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Мирку Митровићу, учитељу у Осечини, уважи у сталне године учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 24 августа 1891 године до 17 септембра 1894 године, али без права накнаде за протекло време“.

„Да се Даринки Савковићки, учитељица у Црниљеву, уважи у године сталне учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 7 септембра 1892 године до 16 октобра 1901 године, али без права накнаде за протекло време“.

Право на урачунавање периодске повишице и пензије, које овим признавањем задобија, важи од 1 јануара 1905 године“.

„Да се Аки Комарчићки, учитељици у Малој Јасикови, среза крајинског, округа крајинског, уважи у сталне године учитељске службе, за периодску повишицу и пензију, време од 15 септембра 1895 године до 20 октобра 1902 године, али без права накнаде за протекло време“.

Право на урачунавање периодске повишице и пензије, које овим признавањем задобија, важи од 1 јануара 1905 године“.

„Да се Владимиру А. Марковићу, учитељу у Драчи, уважи у сталне године учитељске службе време од 25 септембра 1890 године до 18 марта 1893 године у коме је времену Марковић био сталан учитељ.

Ове године службе имају му се рачунати за повишицу и пензију, али без права на накнаду за протекло време“.

РАСПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Свима школским надзорницима и окружним начелницима

Поједини школски надзорници, као и окружни енжењери, не шаљу тачне податке, да би се према томе могли у министарству грађевина брзо израђивати планови и предрачуни за нове школске зграде. Због тога се често и по два три пут морају да траже накнадно потребни подаци, тј се израда планова и предрачуна одуговлачи. Да се то не би у будуће дешавало, потребно је да се одсад сви подаци шаљу одмах, чим се жели да начини план и предрачун у Министарству грађевина за ма коју нову школску зграду. А подаци без којих се не може приступити изради плана и предрачуна, ови су:

1. Ситуациони план земљишта са висинским котама, величина земљишта, мере свих граничних линија и правац севера; да се означи најближа околина земљишта за школу, да се означи какво је земљиште, и по могућству стање подземне воде.

На ситуационом плану ваља означити место за бунар или чесму, ако тога има на земљишту које је изабрано за школу.

2. Програм за нову школску зграду: какви су поименце локали потребни и колико их треба да буде; хоће ли у новој школској згради бити мушка и женска школа; за колики број ученика да буду подешене поједине учионице; хоће ли се ускоро јавити потреба да се увећа број ученика с обзиром на прираштај деце у школској општини; хоће ли у новој школској згради бити и учитељски станови и колико ће их требати.

3. Каквим материјалом располаже школска општина: хоће ли се зграда зидати каменом, циглом или ће бити од бондрука, колико је новаца спремљено за зидање, шта даје општина у материјалу (камен, циглу, песак, креч, дрвенарију) и превозу.

Препоручујем Вам да у будуће најтачније поступате по овој мојој наредби.

ПБр. 749
16 јануара 1904 год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова
Љуб. Стојановић, с. р.

Школским надзорницима

Господин Министар грађевина упутио је министарству просвете писмо ове садржине:

„Школски надзорници користећи се Вашим наређењем од 3 и 28 новембра пр. год. ПБр. 16545, и 17879, почели су ми подносити своје извештаје, у којим местима школског округа треба приступити подизању школске зграде и тражити да наредим израду планова и осталих докумената за исте.

Многи од школских надзорника у тим својим извештајима или никако не означавају са коликом сумом дотична општина или села располажу, или пак ако је и означе, она је толика, да се са истом не би могла школска грађевина подићи онако, како то захтевају технички и хигијенски прописи.

Да се не би стварала излишна преписка на штету других хитних предмета и да се не би узалудно губило време око израде планова и осталих докумената за оне школе, чије општине или села не располажу довољним материјалним средствима и које се услед тога можда још дуже време неће моћи подићи, мени је част молити Вас, Господине, да школским надзорницима изволите расписом наредити, да ми они у будуће шаљу своје извештаје само за подизање оних школа, за које дотична општина или село буду располагали довољним материјалним средствима, означавајући уједно и суму готовине, којом општина или село располажу, а никако и за оне школе, за чије подизање или никако нема готовине или ако је има она је недовољна“.

Извештавате се о овоме с тим, да од сад шаљете Ваше извештаје господину Министру грађевина према овом његовом писму.

ПБр. 794

19 јануара 1904 год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова

Љуб. Стојановић с. р.

Свима школским надзорницима

Поводом питања једног школског надзорника: да ли треба поспразмери непосредне порезе, оптеретити школским прирезом и непосредна имања оних лица која не живе у оној општини где им је имање — умољен је господин Министар финансија за објашњење овога питања.

Г. Министар финансија изволео је поводом овога питања објаснити ову ствар овим својим писмом:

„У одговору на Ваше питање од 2. овога месеца, ПБр. 19410., част ми је извести Вас да су сви прирези везани не за личност него за суму непосреднога пореза. Према томе, ако неко ма на какав принос, било од капитала, радња или зграда, итд., плаћа ма и најмању суму непосреднога пореза, на ту суму он мора плаћати све прирезе, без обзира на то да ли он живи у тој или ма којој другој општини, или чак и ван

Србије. Стога се и школским прирезом морају оптеретити сва непокретна имања оних лица која не живе у оној општини, где је имање њихово, и, ако је противно рађено, онда је погрешно“.

Извештавате се о овом објашњењу Г. Министра финансија с тим да ову ствар доставите општинским судовима и школским одборима у Вашем школском округу.

ПБр. 605
19 јануара 1904 год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова
Љуб. Стојановић, с. р.

Свима школским надзорницима

Опазио сам да поједини наставници и наставнице народних школа из унутрашњости узму кратко одсуство и дођу у Београд и овде подносе молбе за дуже одсуство. Овим се Министарству просвете ствара непотребни посао, пошто према школском закону надзорници имају право да дају одсуства до 15 дана у случају веће потребе. Зато Вам препоручујем да саопштите свима учитељима и учитељицама у повереном Вам школском округу да се за одсуство до 15 дана обраћају министарству и то преко Вас, па да сачекају и одобрење и тек онда да га почну употребљавати.

У исто време саопштићете им, да нећу ни једном наставнику или наставници дати одсуство, нити га продужити, ако би ми се за исто нередовним путем обратили противно овој мојој наредби.

Овај распис има везе с расписом од 12 новембра 1902 године ПБр. 16817.

ПБр. 1888
7 фебруара 1904 год.
Београд.

Министар
просвете и црквених послова
Љуб. М. Давидовић, с. р.

Свима школским надзорницима

Пре сто година отпочео је Велики Вожд Карађорђе Петровић са својим сувременацима јуначку борбу против петвековног непријатеља српског племена. Успоменана то, сваком Србину мило, време прославиће се у свима народним школама према распису мога претходника.

Ну, ову успомену која ће, уверен сам, остати дубоко урезана у срцима наших малих ученика, чини ми се да је потребно обележити и неким видним знацима, који ће у души њиховој изазвати топла осећања и кад остаре; који ће им изазвати миле успомене на *ђаковање*, кад су прослављали стогодишњицу првог устанка.

Велики и богати народи подижу у оваквим приликама куле и споменике од камена на трговима по великим градовима, у пространим равницама и на великим бреговима. Наш народ то не може. Али, могу наши ученици народних школа ипак учинити нешто по угледу на велике народе, а што ће бити још лепше и племенитије: *они могу засадити сваки у свом врту или двористику на дому по неко дрво, шумско или благородно а дужег је века*, које ће неговати и чувати га да одрасте, па кад остаре, предати тај живи споменик у аманет својим млађим, који ће за њима доћи. Они могу још заједно са учитељима и учитељицама, а уз припомоћ старијих, засадити школско двористе дрвећем, а где је ово већ засађено, пошумити понеки голи брег или украсити пут који иде од школе, ако му с обе стране засаде разно дрвеће, а наставници настану да се то после лепо негује, да ученици који после садашњих дођу приме тај њихов рукосад и да га чувају као трајну успомену на наше претке, који су љубили лепу српску земљу, па су и устали на оружје да ослободе српско огњиште и дали најбољи пример како се живи и ради за народ и његову слободу.

Не мислим да треба да Вам дајем каква детаљнија упуства у намери да се ова моја жеља оствари.

Како ће се и у колико извести ово, остављам увиђавности Вашој и наших учитеља и учитељица народних школа. Само Вам препоручујем да ми крајем школске године поднесете тачан извештај да ли је и у колико ова моја жеља остварена и то на истом месту на ком ћете ми реферовати и о прослави стогодишњице према распису од 3 јануара ове године.

ПБр. 1595

9 фебруара 1904 год.
у Београд.

Министар
просвете и црквених послова
Љуб. М. Давидовић с. р.

Свима директорима средњих и стручних школа и свима школским надзорницима

Г. М. Вукашиновић, капетан, израдио је *релефну карту Краљевине Србије* (размер 1 : 400000) коју је Главни Просветни Савет прегледао и дао своје мишљење да се може корисно употребити као помоћно наставно средство при изучавању Земљописа Краљевине Србије.

Скрећући Вам пажњу на појаву ове прве рељефне карте Краљевине Србије, ја Вам уједно одобравам да карту набавите — да школски одбори могу набавити карте — за потребу поверене Вам — поверених вам школа.

Карта се може поручити код г. Вукашиновића или код г. С. Сићића, надзорника народних школа — обојица у Пироту. Вредност карте се за сад може само приближно одредити на 50—60 динара комад, пошто се израђује на страни, те се тачно не могу још урачунати сви трошкови.

ПБр. 1856

9 фебруара 1904 год.
Београд.

Министар
просвете и црквених послова
Љуб. М. Давидовић, с. р.

**Свима средњим и стручним школама и ректору
Велике Школе**

На представку Министарства просвете црквених послова, ПБр. 557, од 31. јануара ове год., коју је оно учинило Српској Краљевској Академији Наука о бесплатном пиљању академијиних издања средњим школама, Академија је одговорила актом Бр. 81, од 10 фебруара ове год. ово:

„У вези са Вашим писмом од 31. пр. месеца, ПБр. 557, част ми је одговорити Вам да ће српска Краљевска Академија, по одлуци свога председништва слати сва своја издања и оним гимназијама којима до сада није слала, ако јој се гимназије за то обрате. Онима пак гимназијама које су редовно добијале од Академије сва издања, а нису их сачувале, Академија ће уступити поједине књиге својих издања за комплетирање школских књижица у пола цене“.

Извештавајући Вас о овоме, препоручујем Вам да се користите овом одлуком и да попуните школску књижицу издањима академијиним, ако је и у колико је то потребно повереној Вам школи.

ПБр. 2056

11 феаруара 1903. године
Београд

Министар
просвете и црквених послова
Љуб. М. Давидовић, с. р.

ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА О КЊИГАМА

Решењем својим од 27 јануара 1904 ПБр. 1334, господин Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књига: *Минералологија и Геологија*, од г. *Алексе М. Станојевића*, професора могу употребљавати као привремени уџбеници у средњим школама у садашњем издању с тим, да ново издање мора одговарати потпуно свима захтевима Правила о уџбеницима.

Решењем својим од 28 јануара 1904 ПБр. 1362 господин Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се садашње издање књига: *„Географија“* за I разред сред. школа; *„Географија“* за II разред сред. школа; *„Географија“* за III разред сред. школа и *„Географија“* за IV разред средњих школа од г. *Радосава Васовића*, професора, може употребљавати као привремени уџбеник у сред. школама с тим, да ново издање мора одговарати свима захтевима Правила о уџбеницима.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГА САВЕТА

860. РЕДОВНИ САСТАНАК

17. децембра 1903. год.

Били су: ПРЕДСЕДНИК д-р Војислав Багић; ПОТПРЕДСЕДНИК Ст. Ловчевић;
РЕДОВНИ ЧЛАНОВИ: Ср. Ј. Стојковић, Жив. М. Нерић, Љуб. М. Протић, Ђока
Анђелковић и Момчило Иванић.

Пословољ: М. И. Шеварлић.

I

Прочитан је и примљен записник 859. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете од 15. ов. месеца, ПБр. 18797, којим је спроведена Савету на оцену молба безимених писаца „Земља и Камен“, који су молили за одобрење да се њихова књига „Планинка“ коју су у рукопису поднели, може употребљавати за поклањање ученицима основних школа о годишњим испитима.

Савет је одлучио: да се умоли г. Владимир Д. Стојановић, надзорник народних школа за град Београд, да ову књигу у рукопису прегледа и да о њој Савету реферује у смислу молбе молилаца.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 27 октобра ове године, ПБр. 15993, којим је спроведена Савету на оцену молба г. д-ра Милана Шевића, професора, који је молио да се откуп његових читанака, које је држава откупила на свагда, сматра да није на свагда већ само на пет година, према Правилима о удбеницима од 15 маја 1895, ПБр. 4381, и да му се повећа откупна цена за његове откупљење читанке.

Главни Просветни Савет, не упуштајући се у оцену величине хонорара, мисли да одлука о откупу г. Шевићеве читанке вреди за ову књигу оваква каква је, а за ново измењено издање, може доћи нова погодба и нова одлука.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 26 новембра ове године, ПБр. 17441, којим се пита Савет за мишљење о томе да ли вештине у учитељским школама треба да буду обавезни предмети.

Савет је мишљења да ово питање треба везати са израдом новог наставног плана за учитељске школе.

Овим је завршен овај саветски састанак.

861. РЕДОВНИ САСТАНАК

21. јануара 1904. год.

Били су: потпредседник **Ст. Ловчевић**; редовни чланови: **д-р Марко Т. Лео**, **д-р Стеван Марковић**, **Жив. М. Перић**, **Ср. Ј. Стојковић**, **Љуб. М. Протић** и **Момчило Иванић**.

Пословољ: **М. И. Шеварлић**.

I

Прочитан је и примљен записник 860. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 5. овога месеца, ПБр. 129, којим су спроведени Савету акти по кривици г-ђице Милице Зарићеве, учитељице у Салаковцу, округа пожаревачког, с питањем: да ли ова учитељица и даље може остати у народној школи као учитељица.

По размотрењу свих аката по овоме предмету Савет је нашао да се г-ђица Милица Зарићева, учитељица у Салаковцу, огрешила о одредбе чл. 65. тач 1. закона о народним школама и, према учињеној кривици, коју је она сама признала, Савет је мишљења: да ова учитељица не може даље остати у учитељској служби.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 10. децембра прошле године, ПБр. 18965 којим се пита Савет за мишљење: да ли би г. Душана Поповића, пређашњег учитеља, требало поново поставити за учитеља с обзиром на кривицу, због које је раније отпуштен, и на уверења која је накнадно поднео.

Према кривицама, које је г. Поповић раније починио, Савет је мишљења: да се г. Душан Поповић, пређашњи учитељ, не може поново поставити за учитеља народних школа, јер Савет из накнадно поднесених докумената није стекао уверења да се он поправио у владаву.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 3. овога месеца, ПБр. 74, којим је спроведена Савету на оцену молба

г. Јована Мормановића, кандидата за учитеља музике, који је молио за место учитеља музике и певања у средњим школама.

Савет је одлучио: да се умоли г. Петар Крстић, учитељ музике прве београдске гимназије, да прегледа документа молиоcheва, и да Савету реферује о томе: да ли г. Мормановић има прописне квалификације за учитеља музике и певања у средњим школама.

V

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 13. овога месеца ПБр. 571, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Мих. М. Стевановића, оvd. учитеља, који је молио за одобрење да се његова књига: „Дете и Војник“ може употребљавати за поклањање ђацима основних школа о годишњим испитима и да се може набављати за ђачке књижице.

Савет је одлучио: да г. Љуб. М. Протић, редовни члан Савета, ову књигу прегледа и о њој Савету реферује у смислу молбе г. Стевановића.

VI

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 13. овога месеца, ПБр. 549, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Ђоке Ивковића, учитеља у пензији, који је молио да се откупе и употребљавају као уџбеници у основним школама његове књиге: „Наука хришћанска, за ученике-це трећег разреда основне школе“ и „Наука хришћанска за ученике-це четвртог разреда основне школе“.

Савет је одлучио: да се ове књиге упуте на преглед комисији, која је раније одређена за преглед уџбеника основних школа ове врсте.

VII

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 18. октобра прошле године, ПБр. 15676, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Мите Нешковића, кр. жуп. школ. надзорника из Беловара, који је молио за одобрење да се његове „Рачунске Таблице“ са „Тумачем“ могу употребљавати као уџбеници у нашим основним школама, и да се његова књига „Линхард и Гертруда“, прва књига, препоручи за књижице народних школа.

Савет је одлучио: да се умоли г. Владимир Д. Стојановић, надзорник народних школа за град Београд, да ове књиге прегледа и о њима Савету реферује у смислу молбе г. Нешковића.

VIII

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 19. новембра прошле године, ПБр. 17359, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Душана Јовановића, професора гимназије Јосифа Панчића, који је молио за одобрење да се његове књиге: „Латинска Читанка“ за IV разред гимназије и Ломоцдови „Viri illustres“ за V разред гимназије, могу употребљавати као уџбеници у гимназијама.

Савет је одлучио: да се умоле г.г. Јанко Лукић, Димитрије Милојевић и Миливоје Ј. Поповић, професори, да ове књиге прегледају и о њима Савету поднесу заједнички реферат према чл. 7. Правила о уџбеницима, а у смислу молбе г. Јовановића.

IX

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 1. новембра прошле године, ПБр. 16437, којим је спроведена Савету на оцену молба г. д-ра Веселина Ђисаловића, професора српске гимназије у Новоме Саду, који је молио за одобрење да се његове књиге: „Латинска читанка за I и II разред гимназије“, „Латинска граматика за средње школе, први део“, „Одабрани животописи одличних војсковођа из Корнелија Непота“ и „Тумач и речник за одабране животописе из Корнелија Непота“ — могу употребљавати као уџбеници у нашим гимназијама.

Савет је одлучио: да се умоле г.г. Јанко Лукић, Димитрије Милојевић и Миливоје Ј. Поповић, професори, да ове књиге прегледају и о њима Савету поднесу заједнички реферат према чл. 7. Правила о уџбеницима, а у смислу молбе г. д-ра Ђисаловића.

X

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 31. октобра прошле године, ПБр. 16267, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Мите Живковића, директора гимназије Св. Саве, који је молио за одобрење да се треће издање његове књиге: „Латинска читанка, I део, за III разред гимназија“, може употребљавати као уџбеник у гимназијама.

Савет је одлучио: да се умоле г.г. Јанко Лукић, Димитрије Милојевић и Миливоје Ј. Поповић, професори, да ову књигу прегледају и о њој Савету поднесу заједнички реферат према чл. 7. Правила о уџбеницима, а у смислу молбе г. Живковића.

XI

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 20. овога месеца, ПБр. 890, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Петра Шрепловића, који је молио за одобрење да се у основним школама могу употребљавати као помоћна средства, при предавању земљописа, његове књиге: „Атлас Краљевине Србије, за III разред основних школа“ и „Атлас Краљевине Србије, за IV разред основних школа“.

Савет је одлучио: да се ови Атласи упуते на преглед комисији, која је раније одређена за прегледање Земљописа и Историје Срба за основне школе.

XII

Прочитано је писмо г. Милоја Влајића, школскога надзорника у пензији, којим извештава Савет да му је због болести немогућно учествовати у одређеној комисији за преглед уџбеника из Земљописа и Историје Срба за основне школе.

Савет је на место г. Влајића за члана ове комисије изабрао г. Љубомира М. Протића, редовнога члана Савета.

XII

Прочитан је реферат г. Сретена Пашића, управитеља београдске Више Женске Школе, о квалификацији г. Живана Маџаревића, испитаног учитеља гимнастике који је молио за место учитеља гимнастике у средњим школама.

Према реферату г. Пашића Савет је одлучио: да г. Живан Маџаревић има прописне квалификације за учитеља гимнастике у средњим школама.

XIV

Прочитани су реферати г.г. д-ра Светолика П. Радовановића и д-ра Светолика П. Стевановића, професора, о књигама: „Минералологија“ за више разреде средњих школа и „Геологија“ за више разреде средњих школа од професора Алексе М. Станојевића, који је молио за одобрење да се ове његове књиге могу употребљавати као уџбеници у средњим школама.

Реферат г. д-ра Светолика Радовановића гласи:

Главном Просветном Савету

Према писму Главног Просветног Савета од 2 марта 1903 године СБр. 36/1900 поново сам разгледао уџбенике Г. А. М. Станојевића, професора, за Минералологију и Геологију, и пошто сам уз то прочитао и реферат Г. д-ра Св. П. Стевановића могу сада рећи ово:

Напомене Г. Стевановића за „Минералологију“ држим да су *умесне*. Ово *у главном* вреди и за „Геологију“, за коју и ја налазим да је *боље* израђена него „Минералологија“, али да се при свем том опет мора пожелети *бољи и јаснији уџбеник* за ову науку, која је тако интересна и значајна за гимназијску наставу, јер обухвата скоро целу Јестаственицу и баца општи поглед на њу. Према томе и моје је мишљење да се ови уџбеници Г. Станојевића за више разреде средњих школа могу само *привремено* одобрити.

Молим Просветни Савет да ме извини што сам се с подношењем овог мог реферата тако много одоцнио. Главни је узрок томе што ми се у почетку никако није допало то да се ови уџбеници подносе Савету на одобрење, пошто су се већ у велико почели продавати и употребљавати, а у последње време и велика моја заузетост разним пословима.

Хонорар не тражим.

С највећим поштовањем
др. Свет. Радовановић
проф. Вел. Школе

Реферат г. д-ра Светолика П. Стевановића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам уџбенике: „Минералологију“ и „Геологију“, за више разреде средњих школа у Краљевини Србији, од А. М. Станојевића, које ми је Главни Просветни Савет, писмом својим од 2. марта, т. г. СБр. 36/900, изволео на оцену послати.

Ну, пре него што дам свој суд о овим књигама, нека ми је допуштено, да у неколико речи изнесем своје мишљење о снабдевању наших средњих школа уџбеницима у опште. Ово чиним с тога, што код нас изузетно уџбеници имају тројаку задаћу: а, да, у недостатку детаљних програма сами буду програми; б, да допуњују спрему наставникову, ако предмет није у стручним рукама и в, тек на послетку, да буду ручна књига ученицима. Због оваког свог положаја уџбеници су за нас од великог значаја. Ово се увиђало и на надлежном месту и изгледа да је један од главних разлога: да се наставнику оставе одрешене руке при избору уџбеника, био тај, што се држало, да ће се већом утакмицом доћи и до бољих уџбеника. Али се до данас те наде пису испуниле. Утакмица је и на даље остала слаба, а дало се маха сваковрсним спекулацијама на рачун ђачких родитеља.

Па баш и кад би било могућности за јачу утакмицу, уџбеници би наши и даље остали кад боља, кад слабија копија страних уџбеника — остали би и даље „из две књиге написана трећа“. Преписивало би се и даље нешто из једне, нешто из друге стране ручне књиге, реметећи смишљен и оправдан ред у овима више оригиналности него исправности ради. По себи се разуме, да оваке компилације по вредности вазда заостају иза својих оригинала, јер ови имајући могућности за чешће мењање издања, имају могућности и за евентуалне поправке. На тај се начин у исто време проширује и круг сарадника на томе делу, те оно излази као елаборат не једног или два човека, већ једног реда људи. Ми немамо времена да идемо тако обилазним путевима а и нашта? Није ли много лакше, брже и пробитачније преводити боље стране уџбенике за све предмете, који се не баве специјално описом наше земље и нашег народа?

Једино у чему наши уџбеници обично превазилазе стране јесу њихова слаба техничка израда и велике цене. Друкче и не може да буде, кад се и при релативно малој тражњи мора платити труд писцу и обезбедити зарада издавачу.

* * *

„Минералогџа“ и „Геологија, за више разреде средњих школа“ од А. М. Станојевића, не противрече ни најмање напред изложеним напоменама, на против, могле би се баш узети као образац за писање уџбеника код нас. И оне су, као што нам писац у предговору каже, рађене по неколико бољих страних уџбеника. Било је и овде премештања и преимачавања, што је само учинило да ове књиге изостану иза свију оних, по којима су рађене. Техничка израда слаба а цене велике. Толико у опште о овим књигама а сада да изложим своје напомене о свакој на по се.

I. Минералогџа. Издање дворске књижаре Мите Стајића у Београду, 1900. год. Цена 2 динара.

Као што се обично код уџбеника за више разреде средњих школа ради, књига је ова подељена на општи и посебни део.

У општем делу изложене су главније морфолошке, физичке и хемијске особине минерала са кратким напоменама о „постојању минерала у природи“ и начину њиховог појављивања („положајне прилике минерала“), што би била новина за уџбенике ове врсте. Ма да је у овоме делу било говора о свему ономе, што би се, према намени књиге, од ове захтевати могло, ипак није довољно јасно истакнуто баш оно што ученици тешко схватају, а што треба да схвате и науче. Већ на првим листовима Минералогџе треба ученика

уопштени са кристалом; треба му објаснити да облик овог није случајан, већ да је само израз правилности у унутрашњој грађи коју узима минерална материја при кристализацији; даље да иста минерална материја, под истим приликама, узима увек исти кристални облик, што значи да је правилност у унутрашњој грађи особина саме материје; за тим да је последица ове правилности и сталност нагибних углова (угала диедрих) и на послетку, да су најглавније физичке особине минерала везане за његов кристални облик. На сва ова питања треба одговорити тако да их ученик може разумети, а да се не повреди принципи саме науке. Мени се чини да се ово не може постићи простим дефиницијама, као што је покушано у овој књизи. Овоме мора претходити нарочити увод и огледи са згодно одабраним примерима, чега истина нема ни у страним уџбеницима за више разреде, али га бар има у онима за ниже. Тиме би се у исто време јаче истакла узајамна веза између појединих особина, на шта је мало пажње обрађено у овоме уџбенику. Да је се писац послужио таквим једним уводом по свој прилици не би му дефиниција кристала испала онако развучена, па и поред тога непотпуна (стр. 3), а било би му врло лако у много мање речи објаснити шта су кристални минерали а шта кристаласти агрегати; шта су аморфна тела; због чега кристали нису правилно развучени као геометријски полиедри (стр. 5), па и узроке симетричности кристалне.

Стварне погрешке и недостаци су ови:

1. Г. Станојевић не прави разлику између угала диедрих и ивичних углова (стр. 5). На ову су га погрешку навели аутори, којима се служио и који ове углове називају каткад „Kantenwinkel“. Међутим професор Groth на стр. 289, своје „Physikalische Krystallographie“ вели: „... der (ebene) Winkel, welchen zwei Kanten einer Fläche, d. h. die Geraden in denen sie zwei andere Flächen schneidet, mit einander einschliessen, heisst (zum Unterschied von „Flächenwinkel“) Kantenwinkel“. Дакле угао диедар је нагибни угао а ивични угао је угао између ивица исте пљосни.

2. На истој страни идентификоване су равни симетрије са главним пресецима, ма да главни пресеци имају други значај у кристалографији, о чему се и сам писац, говорећи о моноклиничним кристалима на стр. 30., уверио.

3. Према закону симетрије како је изложен на стр. 6. изгледа као да је симетрија узрок а не последица правилности на кристалима. Овај закон у опште нема смисла, а најмање за овај уџбеник.

4. Дефиниција за кристалне осовине на истој страни није тачна, ма да је врло опширна.

5. При разлагању о параметрима на стр. 6. и 7. требало је изближе објаснити оно „m“, бар рећи које вредности у опште оно може имати, а не би ни мало шкродило, да је напоменут и закон о рационалности индекса, јер је то један од најважнијих закона за геометријску кристалографију.

6. Нетачна је подела тетраедара на стр. 12. у „основне или позитивне“ и „супротне или негативне“ јер нема основних тетраедара.

7. Не допадају ми се називи „заоштрена ивица“, за случај кад на место постојећих пљосана дођу две нове, и „зашиљен рогаљ“, кад на место старих дођу нове пљосни, јер се противе самој природи ствари пошто и ивица и рогаљ постају тупљи. За рогаљ је боље рећи завршен или како г. Станојевић вели „увршен“ рогаљ, а за ивицу и сам немам подесног назива.

8. На стр. 15 се каже: да се комбиновати могу „само облици истог система (и симетрије)“. Неће ово разумети ни један ученик. Боље је њима изближе именовати категорије облика, који се могу комбиновати.

9. На стр. 17. стоји да „закон кристалне симетрије“ захтева у тетрагоналној системи „двојне пирамиде“, што у ствари не стоји, иначе бисмо минерал вулфенит морали уврстити у изузетке, који не следују законима симетрије, а таквих у кристалографији нема.

10. Из поделе ромбоедара на стр. 24. у „основне (позитивне)“ „супротне (негативне)“ изгледа да писац и сам није на чисто с тим шта је основни облик. Ако је хексагонална бипирамида основни облик за хексагоналну систему, онда ни један ромбоедар није основни већ су сви изведени. Али, ако се због надмоћности хемиедарских облика у овој системи одвоје ромбоедри за се, онда ће основни бити онај, који се на дотичном минералу најчешће јавља, па био он десни или леви.

11. Став о облику главних пресека код ромбичне системе на стр. 26. није тачан, јер ти пресеци, бар два од њих, могу бити и правоугаоници а ће ромбоиди, на пример код ромбичне призме. Реченица: „Симетрија у ова три главна правца је неједнака“ нема никаквог смисла.

12. Дефиниција за макродоме и брахидоме на стр. 27. је погрешна, јер ни једна ни друга од ових призама не стоје „управно на вертикалну осовину“.

13. Реченицу на стр. 30.: „Ове хемипирамиде разликују се као позитивне и негативне према томе, да ли односни парови пљосана леже уз краће (позитивне) или уз дуже клино-дијагоналне ивице (негативне хемипирамиде)“ нисам могао разумети, а судећи по овим „клиподијагоналним ивицама“ изгледа да је не разуме ни г. Станојевић.

14. Главни пресек код моноклиничне призме није ромб, већ ромбоид страна 30.

15. Из онога, што је на стр. 34. и 35. о близним кристалима речено, излази да је раван ближњења исто што и раван додира, као и да је ова раван увек раван симетрије за близанац, што у ствари не стоји.

16. Дефиниција за цељивост на стр. 40.: „Отуд долази да се многи кристали у овим правцима лакше раскидају, а у правцима управним на ове лакше цепају т.ј. тако деле да се деобне пљосни подударају с кристалним пљоснима“, није ни тачна ни лепо исказана, а наведени пример калцит ни најмање је не допуњује, већ је прави још гором.

17. На истој страни погрешно је речено да су галенит и камена со цељиви по „октаједру“.

18. Напомене: о „редовним“ и „нередовним“ зрацима на стр. 44; о поларизацијоним апаратима и поларисању светлости, потпуно су излишне; а тврђење, да ће се, кад се међу турмалинске плочице метне какав кристал с двојним преламањем, видети увек „јасноћа“, погрешно је.

19. Не видех нигде опис флуоресценције.

20. За ожагрину је требало мало боље објашњење, а не само рећи да је то „сублимовани производ“ стр. 51.

21. Незгодан је назив „Положајне прилике минерала“ за њихов начин појављивања у природи, стр. 53, а ситни текст о слојевима и складовима треба са свим изоставити, јер се њиме не може нико користити. Иначе му је право место у Геологији.

У посебну Минералогiju унето је много више минералних врста него што је потребно, више него што се и намењеним програмом за Минералогiju тражило (Просвет. Гласник, јуни, 1902, стр. 643). И у овоме делу било је премештања и одступања од већ усвојеног реда, што ни мало није допринело

бољој прегледности ни јасности књиге, а оштећени су принципи на којима почива класификација. Нарочито је жалити, што се писац бар код силиката није држао уџбеника за аустријске гимназије од Hochstetter-Bisching-a, кад га је већ имао у рукама, јер класификација тамо изнесена одговара савременој подели силиката у орто, мета и полисиликате. Сем овога улазило се често у непотребне детаље при опису појединих минерала и цитирано је за многе врло много, често и сумњивих локалности.

Погрешке су ове:

22. Арсен и антимон увршћени су у „металојиде“ (стр. 57).

23. Погрешне су хемијске формуле: халкопирита, борнита, арсенопирита, кобалтина, стефанита, малахита, азурита, апатита, пироморфита и миметезита, јер, према тим формулама сва би се ова тела морала сматрати као молекуларна једињења, што у ствари не стоји. Изгледа да су ове погрешке позајмљене из Панчићеве „Минералогije“, ма да њу писац у предговору не помиње.

24. И хемијске формуле код многих силиката нису тачне. Ну како су ове често и врло компликоване, то је боље и не наводити их, већ речима казати из чега је минерал састављен.

25. За тридимит се држи данас да је ромбичан а не „триклинничан“ као што се на стр. 27. тврди.

26. Из описа карлсбадских близанаца на стр. 91. а у вези са дефиницијом за ближњење излази да је код ових раван ближњења клинопинакоид, ма да овај већ по томе, што је раван симетрије не може бити и раван ближњења.

27. Ни на једном од на стр. 94. именованих места у Србији, нема „каолина“, већ су то кад боље, кад лошије глине.

28. На стр. 96. стоји: „Састав дискуна је врло променљив, јер је често неки део калиума замењен натријумом, магнезијумом па и гвожђем“. А на стр. 103. „један део кисеоника замењен флуором“. Погрешно је и једно и друго, јер нити може гвожђе заступати натријум, нити флуор кисеоник.

29. Реч камење има много шири појам него што му г. Станојевић на стр. 91. „Право камење“ даје.

30. Проналазач фигура на метеорском гвожђу звао се Видманштетен, отуд и Видманштетенове а не Видманштетове фигуре, како су на стр. 58. наведене.

Термини „збивен“ (за *derb* и *compacte*) и расут место Панчићевог „упрскан“ изгледају ми незгодни, нарочито незгодно звуче кад су један поред другог, на пр.: „збивен и расут“ (халкопирит), или „збивен, расут или у листићима“ (динабарит) и др. Место „збивен“ бољи је назив једар или ситно-зрне *resp.* крупнозрне масе.

Не знам из каквих разлога г. Станојевић употребљава реч „кречник“ место већ усвојене кречњак; „обични равни симетрије“ место споредне (стр. 5); „упале ивице и роњеви“ код близних кристала место упали углови; „кристализује“ м. кристалише. А уметање ј да би се избегао зев у речима: „тетраједар“, „онтаједар“, „холоједарски“, „хемиједарски“ итд. погрешно је, већ и с тога што су ово сложене речи, од којих се једна свршује а друга почиње самогласником.

Дефиниције су често развучене а ни начин изражавања није увек беспрекоран. Примера ради да наведем нека места: „...а неорганска находимо поглавито у саставу земљине коре и обично или у ширем смислу зовемо ми-

нералима“ (стр. 1). „Боја им је нешто битна... нешто пак случајна“ (стр. 45). „Магнетске особине појављују се н. пр. на магнетиту или магнетској гвозденој руди, која местимице привлачи гвоздени прах“ (стр. 48). „Сребро кристализује регуларно, понајвише у коцкама и њеним комбинацијама“ (стр. 59). „Хлороводенична киселина га не напада“. (За пирит стр. 62). „Кристализује хексагонално али не холоједарски већ хемиједарски (управо трапезоједарско-тетраједријски?)“ (за кварц, стр. 71). „Прелома је шкољкастог или равног, па и неравног“. (За камена угаљ, стр. 105), итд.

Ну, имајући у виду с једне стране да је ово једина ручна књига за Минералогiju у вишим разредима наших средњих школа, а с друге стране сву штету од диктовања, ја је препоручујем за привремени уџбеник, ако има могућности да се уклоне бар веће грешке.

II. Геологија. Издање књижаре Велимира Валожича. Београд 1899. г. Цена 2 динара.

Овај је уџбеник бољи него онај за Минералогiju, о коме је мало час било говора. Ну и њему се има замерити:

1. Што је рађен према уџбеницима за велике школе, те више личи на какав извод из ових него на средњешколски уџбеник. Изнето је много факата, често потпуно излишних, од којих су једни остали необрађени, већ само напоменути, а код других је било непотребног детаљисања. На пример на стр. 4. било је говора о одређивању густине земљине. Сваки ко прочита ову напомену знаће о одређивању густине земљине исто толико колико је и пре знао. То исто важи и на стр. 33. за речено о каолинизацији и серпентинизацији. Структурама стена, опису истих, њихову распрострањењу, па онда набрајању и опису фосила, карактеристичних за поједине формације, дато је више места, него што би требало према намени саме књиге. Мислим да је требало коју више рећи о постанку извора, о моренама и дотаћи се бар у неколико речи негдашњих вулкана у Србији. А да би ученици што боље појмили промене, које су се вршиле на површини земље и да би схватили важност фосила за Геологију, ја бих им изнео историју медитеранских мора.

2. Угледају на великошколске уџбенике има се приписати и тежња пишчева ка строгом систематисању, у чему је каткад хтео да буде и оригиналан, заборављајући, да класификација има смисла дотле, докле стоје принципи на којима је заснована, и да се према томе класификације не могу произвољно мењати и дотеривати. За пример узмемо класификацију стена. Г. Станојевић н. пр. искоנסке шкриљце увршћује у седиментарне стене, крчњак у „кластичне седиментарне“ а серпентин у „гранитолике“.

3. Не слажем се ни са онаком поделом Геологије. Г. Станојевић меће Петрографију у Физиографску Геологију и то одмах после одељка „земља као физичко тело“. Боље је да Петрографија дође после „Геодинамике“ јер ће ученик лакше разумети и постанак и поделу стена, пошто се претходно буде упознао са хемијским и механичким радом воде и са вулканским појавама.

Ни подела планина није срећно испала.

4. Дефиниција стена (стр. 12) није тачна. Битне и споредне састојке у стенама требало је објаснити на каквом примеру, а не просто изређати неколико минерала који могу бити битни (стр. 13) јер они могу бити и споредни, као и обрнуто. Напомену о исконским шкриљцима на стр. 14. треба или друкчије стилизовати или са свим изоставити, јер онаква каква је нема смисла. „Сублиторално“ није исто што и „субпелашко“ (стр. 36). Сумњиво

је тврђење г. Станојевићево да само „...продужено скупљање пиросфере по-ново“ производи вулканску радљивост, јер би онда сваки вулкан морао имати другаче паузе. Периодично избацавање воде код гејзера није довољно објашњено (стр. 52), јер из онога што гасови „делују супротно хидростатичком притиску“ неће ученици добити тачан појам о самој појави.

5. И овде као и у „Минералогiji“ г. Станојевић уноси своје термине, без обзира на то, што већ постоји извесна терминологија на пр. писани гранит он зове „словасти гранит“. Дуне назива „дине“. Гранитоидне и трахитоидне стене назива „гранитолике и трахитолике“.

Стил је у опште бољи него у „Минералогiji“.

Према свему ова се књига може примити као привремени уџбеник за Геологију у вишим разредима наших средњих школа.

5. маја, 1903. год.

Београд.

Д-р Светолик П. Стевановић
професор гимназије Краља Александра I.

Према овим рефератима г.г. референата Савет је одлучио: да се обе књиге могу употребљавати као привремени уџбеници у средњим школама у овоме издању с тим, да ново издање мора потпуно одговарати свима захтевима Правила о уџбеницима и напоменама г.г. референата.

Пошто је г. д-р Светолик Радовановић изјавио је да не жели никаква хонорара за свој реферат, то је Савет само г. д-ру Светолику П. Стевановићу, у име хонорара за реферовање о овим књигама, одредио *тридесет (30) динара*.

XV

Прочитан је реферат г. проф. Рудолфа Бикловића о књигама: „Географија за I разред средњих школа, треће издање“, „Географија за II разред средњих школа“, „Географија за III разред средњих школа“ и „Географија за IV разред средњих школа“ од проф. Радосава Васовића, који је молио за одобрење да се ове његове књиге могу употребљавати као уџбеници у средњим школама.

Реферат г. Влад. Сантнера о првоме издању ових књига, који је прочитан на једном ранијем састанку, гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет послао ми је на оцену и мишљење, да ли се могу употребљавати као уџбеници у нижим разредима средњих школа књиге г. Рад. Васовића, професора, и то: „Географија за I разред“ средњих школа, „Географија за II разред“ средњих школа, „Географија за III разред“ средњих школа и „Географија за IV разред“ средњих школа.

Ја сам све четири географије прегледао и част ми је Гл. Пр. Савету поднети следећи извештај.

Да би мој реферат био прегледнији ја ћу најпре говорити о свакој географији по наособ, после ћу своје мишљење изрећи о свима уједно.

Географија за I разред. Ту су изнети најелементарнији појмови из опште географије и то из физичке и математичке; затим је учињен мали кратки

преглед свију делова света. Излагања појмова из математичке географије су врло јасна и разумљива, само мислим да би са методске стране боље било говорити најпре о привидном дневном кретању сунчевом, па онда о оријентовању. Тако исто најпре је требало говорити о облику земљином, о њеној ротацији и онда извести постанак меридијана и упоредника и све остало што је још с тиме у вези. У књизи је то обратно. О картама каже се само шта су карте и како се обележавају неравнине на њима, а требало је нешто рећи и о разноврсним картама, о плановима и после о самој употреби и читању карата. Одељак о еволуцији земљиној боље би дошао тамо где се говори о клими. Називи из орографије и хидрографије су правилни, а сами појмови врло лепо и јасно изложени. Општи поглед на све делове света јасно је и прегледно изложен.

Географија за II разред. Ту је општи поглед Европе, Балканског Полуострва, за тим физички и политички опис Србије, Црне Горе, Српских Земаља под Аустро-Угарском и Турском и после долазе све остале државе Балканског Полуострва и Аустро-Угарска.

Сви су географски елементи, који су потребни за упознавање земаља заступљени и добро изложени. Поглавиту пажњу заслужује орографија и хидрографија, јер ту није само голо набрајање имена многих планина и покрајина, већ је све изложено у колико се то за сада може учинити, по природној вези. Само су сигурно, случајно, остали непоменути неки превоји, а превоји у опште су врло важни у културном погледу. Тако на пример на Балканским планинама није споменут ни један превој, а требало је споменути барем Шипка превој, Св. Никола. Лепо су изложене и све гране материјалне културе као: пољопривреда, сточарство, индустрија, саобраћајна средства, поље просвета и политичко уређење. Што би пак имао да замерим то је прво, да је орографија и хидрографија, и ако је као што рекох лепо изложена, ипак много опширна за ученике II разреда; али када се узме да сваки треба да зна своју отаџбину и остале Српске Земље мало боље и детаљније, онда та замерка може и отпасти. Друга замерка била би, да је Србију требало ради политичког и културног описа поделити у своје природне области — речне сливове и изложити њихов значај у културном и народносном погледу са главним местима.

Географија за III разред. Ту су описане остале државе европске. Тај део географије израђен је по моме мишљењу с највећим успехом и заслужује као уџбеник сваку похвалу, јер се одликује лепом сређеном географском садржином и обимом.

Географија за IV разред. Овај део садржава физички и политички опис Азије, Африке, Америке и Аустралије. И тај део написан је без приговора. Географска грађа је лепо сређена и узета је у таквом обиму, колико је потребно и корисно да се зна о осталим деловима света.

Узев сада све четири књиге, могу о њима у опште ово рећи: Да је научна садржина тачна и одговара наставном плану. Обим је умерен, узето је толико колико се према нашим приликама и педагошким правилима с успехом може постићи. Методска страна је такође правилна и исправна. Језик је чист и стил врло јасан и разумљив. У главном могу да кажем још и то, да је г. Васовић уложио велики труд око израде својих уџбеника, служећи се при том корисно и умешно нашом, немачком, француском и руском литературом на томе пољу. Према свему овоме част ми је Глав. Просв. Савету поднети своје мишљење, да се све четири Географије од г. Васовића за ниже разреде гимназија средњих школа могу употребљавати као уџбеници.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.unibg.ac.rs

На завршетку molim најучтивије Главни Просветни Савет, да, ако се овај реферат може још примити, извини што сам због разних узрока толико одоцнио.

7 Септембра 1903 г
У Неготину.

Понизан
Владислав Сантнер
професор

Реферат г. Бикловића о првome издању ових књига, који је прочитан на једном ранијем састанку, гласи:

Главном Просветном Савету

На свом 800. састанку Главни Просветни Савет указао ми је част, поверивши ми уџбеник г. Радосава Васовића, професора гимназије Краља Александра I., „Географију за средње школе“, део I, II, III и IV, да га прегледам и Савету реферујем о томе, да ли се он може употребљавати као уџбеник у нижим разредима средњих школа.

Прегледавши сва четири дела ове књиге, нашао сам да уџбеник г. Васовића одговара програму, прописаном за земљопис у нашим средњим школама. Што се тиче научне вредности овога уџбеника имао бих да наведем ове погрешке или мане у изради његовој:

У I делу, а у одељку „Посебна географија“, цео онај одсек под I, у коме се говори о дневном привидном кретању сунчевом, о обртању земље (ротацији) и о оптицању земље (револуцији), сувише је научан за наше ђаке I разреда, којима је овај део г. Васовићевог уџбеника намењен. До душе истина је, да је тај одсек тако израђен према туђим уџбеницима, којима се г. Васовић служио, али морам напоменути да су ти туђи уџбеници намењени и за туђе ђаке, који долазе у средњу школу са већом спремом од наших ђака. У Немачкој и Аустро-Угарској већ се у основној (народној) школи објашњава ротација и револуција земље у географској настави, исто се тако и основи физике (Naturlehre) већ и у основној школи уче, те онда тамошњи ученици при ступању у гимназију већ могу разумети изналажење северне тачке хоризонта звездом поларницом и спуштањем најкраћег лука од ње по небеском своду на хоризонту (стр. 5.), могу замислити краћање и дужање дневног лука сунца и дужање и краћање сенке, које је с тим обрнуто у вези (стр. 6.), јаче загревање земље сунцем према томе, што је сунце на већој висини изнад хоризонта те му зраци долазе на земљу управније (стр. 7.), одређивање подневка продужавањем сенке у подне (стр. 13.), одређивање упоредника пресецањем подневачке пруге под правим углом другом линијом, што иде са истока на запад и продужавањем ове линије око целе земље (стр. 13.), итд. Међутим наши ђаци при ступању у гимназију ваља тек да се упознаду са основним појмовима из геометрије и физике, те ће им, бојим се, овако излагање, при коме се од њихове моћи схватања много тражи, а које би имали да слушају већ у првим часовима своје географске наставе — чак и уз претпоставку, да наставник има при руци зарад објашњавања свега тога помоћна наставна средства, као индукциони глоб, телуријум и др. — бити одвећ тешко и неразумљиво. С тога сам мишљења, да би овај одсек, који, узгред буди речено, заузима читава $\frac{1}{4}$ ове књиге, I дела „Географије“, ваљало изложити мање научно али више удешено према моћи схватања наших ученика I разреда. Могао би бити краћи, прегледнији, па ипак да буде ученицима јасан.

Што би пак са научне стране изгубио, то би се накнадило, у математичкој географији, кад се ученици већ буду упознали са геометријом и физиком. У том погледу бољи је Земљопис Карићев, који је до сада био у употреби у нашим средњим школама, у коме је овај одсек израђен мање научно али много боље одговара узрасту ученика I разреда.

Даље, код појединих места имао бих ово да кажем :

На стр. 4., у реченици „ова пруга, која иде преко целог хоризонта и спаја северну и јужну тачку“, место речи „хоризонат“ ваља рећи „хоризонтова равнина“, пошто је на стр. 3. хоризонат дефинисан као „круг, по коме нам изгледа да се небо са земљом саставља“, те је према томе јасно, да подневачка пруга не прелази преко тога *круга*, него преко *равнине*, коју тај круг обухвата, а то је хоризонтова равнина. На стр. 5., где је реч о поларници, у реченици: „Она је опет у исто таввој само мањој слици“, тачније ће бити „у *сличној*, само мањој слици“ и т. д. На стр. 9. треба Reamur место Reomir. Што је на стр. 10. речено о *ару* могло би сасвим изостати, пошто се у целој овој Географији даље нигде не примењује; томе је место у рачуници. На 11. стр. стоји „они (т.ј. наши стари) нису знали да што се гледалац више пење у висину (на неку кулу, тороњ или брдо) да му хоризонат постаје све већи и даљи, те му је видик све пространији“. По све је невероватно, да то наши стари нису знали; па да зашто су онда подизали куле мотриље, и то нарочито на високим местима? С тога би требало ову реченицу изменити, као што је требало рећи и шта је *видик*, пошто се он овде помиње, а раније није дефинисан, него само хоризонат или *видиков* круг, а баш из поменуто реченице („*хоризонат* све већи и даљи и *видик* све пространији“) види се, да г. Васовић хоризонат и видик не сматра да су једно исто. (У другим уџбеницима усвојено је да су хоризонат и видик једно исто [Гајстбек, Основи математичке географије]; ако би и г. Васовић био тога мишљења, онда му ова реченица не ваља са стилистичке стране.) На стр. 12., где је реч о округлини земље, могло се поменути, да је спљоштена на половима. На стр. 18. (§ 31.) *израчунавање обима иречника и површине земље* и сувише је прерано за ученике I разреда, који се тек почињу упознавати са геометријским појмовима. Довољно је рећи само колико свако од ових износи, а како се израчунавају могло би се напоследку ситним писменима унети у какву напомену или, најбоље сасвим изоставити. На стр. 23., од два назива „грот или плазина“ ваља задржати само други, јер *грот* није комађе истрошених стена, него нарочито оштри облик планинских врхова. Нетачна је дефиниција тресаве на стр. 24.: „Тресаве су она *подводна места* која су обрасла *травом*“, боље би било рећи „језера, која су око обала потпуно застрга слојем језерских биљака, којих и по самом језеру има“. На стр. 25. била би потребна *скица* зарад објашњења главнице, плоче, шиљка, зуба и т. д. На истој страни ваљало је додати уз називе планински ланац или верига још и *планинска било*. На стр. 26. не би било на одмет поменути уз превоје и различна имена њихова: *превала, седло, прослој, сутеска, увала*. На стр. 29. сасвим је излишно упућивање на секције специјалне карте, пошто оне у опште и не долазе до руку ученика средњих школа а најмање до руку ђака I разреда. § 53. о *добивању пресека* или *ирофила неке планине* ваљало би са свим изоставити као по све непотребан по изучавање географије по овом уџбенику. Само последња алинеја тога §, шта је *орографија*, може остати. На стр. 30. не би било згорег објаснити *иостанак извора*. На стр. 31. ваља додати дефиницију за *стаје* и *виrove*, а на стр. 33. уз речни систем и назив *речна мрежа*. За *стаје* већ и зато, што се помињу у II делу

„Географије“ (стр. 64.), као год што се у II делу помињу и *брзаци*, чије дефиниције такође овде нема. На стр. 35. кад се већ помињу далматинске *драге*, требало би поменути и норвешке *фјордове*. У опште су драге на овом месту тако дефинисане, да изгледа, као да се *сви* узани а подугачки заливи зову драге, а не само они на источној обали Јадранскога Мора. Нетачна је дефиниција пристаништа, као да су то, „мање *драге*, које су високом обалом заклоњене од ветрова“, пошто пристаниште не мора баш бити драга. Мало ниже, код дефиниције за мореуз, могао се навести и термин *отока*, пошто се доцније употребљава у овом делу, а могло се још поменути да је канал *пошири* мореуз. На стр. 40. неподесна је дефиниција росе и слане: „Ако се *магла* (т. ј. згуснута водена пара при земљи) још већма расхлади онда постаје роса или слана“. Међутим, пре тога речено је „*велике масе* ледених капања или ледених иглица, кад су близу земље зову се магла“, а тога не треба за стварање росе. Ваља дакле у дефиницији росе и слане изоставити реч *магла*, која може само збунити ђака¹.) Исто је таква дефиниција олује: „јака *киша* праћена муњама и грмљавином“. Олуја (Ungewitter, Sturm; вртуга, вијор) јесте *врло јак ветар*, који може да прагн јаку кишу или тучу уз муње и грмљавину, а само јака киша с муњама и грмљавином јесте непогода, пљусак. Термин „падежи“ (за водени талог) не употребљава се иначе нигде у овој „Географији“, те би и овде могао отпасти као непотребан. На стр. 43. уз „средоземна или бела раса“ ваља још додати „или *кав-каска*“, јер се тако помиње у II делу (стр. 19.). На стр. 47. стоји „сва остала многобројна острва по Великом Океану, зову се једним именом Полинезија“, а међутим у IV делу (стр. 93.) „сва друга острва, растурана по Вел. Океану, која су се раније називала *Полинезијом*, имају сада заједнички назив *Океанија*“. Ово би требало довести у склад. На стр. 48. острва између Северне и Јужне Америке погрешно су названа „Задњо-Индијска“ него треба „Западно-Индијска“. На стр. 49. стоји: „Највеће је језеро (у Јужној Америци) *Маракаибо*“; међутим (по Seydlitz-у) то није *језеро* него *залив*. На стр. 50., говорећи о животињском свету Јужне Америке могао је г. Васовић да помене још што год, а не само да се ограничи на инсекте и лентире и кајмане. То је могао у толико пре учинити, што и сам вели да је животињски свет у Јужној Америци врло разнолик. На стр. 52. нетачно је речено да „по преријама лутају велики чопори дивљег говечета... бизона“; то је *некада* било, а сад се бизон већ из *многих области иовукао*. И сам г. Васовић каже у IV делу своје „Географије“, стр. 71.: на место многобројних вукова, медведа, јелена и бизона, који су *потиснути у неприступачне поларне или илантиске пределе*, сад су размножене овце и т. д.“ На стр. 55. незгодна је стилизација „у неким европским колонијама и једном делу Абисиније уведено је хришћанство“, из чега би се могло помислити да је у Абисинији уведено хришћанство кад и у тим европским колонијама, а међутим Абисинци су од старина примили хришћанство, као што и г. Васовић каже у IV делу своје књиге (стр. 56.). На стр. 55. кад каже да су народи у јужним земљама афричким *безбожници*, г. Васовић хтео је ваљда рећи *многобошци*, јер безбожника управо и нема. И он сам на 45. стр. делећи народе по вери разликује само једнобошце и многобошце; откуда дакле сада безбожници? Исто је таква алватна и напомена на стр. 56. о оазама: „оазе

¹) За постанак росе није потребно да се водена пара при земљи охлади до *тачке мржњења*, као што, у продужењу, каже г. Васовић. Тада постаје *слана*. Роса пак постаје, ако се које ведре ноћи топлота прелетима на земљи *сиусти за неколико степени* испод топлоте атмосферског ваздуха.

www.unscluge као *пристаништа* путницима који путују преко Сахаре“. Према дефиницији, коју је г. Васовић дао за пристаништа, ово већ не може остати, него ваља реч *пристаништа* на овом месту заменити другом којом, н. пр. са *одморшта*. Нетачно је речено на истој страни: „Орање и Јужно-Афричка Република јесу државе *слободних холандских сељака*,“ из чега би се могло буквално помислити, да су то заиста какве независне *холандске сељачке* државе. Међутим засновали су их Бури, т. ј. сељаци, холандског *пореkla*. На стр. 58. поменути су заливи *Тонкин* и *Сијам*. Ну по тој аналогiji ваљало би онда рећи и залив Ђенова, залив Лијон, залив Бискаја и т. д. Тонкин и Сијам су две државе а заливе је боље назвати *Тонкински* и *Сијамски*. На стр. 62. стоји: „Турска Азија, где је порекло монголским Османлијама...“ Ваљда је г. Васовић овде хтео рећи, да су монголске Османлије (прави Турци) пореклом из Турске Азије. Ну то не стоји, дачим су Турци пореклом из области источно од Каспског Језера, из Туркестана и југо-западног Сибира до пустиње Гоби. На стр. 65. погрешно је речено: „Уз источну обалу овога (Пиринејскога) полуострва *находе се Балеарска острва*“, него треба „*према* источној обали“ и т. д. На стр. 74. а тако и у II делу стр. 123., помињу се земљоуз (превлака) *Коринт* и залив *Коринтски*. Зар не би боље било за једно и друго употребити придев *коринтски*, те рећи и *Коринтски* земљоуз? Исто тако боље би било рећи канал *Отрантски* место *Отранто* (иста стр. а тако и у II делу). На стр. 75. стоји: „У Источној Србији, где се држи да престаје Балкан, *находе се* наше планине, које су Ђердапском клисуром одвојене од Карпата. Тако се Балканов венац, преко наших планина, *наставља* на Карпате“. Ово није тачно; јер пре свега Карпати прелазе и преко Ђердапске клисуре у Србију и одвојени су од планина Ртњеве групе хомољском котлином, од Старе Планине црноречком (Глас LXIII Срп. Краљ. Академије, стр. 44.), а друго, Балканов венац не *наставља* се на Карпате, него се балканска и карпатска планинска система размимолазе око црноречке котлине (ibid. стр. 52.) На истој страни даље стоји: „Оне (планине динарског система) су *наставак* јужних Алпа“. Ни ово није тачно, јер динарска планинска система је орографски и тектонски независна од Источних Алпа, и није њихово продужење као што се до сада узимало (в. Глас LXIII стр. 56.). При дну на истој страни стоји: „Динарски се систем преко Албанских планина *наставља* на планину Пинд у Грчкој“. Међутим то не стоји, јер на простору од Скадра до Вањске и Митровице спољне боре динарске системе, које су ближе Јадранском Мору, задржавају динарски правац и *потону* у равници Задримља и Забојане, *сучељавајући се под* туим углом *са албанским борама меридијанског правца* (дакле не *настављају* се преко њих даље) а унутрашње боре повијају према си. (Глас LXIII стр. 56.).

У I делу „Географије“ на стр. 5. стоји да је крајња тачка Европе на западу под 9°30' западне дужине, у I делу пак под 9°, што треба изједначити. Одвећ је прерано за ђака II разреда тумачење постанка имена „Европа“, јер би требало деци објашњавати, зашто баш долази од речи, која значи *мрак*, и какав је то језик стари асирски. То се може напоследку унети у какву напомену и оставити за понављање, када ученици већ буду слушали што год о Асирцима. На стр. 6. у прегледу мора, која разуђују европско копно с јужне стране, требало је још навести и Мраморно и Тиренско море. Неподесан је назив *удови* за гране трупа кога континента, пошто се тај термин више употребљава за делове тела човечјег или животињског. У прегледу *грана*, што се од европскога трупа пружају, није споменут Крим, међутим Британским острвима, и ако континенталним, није ту место, јер будући су

острва не треба их набрајати међу *полуострвима*, пошто то у ђака II реда може произвести само забуну. На истој страни стоји: „Цела је Источна Европа пространа“, ваљда треба да стоји пространа *низија*, јер овака каква је ово би била сасвим изlišна реченица. Планину Јаилу (стр. 7.) не треба рачунати у граничне планине, пошто је полуострво Крим, на коме је она *грана* европског континента, а мало ниже планина Јаила и јесте урачуната у европске планине. На стр. 11. погрешно је наведено да се железница преко Св Готхарда спушта у долину реке *Еча*, него треба у долину реке *Тичина*; Еч је много даље на истоку. На истој страни незгодан је стил у реченици, којом се одређује место, где Карпати почињу: „*На десној страни Дунава*, где се свршавају Источни Алпи, почињу с *леве стране* Карпати“. На стр. 14. помињу се *лимани*, а није речено шта су то, а као год што је објашњено шта су *делге*, требало је објаснити и лимане, и то још у I делу ове „Географије“. Са непажње има на овој страни и оваква омашка: „У области старих глечера долазе предели око Источнога мора (Скандинавија, Финска, Северна Русија, *Скотска*, *Искра*)“; ове две последње нису пак *око Источнога мора*. Међу балтичким језерима могло се још поменути језеро *Иљмен*. На стр. 16. помињу се *континентални ветрови*, а међутим у I делу није казано какви су то ветрови, па ни овде нема им објашњења. На стр. 20. стоји: „Њима (Романима) су у неколико слични Грци, Цинцари и Арбанаси“. Грци и Арбанаси нису Романима слични него чине засебна народна племена, и Цинцари не само да су им *слични*, него су им и *сродни*. Исто тако не стоји ни да су Словенима нешто мало слични Лети и Литванци, дочим је то сасвим нарочита народна целина. На стр. 21. помиње се *фабричка индустрија*; нигде пак у целом делу нема објашњења шта је то управо *индустрија* и каква она може бити (домаћа, занатска, фабричка), те би то ако не раније а оно бар овде, где се говори о занимању европскога становништва, требало објаснити. Погрешно је што стоји на стр. 26. да су динарске планине *наставак* Јужних кречњачких Алпа, дочим је динарска планинска система, као што сам већ горе поменуо, орографски и тектонски независна од Источних Алпа и није њихово продужење, него су јужни, поглавито кречњачки делови Источних Алпа у ствари део динарске системе (Глас LXIII стр. 56.). На стр. 27. термин *крас* сасвим треба избацити, пошто се у нашој географској литератури већ одомаћио назив *карст*. Отуда ни придев *крашки* (на истој стр.) не треба употребљавати него место њега само *карсни*. На стр. 29. могло се нарочито нагласити, да су Северна Бугарска и Источна Србија под утицајем климе Источне Европе, као што је речено на стр. 17., јер је на истој 29. стр. и за пределе јужно од развођа наглашено, да су под утицајем средоземне климе, а за пределе северно од развођа да су под утицајем средње-европске климе. На стр. 30. стоји: „на свима тим планинама, по увалама (цирковима)... одрже се знатне количине снега преко целог лета“. Међутим *увала* и *цирк* нису једно исто: што г. Васовић мисли, то су *циркови*, а *увале* могу бити и друге какве депресије у карсту. На том је месту требало о цирковима коју више рећи, и то у толико пре што се они доцније опет помињу (стр. 76.). Неразумљиво је (стр. 33.) зашто је положај Србије на истоку одређен према париском меридијану, кад је иначе узет *гринички* меридијан као полазна. У томе треба једнообразности, а особито зашто баш код Србије чинити изузетак? Сувише је алватна реченица на стр. 34. о планинама у Србији: „не зна се које планине коме систему припадају“; јер ако у томе на појединим местима и може бити сумње и теорисања, опет зато поменута реченица нема оправданог разлога да може бити у једном уџбенику географије

на средње школе. По свој је прилици груба штампарска погрешка на истој страни при дну, где стоји, да је Момина клисура дугачка 30 м., јер треба 30 км. Код „Природне поделе“ Србије имам да приметим, да је г. Васовић погрешно што је ову изложио једино по областима (Источна Србија, Јужна Србија, Шумадија, Западна Србија). Боље би било да је изложио најпре *орографију*, при чему је сасвим могао задржати ову поделу, али да међу орографију не меша у исти мах и *хидрографију*, као што је то учинио. Реке у Србији све су притоке Дунава, непосредне или посредне Савом, те се према томе могу лепо систематски изложити, почињући са Дрином, као што се до сад у свима уџбеницима и чинило. Услед тога пак, што г. Васовић није издвојио хидрографију, реке у Србији у његовом уџбенику изложене су без икакве системе и прегледности (почиње са *Нишавом*), а тиме се наравно отежава изучавање хидрографије у Србији. У осталом то је г. Васовић учинио и на другим местима, говорећи о другим државама, наравно увек на штету системе и прегледности. На стр. 36. требало је бар у напомени казати шта су вртаче, звекаре и природне леденице, особито што се доцније опет помињу на стр. 76. Млавина врело (стр. 40.) није *близу* него *баш до* саме варошице Жагубице. Не стоји да из Млавског врела *исцурно* излази велика количина воде стварајући Млаву, јер прв свом изласку из врела ствара доста јак шум услед појачаг пада. Место *Омоље* боље би било писати *Хомоље*, као што је иначе усвојено. Не стоји ни то да је средњи ток Млавин клисураст (стр. 41.), јер од села Ждрела, где јој почиње средњи ток, Млава баш престаје тећи клисуром. Нетачно је (стр. 57.) да у Западној Србији *поглавито расту четинари*, јер четинара у тим крајевима сада мало има, него понавше влада *буква*. И сама Јелова Гора, која је добила име по *негдашњој* јеловој шуми, сада је обрасла буквом. На стр. 54. могло се опет поменути да је Источна Србија под утицајем климе Источне Европе, као што је на претходној страни речено да је Србија због знатне висине и општег нагиба према северу изложена поглавито утицају средње-европске континенталне климе. На стр. 59. могло се нарочито нагласити да у Србији још није нађена *со*, а на стр. 60., међу осталим бањама могла се поменути и *Соко Бања*. Код Ужица (стр. 65.) требало је поменути *ткачку фабрику*, а на стр. 60. ваљало је рећи узрок зашто се индустрија у Србији није већма развила (из оскудице каменог угља и гвожђа). На стр. 62. после реченице: „Законе за Србију прописује Краљ и Народна Скупштина“ треба додати „са Сенатом“, а на стр. 63. међу осталим манастирима навести и *Горњак*, као један од важнијих и чувенијих. На стр. 68. „планина Гоља“ треба да стоји *Голија* (највиши врх 1890 м). *Бура* (стр. 73.) у Херцеговини одвећ је нејасно обележена као „јак и врло хладан ветар“; о њој је требало мало више рећи, нарочито о њеном постанку. На стр. 76. стоји: „Чобани су леги принуђени да ваде снег и лед из дубоких вртача, циркова и *звекара (леденица)*“. Према овој реченици могло би се помислити, да је *звекара* и *леденица* једно исто, што међутим не стоји. На стр. 76. место Хумњаци треба да стоји *Хумљаци*. Планина Војник (стр. 90.) *није у средини* кнежевине Црне Горе; и сам г. Васовић одмах после тога каже: „за ову се планину наставља *друга група, која захвата средину кнежевине*, па се и зове средишња висија“. На стр. 93. није тачно речено, да је *Сушица* Тарина *притока без воде*, једно, што се то већ само по себи не може разумети, каква ли то може бити притока, дакле река, *без воде*, а друго, што Сушицом тече вода, али само у пролеће и у јесен целим њеним коритом а иначе, већим делом године, има само привремене краће водостеке (Глас LVII стр. 125.). На стр. 111. помиње се *Кал-*

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.uns.rs

кидичко полуострво, а на стр. 24. то се исто полуострво зове *Калкидик*. Боље би било задржати само прво име. На стр. 112. стоји: „У њима (јужним низијама Македоније) се с великим успехом гаји памук, дуван, принач, сусам, мак, маслине и винова лоза. Ове многе *племените* биљке изазвале су живу индустрију у овој земљи“. За те биљке не употребљава се назив *племените*, мањ за винову лозу. На стр. 123. реч *незнабожачки* ваља заменити са *многобошки*, из истог разлога, који сам већ поменуо код речи *безбожнички*.

На стр. 128. и 129. у прегледу Алпа има омашака и недостатака, који могу само произвести забуну код ђака, кад уз припомоћ атласа или карте буду проучавали ове планине. Тако на стр. 128. стоји: „...средња зона Алпа (у Аустрији) подељена је на више група. Међу њима се највише истичу *Тиролски Алпи*“. Међутим ђак ће узалуд тражити на карти те Алпе, јер они се у новијим немачким уџбеницима зову Ецталски Алпи (Seydlitz, grössere Schulgeographie, стр. 280.), па су под тим именом и на карти назначени, те их је требало и у овом уџбенику навести под тим именом, које због тога а које и зато што г. Васовић другу једну групу такође назива *Тиролским* Алпима. Даље, источно од ове групе, како ју је г. Васовић ограничио, не пружају се одмах Високи Тавријски Алпи него Цилерталски Алпи, те је или и ове требало поменути или друкчије стилизовати ту реченицу. Међу северним кречњачким Алпима г. Васовић набраја ове групе: *Алгајерске*, *Кречњачке*, *Тиролске* и *Салцбуршке*. Међутим од Боденског језера до реке Леха простиру се Алгајерски, а од Леха до Ина Северни Тиролски Кречњачки Алпи. Нема дакле нарочите групе Кречњачких Алпа, — сви су овде кречњачки — а називајући једну групу само Тиролским Алпима прави се забунa, јер су ови Алпи већ именовани мало пре међу централним Алпима. Мало ниже стоји: „У њима (Аустријским Алпима) истичу се висоравни Дахштајн и Салцкамергут“. Међутим Салцкамергут није *висораван* него јужни део надвојводине Горње Аустрије, којим се простиру Аустријски Алпи. И сам г. Васовић на стр. 141. каже да је Салцкамергут *предео*, али му омет погрешно одређује место „на јужној страни испод Алпа“. У продужењу каже г. Васовић: „С обе стране Еча до реке Пијаве налазе се Тридентски и јужни Тиролски (доломитски) Алпи“. Међутим Тридентски и јужни Тиролски доломитски Алпи *нису две* разне него *једна иста група*, једино што се на старијим картама налази име Тридентски, а на новијим, као и у новијим уџбеницима, понавјаше оно друго, — дакле исти случај као и са Ецталским Алпима. Даље стоји: „Од Пијаве па на исток до превоја Тарвиса, пружају се Карниски Алпи“. Ни то не стоји; Карниски Алпи пружају се до превоја *Предила*, а *Тарвис* и није превој него варошица (Marktflecken), где је раскрсница путева преко Алпа (Seydlitz, стр. 283.). Научити како ваља деобу Алпа једна је од мало тежих ствари у географији, па ако још уџбеник није тачан онда и наставнику и ученицима грози опасност да им пропадне труд око тога. На стр. 130. назив *крас* ваља заменити са *карст*, што сам већ поменуо раније.

У III делу на стр. 7. место немачког имена *дател-цалма* боље би било да је узет код нас уобичајени назив *урма*, и то са напоменом да (у Италији) не носи рода. Говорећи о *клими* Италије, на стр. 7. и 8., г. Васовић је сувише опиширан а тако исто говорећи о *становништву* њеном на стр. 9. и 10. Овај пасус, о становништву Италије, у опште не одговара ни моћи схватања ученика III разреда, пошто се ту помињу факта, за чије би им тачно разумевање требало више историјскога знања, а у чије се објашњавање не може упуштати наставник земљописа. То исто важи и за излагања о становницима Румуније (стр. 16.) и о историјском прегледу Русије (стр. 26.), Швај-

царске (стр. 46.), Француске (стр. 53. и 54.) и Пиринејског полуострва (стр. 66.) Сви ови одељци требало би да су краћи, удешени према узрасту ученика III разреда, и ситним писменима унесени у *напомене*, пошто строго узевши овакви историјски прегледи и не чине саставни део географије, него историје. На стр. 13. по свој прилици случајном омашком стоји да је Сицилија *полуострво* место *острво*, а Месинска *отока* названа је и *каналом*, што не може бити, пошто се каналом зове *пошири* мореуз, какав Месинска отока није. На истој стр. положај Сиракузе тачније би био одређен, да је речено „*југоисточно* од ње (Катаније) находи се Сиракуза“ и т. д., а не *јужно* од ње. На стр. 18. и 19. названа је водена просторија, која је на северу Европе, Северо (и Северно) ледено *море*; пошто се пак иначе свуда назива Северно-ледени *океан*, то је и овде зарад једнообразности ваљало остати при овом имену. На стр. 25. (становништво Русије) стоји: „Словенима су слични Литванци и Лети“, а међутим ови чине засебну народну целину, као што сам већ поменуо при прегледу II дела. На стр. 26. има алватна реченица: „Само је Енглеска, која је растурена по свима деловима света, већа од Русије“. Енглеска пак није растурена по свима деловима света него њене колоније, а између тога ваља градити разлику. На стр. 27. одређен је положај Дорпата „*на језеру* Пејпусу“, док се он међутим находи *западно* од тога језера. Астрахан (стр. 29.) није *на* Волгиној делти него *у њој*, на једном од многобројних острва Волгине делте. На стр. 41. чувена келнска саборна црква незгодно је именована „Готским Домом“, јер би се из овога имена могло врло лако помислити да је то друга каква грађевина, а не баш црква. На стр. 41. три слободна немачка града Хамбург, Бремен и Либек није требало поменути међу пруским градовима него издвојити их из ових. То је исто требало учинити и са Готом, престоницом немачке војводине *Саксен-Кобург и Готе*, који дакле није *пруски* град. Нигде се не помињу немачке колоније, а то је требало учинити и то у толико пре, што се и код сваке друге државе помињу њене колоније. На стр. 46. за сир ементалер стоји да се прави у долини реке *Еме*, а треба *Емена*, јер се та река зове *Емен*. На стр. 55.: „Нарочито је чувен винарски предео Медок, где се производи најбоље француско *црвено* вино“. *Црвено* вино пак буквалан је превод немачкога Rothwein, а српски треба *црно* вино. На истој страни при дну стоји: „*Југо-источно* од Лијона, у подножју среднине висије, находи се рударска област... Среднште те области јесте Сет-Етјен“. Тај предео није југо-источно од Лијона него *југо-западно*. На стр. 59. стоји о Великом херцогству Луксенбургу: „Становници су више немачког но француског порекла“, а они су међутим искључиво Немци. На истој страни за Холандију стоји: „То је најнижа земља у Европи, *зато се и зове тим именом*“. Међутим то важи за немачки назив Niederlande или француски Pays Bas, но име *Холандија*, које је г. Васовић усвојио и које се код нас одомаћило, не може се тумачити тиме, што је то *најнижа земља* у Европи, те је према томе друга половина ове реченице у српском уџбенику неразумљива и излишна. На стр. 62. стоји: „У рајнској области најчувеније је место Ротердам“. То је погрешно преведен немачки текст (Ule, стр. 136.): „Rotterdam, der natürliche Ausfuhrhafen des gesamten Rheingebiets“. Под *das gesamte Rheingebiet* подразумева се пак *слив Рајнин* а не каква *рајнска област у Холандији*, јер да је ово последње, онда је и Амстердам ту, а не може се казати да је Ротердам чувенији од овога. На стр. 67. непотребна је напомена да је Толедо био престоница баш *за време Западних Гота*. Довољно је поменути да је само био престоница, а за *Готе* ученици III разреда још нису ни чули. На стр. 70. и 71. говорећи о висинској раз-

границе Велике Британије, немачко је Hochlande преведено час са *висија* а час са *височина*, што у ђака може произвести забуну, да то нису називи за разне висинске облике? Узгред буди речено, термин *височина* у I делу г. Васовићеве „Географије“ није објашњен ни наведен. На 77. стр. стоји, да су Данској остала из срећнијих времена поред других и неколико мањих острва у *Задњој Индији*. То је иста погрешка, коју је г. Васовић учинио и у I делу своје „Географије“ на стр. 48., пошто се острва између Северне и Јужне Америке не зову *Задњом* него *Западном* Индијом. На стр. 81. помињу се *Лаиланђани*, а на стр. 26. зову се *Лапонци*; боље би било задржати само једно име.

Сем свега овога једна је мана овог III дела, што нема утврђеног распореда градива. Тако, хоризонталну разграну Италије и Немачке боље је било изложити пре висинске, као што је то г. Васовић учинио код хоризонталне разране Пиринејског Полуострва, Британских острва и Русије, што је и логично правило. Духовна Култура Немачке изложена је *пре насељености* а Скандинавије *после ње*, код осталих европских држава пак и *не помиње се*. Оваквим мењањем распореда градива, које се у овом III делу г. Васовићеве „Географије“ може чешће наћи, отежава се пак изучавање самога предмета.

У IV делу одмах на стр. 3. стоји, „да се Азија и Америка сваке зиме везују у Беринговом морузу чврстим леденим мостом, којим се још од најстарије прошлости одржавала *лака веза* између „Старога и Новог Света“. Читајући ово може се помислити да је та веза у том смислу *лака*, да је у велико олакшавала саобраћај између та два дела света. Међутим очевидно је значење, да је веза само *овлаши*, те зарад избегавања двосмислености боље би било тако, или бар томе слично, и рећи. На стр. 14. стоји: „један китајски цар први је пронашао и употребио плуг у земљорадњи“. Ово је потпуно излишно на овом месту, јер овакво народно предање, и то још овако позитивно речено, не спада у круг озбиљног уџбеника географије. На стр. 32. налази се термин *хрбат* (за планински гребен — Кавкаски хрбат), који није наведен у I делу ове „Географије“. На стр. 38. Иркуцк на *Ангори*, а треба на *Ангари*. На стр. 43. стоји, да је од четири Велико-сундска острва *највеће Јава*. Јава је на против *најмање* од тих острва, која се по величини нижу овим редом: Борнео, Суматра, Целебес, Јава. На стр. 44. острво источно од Суматре боље је писати *Банка* место *Банка*, у толико пре што је и прво писање усвојено (в. Sydow-Wagners Method. Schul-Atlas) а друго се не може ни изговорити. На истој страни могла је сасвим не бити последња реченица „и од тада (1898. год.) сунце Шпанској држави редовно слази“, будући је то пронишна шала, којој у овом уџбенику нема места. На стр. 47. помиње се *земљин орах*, а на стр. 57. *земљани орах*; боље би било задржати само један назив. Реч *незнабоштво* (стр. 56.) ваља заменити са *многобоштво*, из истих разлога, које сам већ горе навео. Место *Јоханисберг* (стр. 62.) ваља да стоји *Јоханесбург*. На стр. 65. у реченици: „...у новоме свету главна је висија на западној ивици континента и упућује *све* реке на исток, у „Атлански океан“, треба место *све реке* рећи *већину* река, иначе реченица не одговара истини. На стр. 70. под насловом „Биље и животиње“ говори се само о биљу а о животињама никако, а код Јужне Америке (стр. 86 и др.) већ ни таквог наслова нема. Пошто о томе ни у I делу „Географије“ није много речено, то ће ученици о животињском свету Америке добити врло нејасан појам. На стр. 85. за Мале Антиље требало је поменути да припадају не само Французима и Данцима, него и Енглезима. На истој страни староседеоци Западне Индије зову се *Кариби*, а на стр. 92. *Кариби*; боље би било задржати само једно

име. На стр. 91., као год и у I делу на стр. 50., погрешно је именована држава у Јужној Америци *Чилое*. Она се зове *Чиле*, а *Чилое* острвље које чини најсевернији део пустог патагонског острвског низа. Највеће међу тим острвима такође се зове *Чилое* (в. Seydlitz, стр. 138.). На стр. 93. врло је нетачно речено: „Многобројна острва, што се налазе између Азије, *Африке* и Америке, убрајају се у пети део света“. Према овој дефиницији ваљало би чак и Мадагаскар и остала острва у Индијском океану убројати у Аустралију. Тачније би било, да је речено: многобројна острва што се налазе у Великом Океану источно од азијских острва“ и т. д. На стр. 96. место *артезиски* бунар згодније би било узети код нас већ уобичајени назив *артези* бунар.

Уз све ово, што сам до сад казао, имам да напоменем да г. Васовић говорећи о становништву увек само излаже народност, веру, привреду и начин живљења, историјски развитак, а нигде се не дотиче народних обичаја, одећа, нарави, војске, флоте и др., чак ни где је говор о Србији и Србима нема о томе ни помена. То би чак — нарочито народни обичаји — било од користи по тачније познавање појединих народа, а требало би и зато о томе коју рећи, што ученици иначе, сем у географији, неће ни имати прилике да о томе што год у школи слушају.

Што се тиче *педагошке стране* књиге, садржина у овом уџбенику изложена је *јасно*, а односно *прегледности* већ сам поменуо да би у I делу под насловом „Општа географија“ одсек I могао бити прегледнији, да би било боље да је хидрографија свуда издвојена од орографије, ну нарочито би у погледу прегледности могао III део бити брижљивије израђен, јер је прво на појединим местима сувише опширан нарочито при излагању климе и историјског прегледа појединих држава, као што сам горе казао, а друго, сем наслова појединих држава, нема даље деобе на одељке и чланове, од којих би сваки требало да има свој наслов (положај, границе и величина; висинска разграна; реке; клима и т. д.), као што је то у I и II делу. Отуда овај III део и самим обликом изостаје иза осталих делова, јер немајући довољно прегледности тежи је и за читање, а тиме се пак у ученика неминовно мора губити и интерес за саму садржину. И у IV делу код држава више разрађених требало је на то обратити више пажње, иначе овде тај недостатак није толико осетан, пошто се ту, у деловима света сем Европе, државе не изучавају онако опширно као европске државе. Још је једна мана, што у г. Васовића нема утврђеног распореда градива, што сам при оцени III дела такође већ нагласио, а тиме се такође отежава изучавање предмета и губи интерес у ученика.

Обим књиге умерен је, јер не прелази обим уџбеника, који је до сад био у употреби у нашим средњим школама (Земљопис од Карића), тако да се уз програмом одређени број часова може како ваља прећи. *Стил* је, све у свему, лак и разумљив. Што се тиче самог *језика*, имао бих прво да напоменем, да г. Васовић није повољно ни доследно решио питање о изговору и писању туђих имена, о транскрипцији њиховој, јер док с једне стране иде с тачношћу тако далеко, да пише *Моблан* (Mont Blanc), *Мороза* (Monte Rosa), *Сицилија* (место код нас већ уобичајеног изговора Сицилија), докле с друге стране има оваква имена: *Гујана* (део I, стр. 50.; IV, с. 87. и 92.) место Гвајана, *Тајмур* (I, с. 58.) место правилнога Тајмир, као што је у IV делу стр. 4. и рекао, *Корнувал* (II, с. 8.) место Корнуол, *Пити-узен* и *Кадис* (III, с. 68.) место Питиузи и Кадис, *каро* (IV, с. 60.) место кару, *Блемфонген* (IV, с. 61.) м. Влумфонген, залив *Фунди* (IV, с. 68.) м. Фенди, планине *Алгенске* и *Алгени* (IV, с. 69.) м. Алегенске и Алегени, као што је на стр. 76.

и у I делу стр. 51. правилно речено, *Антили* (IV, с. 84.) м. Антиљи, *Факланд* (I, с. 48.) и *Фалкланд* (IV, с. 86.) м. Факленд, *Мак Клуре* (IV, с. 100.) м. Мек Клур, *Норденкиелд* (IV, с. 100.) м. Норденшелд. У IV делу на стр. 40. стоји *Хајдарабад*, а одмах за тим на стр. 41. *Хајдерабад*. Час налазимо реку *Макензи* (IV, с. 69.) а час Мекензи (I, с. 51.), час реку *Море* (Murray, IV, с. 94.) а час Мере (I, с. 46.), језеро *Онега* (III, с. 21.) и *Оњега* (I, с. 66.), језеро *Онтарио* (I, с. 51 и IV, с. 79.) и *Онтерио* (IV, с. 69.), град *Мелборн* и *Сиднеј* (I, с. 47.) и *Мелберн* и *Сидне* (IV, с. 97.), *Тонкин* (I, с. 62.) и *Тонкин* (I, с. 58, и IV, с. 42.), *Копиешина* (I, с. 62.) и *Кончинчина* (IV, с. 42.), *Сикок* (I, с. 63.) и *Сикоку* (IV, с. 20.), од којих је имена увек само на другом месту наведена транскрипција правилна. Док с једне стране налазимо име највишег врха у Крконошима, *Schneeberge*, преведено са *Снежни врх* (II, с. 131.), планину *Fichtel* са *Смречина* (II, с. 131.) а име реке Св. Лоренце у Америци у IV делу са *Св. Ловра*, докле *Zwarteberge* (*Schwarze Berge*) у Јужној Африци налазимо не само непреведено него унакарањено у *Цвартеска брда* (IV, с. 60.) и т. д. У потпуно добром и брижљиво израђеном уџбенику за географију таквих погрешака и недоследности не би требало да буде или бар требало би да су сведене на најмању меру.

И *српски језик*, којим се г. Васовић служи, није сасвим без мана, јер има појединих недостатака и недоследности, којих је могло и не бити, да је г. Васовић обратио на њ мало више пажње. Тако од именица на „ија“ налазимо без строгог правила изведене придеве час са оним *ј* из наставка а час без њега. Поред аустралиски (I, с. 43. и 46.) налазимо и аустралијски (IV, с. 95. и 97.), поред азијски (I, с. 59., II, с. 5. и 116., IV, с. 4.) има и азиски (II, с. 5. и 6., IV, с. 5.), поред италиски (I, с. 65.) има и италијски (II, с. 109.), тако исто индустријски (II, с. 56., 75., 142.) и индустријски (II, с. 121.), софијски (II, с. 117.) и софиски (II, с. 119.), тавријски (II, с. 128.) и тавриски (II, с. 129.), алпијски и алиски (II, с. 129.), аустријски (II, с. 129. и 143.) и аустриски (II, с. 142.), пренесториски (III, с. 6) и историјски (III, с. 9., 27., 68.), индиски (IV, с. 3.) и индијски (IV, с. 39.), персијски (IV, с. 25.) и персиски (IV, с. 32.) и т. д. Исто тако налазимо двојаке облике: европејац (IV, с. 48., 57., 61.) и европљанин (IV, с. 64., 66., 67., 85., и др.), шпањолски и шпански (IV, с. 90.); боље би било да је усвојен само један, и то увек онај други правилнији облик: европљанин, шпански. Присвојне придеве, изведене од особних географских имена и од имена лица, г. Васовић пише често малим писменом; тако се налази: целзијусов и реомиров (I, с. 8. и 9.), сенин, лоарин (а у III делу, с. 55. и Лоарин), сонин, ронин, пекингов (IV, с. 17.), јанцеквијангов (IV, с. 17.), нилов (IV, с. 53. и 55., а на стр. 59. Конгов), гангин (IV, с. 41.), индов (IV, с. 41.) и т. д. Поједине речи налазе се двојак о писане, тако поред Европа. Евреји, еванђеље (I, с. 45.), како г. Васовић пише, може се наћи и Јевреји (II, с. 55.), Јерејско море (I, с. 65.; II, с. 6.; IV, с. 28.); Иркутск (IV, с. 37.) и Иркутц (IV, с. 38.); Индостан (IV, с. 4.) и Хиндостан (IV, с. 38.); Китајац (IV, с. 14.) и монголац (IV, с. 18.); богатство (II, с. 57., 95., 142.; IV, с. 15., 32.) и, правилно, богаство (IV, с. 34., 43.); мађарска Пуста (IV, с. 7.) и *иуста* (IV, с. 17.); винодељска (II, с. 57.) и виноделска (II, с. 62.); Никшићко (II, с. 89.) и Никлићско (II, 92. и 96.); острва Лиу-Киу (I, с. 58.) и Лију-Кију (I, с. 63.). Даље код г. Васовића има придев картски (II, с. 114.) и Ришки (III, с. 20.); Викторино језеро (I, с. 54.; IV, с. 58.) место Викторијино. Налазе се по где-где и овакве речи и облици: од ноћију (I, с. 8.

www.ин22.); без да (I, с. 31.); „распоред животиња зависи на прво место од климе (I, с. 42.); „ова два мореуза разликују се од река због велике дубине, а и због тога што...“ (II, с. 24.); срестава (II, с. 121.), престављати, преставник (III, с. 6.; IV, с. 40., 56.); сво (м. све, III, с. 65; IV, с. 50. и 51.); тонал (II, с. 85.); хрђав (II, 87. и 96.) и најхрђавије (II, с. 100.); дохваћа и дохваћају (I, с. 38. и 50. и III, с. 43.), док у I делу, стр. 51. и 63., стоји правилно дохвата; счврсне (IV, с. 60.); „језеро Чад, у које *утиче неколико реке*“ (IV, с. 56.); подиго (II, с. 101.); појавијо (IV, с. 42.); наносу (м. наносе, од наносити; IV, с. 95.); Шветска (III, с. 80. и 81.) и багдатски (м. Шведска и багдадски; IV, с. 30.); бињација (IV, с. 24.); за људе стоји у IV делу на стр. 39.: „Тада настаје у тим пределима страховита глад, од које стотинама *манькавају*“ (место *умиру*). „Они (људи) се по боји коже и по кроју *њиховог* (м. свога) тела разликују једни од других“ (I, с. 43.). „Мухамеданци верују у науку *њиховог* (м. свога) пророка Мухамеда“ (I, с. 45.) Особито је омиљен г. Васовићу придев *бездрветан* (II, с. 116., 118 и др.) који је прост превод немачкога *baumlos*, а на једном месту (II, стр. 118.) има и суперлатив *најбездрвнији!*

О *тохничкој изради*, о слогу, штампи и т. д. и цени појединих делова „Географије“ не бих имао шта рећи, једино имам да замерим, што има доста штампарских погрешака, па међу њима и таквих, каквих не би требало да буде у једном уџбенику. У I делу неке су поправљене, а у осталим деловима и нема таквих исправака. Три особито крупне погрешке поправљене су мастилом у егземпларима, које сам имао на разгледању. („У њој [Арабији] има још неколико самосталних државица, по којима живе *црначка* номадска племена Бедуини [I, стр. 62.]; Велику Британију од Ирске одваја *Црно* море [III, с. 69.]; Судану на југу лежи највећа афричка висија, која се пружа преко целог континента, од Атланскога до *Великога* океана [IV, с. 57.]), али ми није познато, да ли је то учињено и по свима осталим егземпларима. Од осталих погрешака главније су ове: у I делу, на стр. 37. и 64. стоји Северо-ледени океан место Северно-ледени, како је иначе г. Васовић усвојио; Карпетариски залив м. Карпентаријски (с. 46.); Велики Синд (с. 63.) м. Сунд (управо треба *Велико-сундска острва*, као што је речено у IV делу, стр. 43.); у II делу на стр. 9. превоз Шплинген м. Шплиген; Гарњачко ждрело (с. 41.) м. Горњачко; вис Личкован (с. 41.) м. Личковац; река Мушица (с. 73.) м. Мушница; острво Шилт (с. 126.) м. Шит; у у трећем делу полуострво Каламбрија (страна 13.) мeste Калабрија; Допрат (страна 27.) м. Дорпат; Линенбуршка пуста (Lünenburger Haide) м. Линебуршка (Lüneburger H., с. 34.); Магденбург (с. 41.) м. Магдебург; Гиблартар (с. 62. и 68.) м. Гибралтар; Tirth (с. 70.) м. Firth; у IV делу: делај-лама (с. 18.) м. далај-лама; река Тибар (с. 25.) м. Тигар; мутасериф (с. 27.) м. мугесариф; Меандера (с. 28.) м. Меандер; киним (с. 39.) м. кинин; велетонија (с. 75.) м. велинтонија; Бермундска острва (с. 80.) м. Бермудска. Рђава је страна ових погрешака, што ученици науче погрешно поједина географска имена од чега их је после тешко одвићи.

Према свему што сам до сад казао, имајући на уму доста знатни број погрешака и нетачности у научном погледу и остале мане и недостатке, које сам горе побројао, моје је мишљење, да се „Географија за средње школе“, део I, II, III, и IV, од г. Рад. Васовића, оваква каква је, не може употребљавати као уџбеник у нижим разредима средњих школа, сем ако нема другог бољег уџбеника, у ком би се случају могла употребити само као привремени

уџбеник, док се бољи не појави или док је писац према наведеним напоменама не буде изменио и поправио.

Захваљујући Главном Просветном Савету на указаном ми поверењу.

25. марта 1902. год.

Пожаревац.

Учтив,

Руд. Бикловић

професор Гимн. Кнеза Михаила.

Реферат г. Бикловића о другоме издању ових књига гласи:

Главном Просветном Савету

Част ми је поднети Главном Просветном Савету реферат о „Географији за средње школе“, делу I (трећем издању), II, III и IV, уџбеницима г. Рад. Васовића, професора, које ми је Савет поверно, да их прегледам и оценим, те да о њима Савету реферујем, да ли се могу употребљавати у нижим разредима средњих школа.

Прегледавши „Географију за I разред“ нашао сам, да је г. Васовић у многе променио и прерадио садање треће издање, тако да се оно битно разликује од ранијег другог издања. Тако је цео I одсек („Математичка Географија“) у коме је реч о хоризонту и странама света, о земљи као целини и земљиним кретањима, изменио, прилагодивши га моћи схватања и узрасту наших ученика I разреда: изложио га је краће и прегледније, а ипак према прописаном програму, те је сад за ученике потпуно јасан и лако га могу схватити. Тиме је г. Васовић одговорио и захтеву, који сам истакао у свом ранијем реферату о истом уџбенику његовом, и то о другом издању. И иначе је г. Васовић у многе поправио исти уџбеник, изоставивши сувишне појединости и ситнице, које нису од толике важности по наставу географије у I разреду. Услед такве прераде отпада и већина замерака овом I делу „Географије“, које сам изложио у свом ранијем реферату, само што је г. Васовић и даље задржао на стр. 53. име *Чиле* за ону републику у Јужној Америци (место *Чиле*), а Динарски систем поред осталих земаља испуњује чак и Грчку (стр. 62.), за које сам двоје већ и у првом реферату рекао, да није тачно. Сем тога на стр. 20. стоји залив *Кабес* (место *Габес*); на стр. 30. Мобланова висина назначена је са 4000 м., док у II делу правилно стоји 4810 м.: заокругљавањем требало је дакле рећи 4800 м., међутим усвојени број, 4000 м., сувише одступа од праве висине. На стр. 35. стоји: „Овде (у Северној Америци) се Кордиљери зову Кршевите планине“, међутим Кршевите планине су само *унутрашњи ланац* Кордиљера, као што и г. Васовић лепо каже у IV делу своје „Географије“, на стр. 69. На стр. 48. слика 17. не представља Американца, него Малајца, а слика 19. пак не представља Малајца, него Аустралијанца, и место ове последње слике требало је да дође слика за мрко жуто америчку расу, које пак слике услед ове покрупне омашке у овом уџбенику и нема. На стр. 49. незгодан је термин „*безбожници*“; безбожника управо и нема, и они народи на најнижем ступњу религије не могу се тако назвати, пошто им је божанска сила оличена баш у тим њиховим предметима (реци, брду, ватри и т. д.); с тога би боље било, да је г. Васовић узео туђе термине, фетиши и шамани. — Међу острвима (стр. 18.) могли су се поменути и *Балеари*, а на стр. 26. могао се навести и термин *стаје* уз наведени термин *уиће*. Исто тако могли су се на својим местима

поменути и термини и дефиниције за *лимане, континенталне ветрове и височину*, пошто г. Васовић ове термине употребљава доцније у својој „Географији“.

Што се тиче педагошке стране овог I дела, већ сам поменуо, да је садржина његова изложена јасно и прегледно. Обим му је потпуно умерен а стил леп, лак и разумљив. У погледу језика, истина, могао бих учинити опет неколико мерака, као и у првом реферату. Тако пре свега транскрипција туђих имена још није потпуно доследно изведена; н. пр. остао је назив Гужана (с. 53.) место Гвајана, планине Алгени (с. 35.) место Алегени, Худзенов залив (с. 20.) место Хедзенов, као што је у IV делу на стр. 68. правилно речено. Даље има језеро Онтарије (с. 35.) место Онтерио (део IV стр. 69), Антили (с. 18. и 52.) и Сикоко (с. 55.) место Антиљи и Сикоку. У намери да изједначи транскрипцију са IV делом г. Васовић је имена река Мекензи и Мере, како је правилно стајало у II издању (с. 51. и 46.), заменио са Макензи и Море (с. 36.) што по мом мишљењу није требало учинити, пошто је ова садања транскрипција неправилна. — И с погледом на српски језик има неколико недоследности као и пре, и ако их је сада мање. Тако у самом правопису поред аустралиски (без *ј*, с. 20.) има и аустралијски (са *ј*, с. 21.), поред Касписко (с. 27.) има и Каспијско (с. 30.), поред Европа има и Јегајско море (с. 18. и 62.), поред Северо-ледени океан (с. 18. и 30.) има и Северно-ледени (с. 30., 31., 33.). Г. Васовић пише Нигирова и нигирова (с. 54.), Семиђани и Хамиђани (с. 53.) и малајци и монголици (с. 55.), Источно и источно море (с. 57.), немајући апсолутно сталног правила за употребу великих писмена. Даље се налази земљоуз Коринт и канал Отранто (с. 61.) м. *Коринтски* и *Отрантски*, као што је на стр. 20. и 21. правилно и речено. Поред правилних придева *афрички* (с. 34.) и *амерички* (с. 35.) има и *американски* (с. 47. и 51.). За тим има преставити (с. 28.) и претстављају (с. 29.), одомађио (с. 45., место одомаћио), живити (с. 38.) док би боље било — по источном говору — *живети*, „дани су дужи од ноћију“ (с. 15.), језера што су зарасла у барско биље *зове* се (место *зову* се) блата или тресаве“ (с. 27.), „поред поменутих пет раса, *имају* (место *има*) још три велике групе људи“ (с. 49.).

Што се тиче техничке израде нема се шта приговорити. Има неколико штампарских погрешака, али не кваре нигде смисао и лако их је поправити. Такве су н. пр. Средиземно (место Средоземно) море и хришћанство (с. 53.); Кочичина (с. 56.) место Кочинчина, као што је у IV делу на стр. 42. правилно речено; Немачка захтева (место захвата) простор (стр. 58.); Кикладска острва (с. 62.) место Кикладска. Има их још, али су посве ситне и неприметне и ни у колико не умањују вредност уџбенику.

У опште узев могу рећи, да је I део г. Васовићеве „Географије“ испунио захтеве, који се траже од доброга уџбеника с погледом на његову научну вредност, на педагошке стране, обим, стил итд., пошто су све мане и недостаци, које сам горе навео, само местимични, а не утичу на вредност уџбеника као целине, губећи се у њему.

Што се тиче II, III и IV дела „Географије“, за II, III и IV разред, о њима немам сада ништа више да кажем, пошто су то исти уџбеници, у истом издању, које ми је Савет пре две године изволео поверити на преглед и реферовање, те сам своје мишљење о њима изложио у свом првом реферату. Узгред бих имао само да поменем, да оне две особито крупне штампарске погрешке у III и IV делу (с. 69., одн. 57.: „Велику Британију од Ирске одваја Црно море“, место *Ирско* море; „Судану на југу лежи највећа афричка висија, која се цружа... од Атланскога до *Великога* [м. *Индијскога*]

океана“) у овим егземпларима, које сам сада имао на разгледању, нису поправљене мастилом као у ранијим примерцима, а то је требало учинити кад већ иначе у самој књизи нема рубрике штампарских поправака.

Према свему што сам до сад казао, моје је мишљење, да се I део г. Васовићеве „Географије за средње школе“, III издање, може употребљавати као сталан уџбеник у нашим средњим школама — под условом пак, да му писац у првом идућем издању поправи омашке и недостатке, које сам горе навео — а исто мишљење могао бих проширити и на IV део „Географије“ г. Васовића, пошто у овом IV делу, као год и у I, има саамерно врло мало мана и недостатака, који — као и тамо — не утичу на вредност целокупнога уџбеника. Што се пак тиче II и III дела, њихови су недостаци такве природе и у толиком броју, да се они могу усвојити само као привремени уџбеници, а као стални тек онда, кад их г. Васовић буде поправио према напоменама, које сам изложио у свом ранијем реферату.

Захваљујући Главном Просветном Савету на указаном ми поверењу.

12 новембра 1903 год.

Пожаревац.

учтив

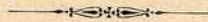
Руд. Бикловић

професор.

Према овим рефератима г.г. референата Савет је одлучио: да се ово издање ових књига може употребљавати као привремени уџбеници у средњим школама с тим, да ново издање мора одговарати свима захтевима Правила о уџбеницима.

Г. Рудолфу Бикловићу, у име хонорара за ранији и садашњи реферат о овим књигама, одређено је *шездесет (60) динара*; а г. Влад. Сантнеру, за ранији реферат о првome издању ових књига, одређено је *двадесет (20) динара*.

Овим је завршен овај саветски састанак.

НАУКА И НАСТАВА

ИЗ МЕТОДИКЕ РАЧУНА

ТАБЛИЦА МНОЖЕЊА И ДЕЉЕЊА

Читајући извештаје школских надзорника, примајући ђаке од више разних наставника, присуствујући испитима код многих наставника, дошао сам до уверења да је код огромне већине наставника, од свију наставних предмета, успех из рачуна, *релативно*, најслабији; а у самом пак рачуну, код већине наставника, најслабије је обрађена, тако звана, таблица множења и дељења. Она је тако лоше обрађена да се може рећи: е је она неко „пасторче“ у рачунској настави; а она је, због своје тешкоће, заиста и омрзнут а, и код ђака и код наставника, као неко пасторче. Распитивао сам какво је мишљење о овоме и код других наставника, па сам увидео да смо у томе скоро сви сагласни. Овакав је исти успех из математике и код већине наставника средњих школа. То се види из годишњих њихових извештаја.

Овај неоспорни факат, овај значајни недостатак наше наставе, дао ми је повода да о томе размишљам и с друговима се разговарам, тражећи им узрока. Па шта је узрок овој појави у нашој рачунској настави? — Скоро смо сви сагласни, да су томе ова два главна узрока: што је рачун, сâм по себи, релативно, најтежи, као апстрактан предмет, а мора бити да се рачун не предаје како треба; да је, дакле, кривица и до начина којим се предаје рачун. А како начин предавања зависи од наставника, то значи да су томе у неколико криви и наставници.

Истражујући узроке оваком успеху у рачунској настави, нашли смо да ђаци (сем незнатних изузетака) по својој умној способности, нису томе узрок, јер се зна да су наши ђаци већином бистра деца. Наравно, кад се зна и признаје да наш народ спада у најразборитије народе, што се види из наших народних умотворина, онда и деца таквог народа морају бити бистра.

С тога, у намери да колико толико помогнем наставницима и ђацима, а тиме и рачунској настави, реших се да, из свог и туђег иску-

ства, изнесем како би требало предавати ту „тешку“ таблицу множења и дељења, те да се она што лакше и што брже научи, и што боље упамти. Наравно, овим не велим да нико не зна за какав бољи и лакши начин, нити велим да је ово само мој начин. Желети је да има и других и да се и они изнесу. Томе ћемо се само радовати.

Таблица множења и механизам

Као што је познато, „стара школа“ одликовала се механизмом у опште, па и таблица множења и дељења у њој се учила са свим механички, на памет. До пре 30—40 година ова таблица се учила певачући је на глас (цела школа) место молитве пре и после учења. Каква је то била тортура за децу најбоље знају они који су тако учили, а какав је био успех од таквог метода познато је свима. Није баш тако одавно било кад ђак зна колико је на пр. 5×9 , а не зна колико је 9×5 , докле га не преокрене. И сад може да се нађе по који овакав „егземплар“. Ова таблица и данас је највећа мука и за ђаке и за наставнике, а онда је била прави баук и страшило.

Но с продирањем светлости педагошке науке у опште, а методике на по се, многе су тешкоће у настави отклоњене и заблуде одбачене, наставници и ђаци „другим очима“ прогледали, а настава друкчи облик и правац добила. Тада се увидело да се ни таблица множења и дељења не мора учити баш са свим механички, већ да се и она може разумети и логичким путем тако научити, да постане и пређе у механизам. Тада се сазнало и увидело да *учење таблице множења и дељења и треба да буде тако, да се те две радње свесним логичним путем претворе у механизам*. То у самој ствари и јесте циљ учења њеног. Њу треба тако научити да сваки ђак, без размишљања, зна одмах да каже колико је 4×8 , а већ да има појма о томе шта је то 4×8 , и како се долази до резултата 32.

Али многи наставници, бојећи се да не падну у онај стари механизам, данас падају у другу погрешку, јер не науче ђаке, логичним путем, да знају таблицу множења и дељења тачно и брзо, као некад механички, већ им и ту допуштају скањерање и размишљање, које се само донекле може трпети и допустити. И данас многи наставници боје се да им се не пребаци механизам. У раду, ако ђаци брзо и тачно одговарају таблицу, не може се ни њима, *не може се никоме замерити што ђацито знају да раде као механизам, већ им се мора замерити ако су то научили механичким а не логичким путем*. Ето и та погрешна бојазан и ова пометеност у појму механизма, у колико се он допушта у школи, узрок су што се таблица множења и дељења данас, у нашој основној школи, већином не научи добро.

Размишљање, нема сумње, веома је потребно у рачуну; без њега чак не може ни бити рачунања, али у табlici множења и дељења оно

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

се дозвољава само док се та таблица учи, а после мора отпасти, јер она је, на крају крајева, *средство а не циљ* у рачунању, као што су читање и писање донекле циљ, а после постају средство за даље образовање. И с тога њу треба тако изучити да се њом ђак тако служи, као што се мајстор вешто, лако, брзо и тачно служи својим оруђем.

Предавање таблице множења

Из методике познато нам је да постоје два пута и начина којим се може предавати рачун у основној школи. Један је тако звани Грубеов метод, по коме се (у I и II раз.) предаје *број по број у сва четири види од једном*, задржавајући се највише на оним бројевима, који су производ и дељеник; то јест, при којима се врше радње множења и дељења. Наравно, не треба баш буквално сваки број за се предавати, већ се могу предавати и по 2—3 броја одједном. На пример: 11 и 12, 13 и 14, 17 и 18, 19 и 20 итд. Кад се пређу бројеви у обиму таблице множења и дељења, онда се узима за предавање читава десетица; то јест, предаје се о бројевима од 80—90, од 90—100 у сва 4 рачунска вида прелази се њихов узајамни однос у свима могућим комбинацијама.

Други је начин овај којим се највише предаје рачун у нашој основној школи, а то је да се предаје *један по један рачунски вид сваки за себе*, сабирање, па одузимање, множење и најпосле дељење. Или, како неки узимају, сабирање па множење, као скраћено сабирање; одузимање па дељење, који такође имају неке сличности. По овом начину предавања написани су ђачки уџбеници и ручне књиге (рачунице) за наставнике од пок. Стеве Д. Поповића.

Није могуће овде се упуштати у оцену питања: који је од ова два начина бољи, јер овим ретцима и није то циљ. Ну овде ћемо напоменути само, то, да је о овоме писао г. Срета Аџић управ. учитељске школе у „Просветном Гласнику“ 1900 год. у свесци за м. новембар. О томе питању писао сам и ја у „Учитељу“ 1898/9 шк. год.

Сем тога, у опште о предавању рачуна у основној школи опширније је изнето у „Посебној Педагогији“ од г. Д-ра В. Бакића, коју је издало „Учитељско Удружење“, пре годину дана. А у школским књижарницама налазе се и књиге „Практична предавања из рачуна“ од пок. Ст. Д. Поповића, које су рачунску наставу и упутиле на правилан пут. Од појаве ових књига рачунска настава у нас ударила је рационалнијим путем, пре триестину година.

Но којим било од ова два начина да се предаје рачун у I и II раз. основне школе, таблица множења треба да се предаје овим редом:

1. Очигледно извођење дотичне радње на рачунаљци, дрвцима, камичцима или зрнима, која се узимају место рачуналке.

2. Утврђивање дотичне рачунске радње примерима из живота. Ово је у исти мах и проба: да ли су деца разумела и упамтила претходну

радњу (извођење на рачунаљци), па ако не буду упамтила, онда се ти примери (задатци) израчунавају помоћу рачунаљке.

3. На послетку, дотична радња множења врши се апстрактним (неименованим) бројевима. Ово је завршна и пробна радња за множење дотичних бројева. Кад ово ђаци буду знали, онда је успех постигнут.

Ето, кад се свако множење два основна броја (без десетица) у табlici множења проведе кроз ова три ступња, онда је успех постигнут онда ће се ова „тешка“ таблица множења заиста добро упамтити.

Напред изложени ред којим треба да се изводи учење таблице множења, јесте природни и логични метод, који се сматра као архитип свију других метода. А у колико се ови други методи слажу са природним методом, у толико више имају гаранције за дуготрајност. Природни метод је најбоље мерило за све друге методе.

Завршујући овај део о методу при учењу таблице множења, да кажем још неколико речи о методу у рачунању у опште, у колико је у вези са учењем ове таблице.

Употреби овог т. зв. индуктивног метода циљ је не само материјално него и формално образовање, које једно друго допуњују. Овим се уједно вежбају и моћ суђења и моћ уображења. *Поступном применом* рачунских задатака развија се дечји ум по обиму, а *систематисањем* задатака у њихову везу образује се дечје размишљање. За основно појмање бројева и њихових односа налазе се стварни примери.

* * *

Да видимо сад на једном примеру како треба извести таблицу множења у ова три ступња, који су напред поменути. Рецимо да имамо да научимо ђаке да разумеју и да упамте колико је 3×6 . Као што је напред речено, без обзира на то, да ли се рачун предаје по Грубеовом или овом другом начину, то треба изводити овако:

Према познатом методичком правилу да у предавању треба полазити од познатог ка непознатом, наставник пред ђацима, показујући им, треба да одвоји на 2 места по 6 куглица. (Ово не треба одвојити на 2 шипке по 6 кугл., него на првој одвојити 6 кугл., а мало даље на њој одвојити 4 кугл., и са *друге шипке* узети још 2 кугл. и ставити их испод оне 4, са којима ће чинити другу шестицу.¹ (Учинивши то каже ђацима: Ево овде имамо на 2 места по 6 куглица, колико је то свега? Так треба да одговори у потпуној реченици: На 2 места по 6 кугл., јесу 12 куглица. На питање: Од куд знаш? без сумње, ђак ће одговорити: За то што је $6 + 6 = 12$. Али, да би се ђак навео да каже како треба, треба га упитати: А *кад узмемо овако 2 пута по 6 кугл.*, (узети их истински)

¹ О употреби рачунаљке треба видети у поменутој Педагогини Д-р В. Бакшиа.

колико је онда? Онда ће ђак морати да каже множењем, а не сабирањем: Кад узмемо 2×6 кугл., јесу свега 12 куглица. А кад се узме 2 пута по 6 ораха, колико је онда? А 2 пута по 6 пера, кажи ти! У 12 колико има шестица? Има човек 12 дин, колико ће му дана трајати тих 12 дин., ако троши дневно по 6 дин.? Како ћеш то да израчунаш! (Треба да видим колико се пута по 6 дин. налази у 12 дин.) Неко је зарадио 12 дин. за 6 дана, колико је зарађивао на један дан? Како си израчунао? (Поделио сам 12 дин. на 6 места, на 6 дана, то је свуд дошло по 2 дин.). Ова питања за дељење учиниће се ако се предају сва 4 вида од једном. У противном она се не задају.) Оволико радн репетиције.

Добро. Е сад пазите даље. Сад ћу да вам кажем нешто ново! Као што рекосте, овде имамо на 2 места по 6 кугл., то је 12 куглица; а кад додамо још и ово треће 6, колико ће онда бити свега? (И ово треће 6 не треба узимати са треће шипке, већ на другој). Од куд знаш да ће бити 18 куглица? Без сумње, ђак ће опет одговорити сабирањем: За то што је мало пре било 12 кугл., и сад сте додали још 6 кугл., то је свега 18 куглица. За то их после треба друкче питати: А на колико места овде имамо по 6 куглица? (На 3 места). Па кад на 3 места стоје по 6 куглица, колико је то свега. Дакле, на 3 места по 6 куглица, колико је свега?

За овим треба позвати 2—3 ђака да *узму* и одвоје 3 пута по 6 куглица, а оне с места питати: Кад се се узме 3 пута по 6 кугл., колико је свега? (Ђак треба да каже: 3 пута по 6 кугл. јесу 18 куглица).

Е сад запамтите и то, да 3 пута 6 јесте 18.

За тим треба позвати ђаке да на својим местима изваде 20 својих дрваца, камичака или зрнаца, помоћу којих уче рачун, и казати им да одатле, са те гомиле, узму 3 пута по 6 кугл., и питати неколико њих: Колико си пута узимао по 6 дрваца (или шта буде)? Па колико је то 3 пута по 6 дрваца? Сад наместите на 3 места по 6 дрваца! Колико је сад кад је на 3 места по 6 дрваца?

Овим се свршава први ступањ ове рачунске радње — очигледно показивање и извођење.

Сад треба *ово утврдити примерима* (рачунским задатцима) из живота. На пример: Неко је купио 3 кошуље по 6 дин., колико треба да плати за све 3 кошуље? (Овом приликом треба избегавати сувишан говор. Он се мора употребљавати само док деца не схвате који се задатци рачунају множењем. За то ђак треба да каже: 3 кошуље по 6 дин. јесу 18 дин. Тек ако не знадне, онда га запиткивати: колико је кошуља купио тај човек? Пошто свака кошуља? Па колико је то 3 кошуље по 6 дин.?) Ако ђак не би знао да одговори, наредити му да то израчуна помоћу рачуналке или својих дрваца, питајући га: колико пута по 6 дин. треба да да тај човек! За што 3 пута? (За то што је купио 3 ко-

шуље). Е па дај и ти 3 пута 6 куглица место динара. Дакле, колико је 3 пута по 6 куглица? А колико је 3 пута по 6 дин.?

Други задатци били би овакви: Купио неко троја кола дрва по 6 дин! Колико треба да плати? Метар материје стаје 6 дин., пошто су 3 мет. те материје! У 3 клупе седи по 6 ђака, колико је то свега ђака? Продао сељак 3 јагњета по 6 дин., колико ће добити динара?

При оваким задатцима не треба питати ђаке како су израчунали. Довољно је кад они кажу: троја кола дрва по 6 дин. јесу 18 дин.

На послетку треба ово питати неколико ђака и са апстрактним бројевима. На 3 места по 6, колико је свега? колико је 3×6 ? Који је број 3 пута већи од 6? Колико пута по 6 па да буде 18? Који се бројеви помноже па изиђе 18?

* * *

Сад треба *овако исто показати и научити колико је и 6×3* , ако се предаје по Грубеовом начину. (А ако се не предаје по том начину, онда се место тога *овако исто*, покаже, предаје, колико је 4×6).

Предавање ће се опет почети од познатог, дакле од 5×3 . За то ће наставник наместити на 5 места по 3 куглице и питати колико је свега куглица? А кад додамо и ово шесто 3, шесту тројку, колико је сад свега? Од куд знаш? (Знам отуда, што је мало пре на 5 места по 3 куглице било 15 кугл., а сад смо додали још 3 кугл., то је онда 18 куглица). А на колико места сад имамо по 3 куглице? Па кад стоје на 6 места по 3 кугл., колико је свега куглица? Сад ћу ја да узимам све по 3 куглице, а ви бројте колико ћу пута узимати. Колико сам пута узео по 3 куглице? (6 пута). Па кад узмемо 6 пута по 3 кугл., колико је свега? Дакле колико је 6 пута по 3 куглице? Колико је овде тројака? Колико је то јединица? Од куд знаш? (Знам отуда што 6 тројака по 3 јединице чини 18 јединица). Па *ушамтите то, да и 6 пута по 3 јесте 18*.

Сад треба позвати неколико ђака да одвоје овако на 6 места по 3 куглице, и да узимају 6 пута по 3 кугл., а оне с места питати колико је, па ради уверења. да ли је доиста 18 кугл., могу они што су код рачунаљке и да их изброје.

После овога позвати ђаке да ово исто ураде на месту са својим дрвцима, и увек их питати за резултат.

За тим ово опет *ионовити и утврдити примерима из живота*, по пређашњем упуту. На пр., купио неко 6 књига по 3 дин., колико треба да плати? И овде ђак треба да каже: 6 књига по 3 дин. јесу 18 дин. (Оно уобичајено запиткивање: — Колико је књига купио? Пошто свака књига? — употребљава се само кад ђак не зна. А кад зна онда је овако запиткивање само дангуба). 1 литар добра зејтина стаје 3 дин., пошто

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

су 6 лит. тога зејтина? Продао сељак 5 прасади по 3 дин., колико ће добити динара за свих 6 прасади? Продао трговац 6 пари децјег одела по 3 банке; колико ће банака добити за тих 6 пари одела? Купио неки сељак 6 пари опанака по 3 дин., колико треба да плати? После оваких примера узимати и оваке краће: 6 столица по 3 дин.? 6 кг. кафе по 3 дин.? Одговор треба да обухвата и питање: 6 столица по 3 дин. јесу 18 динара.

На послетку, обе ове претходне радње (очигледно показивање и рачунање задатака) треба пробати и утврдити *астрактним рачунањем*, који се дели на ова 3 одељка;

а) Питати повише ђака: колико је 3×6 и 6×3 . наизменце (Ово мењање множеника и множитеља код неименованих бројева може поднети, а код именованих не може).

б). За овим треба изоставити један од ова два броја (множник или множитељ), па питати: Колико пута по 3 треба узети, па да буде 18? А колико пута по 6 треба узети, па да буде 18? Или: Колико пута по 3 износи 18? А колико пута по 6 износи 18? Колико је пута 18 веће од 3? А колико је пута 18 веће од 6?

в). На послетку треба изоставити оба ова броја (множник и множитељ) па питати: Који се бројеви помноже па изиђе 18? — Ако није раније предавано 9×2 , ђаци ће одговорити да су ти бројеви 3×6 и 6×3 . Ако ли је предавано и 9×2 , они ће одговорити једно од овога двога, а наставник ће оно друго тражити питањем: који се још бројеви помноже па изиђе 18?

Ови одељци под б. и в. врло су zgodна припрема и основа за таблицу дељења, те је њихова употреба и примена и с те стране потребна и врло корисна.

Овим се свршава множење бројева 3×6 и 6×3 .

После овога, ако се рачун предаје по Грубеовом начину (сва 4 вида од једном) треба овако показати и научити и множење бројева 2×9 и 9×5 . А ако се предаје по оном другом начину (вид по вид), онда треба овако продужити множење броја 3 са сваким бројем до 10, опет *на овај начин*. То јест, по свршеном предавању множења 6×3 , прећи на множење бројева: 7×3 , 8×3 , 9×3 и 10×3 . Овим се свршава множење броја 3. После се прелази на множење броја 4.

Предавање таблице множења по овом начину (вид по вид) изведено је у рачуницама пок. Ст. Д. Поповића, како у ручним књигама за наставнике (на којима пише: „усмени део“), тако и на онима које су удешене за ђаке (на којима пише: „писмени део“), а које спојене уједно чине целину за предавање, што се лепо види из усмено^г дела, у ком се врло често наставник упућује ва писмени део.

Ето, кад се таблица множења предаје **овако, овим редом**; кад се множење свакога броја проведе кроз ова три ступња, онда ће се она сигурно и лако научити, и то правилно и целисходно, јер логичким путем то знање пређе у механизам. Стари, прави механизам, замењен је живим учашћем дечјег посматрања и размишљања, а тим се долази и до образовне сврхе наставине. Кад се таблица множења овако предаје, онда се тај некадашњи баук и мучилиште дечје сведе на један прост технички термин, којим се одређују и исказују извесни бројни односи.

Из Психологије познато је правило: да се представе у свести вежују, поред осталог, и *по једновремености*, кад су се оне у свести стекле. па се по томе и обнављају (репродукдују). По томе закону, кад се таблица множења овако предаје, онда се дотична три броја (множеник, множитељ и производ) тако чврсто и трајно вежу, да кад се од њих *три ма која два изговоре, по овом психолошком закону, изиђе у свести и онај трећи, а то се и тражи, па да се зна таблица множења и дељења.*

Ово напомињем с тога, да се види, да се овај ред у предавању *таблице множења оснива на једном позитивном закону психолошком*, а већ зна се да је Психологија основа Педагогији; да се без знања бар елементарних закона, по којима се врше душевне радње, не може правилно радити у настави и васпитању у опште.

* * *

За репетицију онога што се сврши у предавању таблице множења, треба ђацима наредити да на празном листу до корица на читанци, или на другој којој књизи запишу, *одмах чим кој број науче*, па да читају кад имају времена. Разуме се да ће то прво написати сам наставник на табли. Ово записивање, кад се предаје по Грубеовом начину, изгледа овако:

$$1 \times 1 = 1$$

$$2 \times 2 = 4$$

$$2 \times 3 = 6$$

$$2 \times 4 = 8$$

$$3 \times 3 = 9$$

$$2 \times 5 = 10$$

$$3 \times 4 = 12$$

$$6 \times 2 = 12$$

$$2 \times 7 = 14$$

$$3 \times 5 = 15$$

Овако написана таблица множења понавља се читајући је на обе стране, на пр. $2 \times 3 = 6$, $3 \times 2 = 6$. Ово мењање множеника и множитеља код неименованих бројева дозвољава се.

Сад после овога предавања додали би још и $3 \times 6 = 18$, а после би додали и 2×9 , кад се и то пређе.

Овде се бројеви ређају идући по величини производа; дакле, од лакших ка тежим, од мањих ка већим.

www.unilib.rs Ако се предаје по оном другом начину, кад се сврши множење броја 1. онда ово записивање изгледа овако:

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

$$\begin{aligned} 1 \times 1 &= 1 \\ 2 \times 1 &= 2 \\ 3 \times 1 &= 3 \\ 4 \times 1 &= 4 \\ 5 \times 1 &= 5 \\ 6 \times 1 &= 6 \\ 7 \times 1 &= 7 \\ 8 \times 1 &= 8 \\ 9 \times 1 &= 9 \\ 10 \times 1 &= 10 \end{aligned}$$

Кад се сврши множење броја 2, онда ово записивање изгледа овако:

$$\begin{aligned} 1 \times 2 &= 2 \\ 2 \times 2 &= 4 \\ 3 \times 2 &= 6 \\ 4 \times 2 &= 8 \\ 5 \times 2 &= 10 \\ 6 \times 2 &= 12 \\ 7 \times 2 &= 14 \\ 8 \times 2 &= 16 \\ 9 \times 2 &= 18 \\ 10 \times 2 &= 20 \end{aligned}$$

За овим долази множење броја 3, итд.

Овако је изложена таблица множења у рачуници прописаној за ђаке. Код оваког предавања таблице множења иде се по величини множеника, и умножава се сваки број за себе.

И овде се записује докле се и колико се пређе, а не цела таблица од једном. Чак ни о поједином броју није могуће прећи за један час, па наравно, не треба ни записати све множење тога броја.

Истина, по садашњем програму, у I раз. не учи се писмено рачунање, али ово и није никако рачунање, већ само читање бројева, преписаних са школске табле.

Ради понављања потребно је чешће пропитати пређене бројеве и овако: Који се бројеви помноже па изиђе 15? Који се бројеви помноже па изиђе 16? Или: Који бројеви у множењу дају 18? Итд.

Велика таблица множења

Велика таблица множења састоји се у множењу бројева већих од 10, то јест, у множењу бројева од 10 до 20. При предавању, разуме се, прво се дотични број множи само са јединицама, а после са јединицама

и десетицама. По рачуницама пок. Стева Д. Поповића, велика таблица множења у II раз. учи се само у обиму бројева до 100, према програму за тај разред, а остало се има научити у III разреду.

Пок. Стева, у усменом делу своје рачунице за II раз. на стр. 205., каже да „и ову таблицу имају ученици научити на памет, као што је речено за малу таблицу множења. Но ако би се приметило да с великом таблицом множења не иде тако лако, онда се то може са свим изоставити у овом разреду и одложити за III разред“. А на стр. 75. усменог дела своје рачунице за III раз. пок. Стева каже да „велика таблица множења треба да се понови сва и у овом разреду, и још да се повећа донде, докле се може, а најмање бар до 15×20 . То јест да се пређе множење свију бројева од 11 до 15 са свима бројевима од 11 до 20“.

Чудновато је да онако стручан и практичан методичар, као што је био пок. Стева, може тражити да ученици у основној школи имају научити велику таблицу множења *као и малу!* И то у таком обиму, где су и множењем и множитељ од две цифре! Па још сумња да ће то тешко ићи, те каже: ако би се приметило да велика таблица не иде тако лако!

По мом мишљењу ову велику таблицу множења не треба никако предавати у основној школи, као засебну наставну јединицу; а најмање да се она научи и зна као и мала таблица множења, јер је то *апсолутно немогуће, а ни самим наставним програмом она се не тражи.* Оно, и ова мала таблица множења је једна велика тортура за децу, а шта ли би тек било кад би се морала овако научити и велика таблица?! Чудновато је да пок. Стева, као дугогодишњи наставник методике у учитељској школи, приликом предавања школског рада са својим ученицима, није приметно да деца у основној школи не знају добро ни малу таблицу множења, а камо ли велику!

По мом нахођењу, место целокупне велике таблице множења, треба ђацима, при усменом рачунању, казати да запамте само оне бројеве, који се могу лако запамтити; на пример: 5×12 , 5×14 , 5×16 , 5×18 . Или множење броја 15 са јединицама. Множење јединица са 11, пошто даје у производу дотични број дупло написан ($11 \times 6 = 66$, $11 \times 8 = 88$). А кад се 11 множи са јединицом и десетицом, онда у производу увек изиђу те две цифре и њихов збир у средини, ако тај збир није већи од 10. Друкче речено, ако се множе бројеви чији је збир мањи од 10. На пример: $11 \times 13 = 143$, $11 \times 16 = 176$, $11 \times 35 = 385$, $11 \times 54 = 594$, а већ 11×56 не може.

Овако о великој таблицу множења мисле сви наставници у основној школи, за то је нико и не предаје нарочито, као малу таблицу множења.

Таблица дељења

Тек пошто се таблица множења *добро научи*, прелази се на таблицу дељења, јер ако се не зна добро таблица множења, не може се знати ни таблица дељења. Ако се рачун предаје вид по вид рачунски, онда се на дељење прелази пошто се сврши цела таблица множења. Ако се предаје по Грубеовом методу, онда по свршеном множењу дотичних бројева, одмах се прелази и на дељење тога производа са дотичним бројевима. У овом случају, који смо ми имали у табlici множења, тек кад се научи колико је 3×6 , 6×3 , 2×9 и 9×2 , прелази се на дељење броја 18 са 2, 3, 6 и 9, јер — рекли смо — по Грубеовом начину предају се од једном (али не једног часа) сва четири рачунска вида са једним бројем, или групцом бројева. Ми смо узели за пример као да предајемо о броју 18, а уз њега би могли узети и 17.

Ако се рачун предаје вид по вид, онда се дељење ради редом са сваким бројем за себе, као што је рађено и множење. То јест, најпре се деле са 2 сви бројеви до 20; па онда се деле са 3 сви бројеви до 30; па са 4 сви бројеви до 40, и т. д. Разуме се, прво се сврши дељење свих бројева без остатка, па са остатком. За што тако, лако је разумети.

За овако предавање рачуна удешена су оба дела рачунице пок. Ст. Д. Поповића, и писмени (за ђаке) и усмени (за наставнике), само треба знати да предавање по овим рачуницама није исцрпно, потпуно. За то наставник мора предавања по њој допуњавати. У њима је само главни упут, тако рећи костур, за предавања.

А ако се рачун предаје по Грубеовом начину, онда се на дељење прелази одмах по свршеном множењу дотичних бројева, а не пошто се сврши цела таблица множења. И по овом начину кад се предаје рачун, прво се сврши дељење без остатка, па са остатком. Но и то дељење са остатком врши се одмах за дељењем без остатка, а не пошто се сврши сва таблица дељења без остатка, као код оног предњег начина.

Но, ма по ком се начину предавао рачун, док се добро не научи дељење без остатка, не треба прелазити на дељење са остатком.

Из овога јасно се види да је разлика између ова два начина при предавању таблице множења и дељења само *у реду и времену, а никако у облику предавања*, јер и дељење *два извесна броја*, као год и множење, треба предавати *иодједнако*, па ма по ком се начину рачун предавао.

Да би се и таблица дељења довољно разумела и добро упамтила, *треба и дељење сваког броја ировести кроз она иста три ступња*, кроз која смо рекли да треба ировести множење.

Сад да видимо како би требало у пракцици ивести, на овај начин, ово дељење без остатка.

Дељење без остатка

Рецимо да предајемо дељење броја 18 са 3, 6, 2 и 9, онда то треба урадити овако:

Колико пута по 3 треба узети па да буде 18? Дакле, у 18 колико има тројака? За тим на рачунаљци наставник треба да одвоји 18 куглица и да позове једног ученика да узима све по 3 куглице, а они с места да броје у себи колико ће пута овај узети по 3 куглице. Кад се то учини, онда их питати: Дакле, колико се пута по 3 куглице налази у 18 куглица? (3 куглице у 18 куглица налазе се 6 пута). Питати њих 2—3.

Извадите ваша дрвца (или зрна, што буде). Одвојте 18 дрваца. Сад пазите: Колико ћете пута по 3 дрвцета моћи да узмете из тих 18 дрваца? (Из 18 дрваца може се узети 6 пута по 3). Пробајте је ли тако — узимајте све по 3 дрвцета, и бројте у себи колико ћете пута узети. Кад то сврше, питати их: Дакле, колико се пута по 3 дрвцета налази у 18 дрваца? (3 дрвцета у 18 дрваца налазе се 6 пута). Питати њих 2—3.

Добро. Сад да ми израдите неколико таквих задатака. Један човек има 18 дин., а троши на дан по 3 дин. Колико ће му дана трајати тих 18 дин.? Како ћемо то израчунати? (Кад он троши на дан по 3 дин.? онда треба да видимо колико се пута по 3 дин. налази у 18 динара). Дакле, колико ће му дана трајати тих 18 дин.? Литар добра зејтина стаје 3 дин. Колико се литара тога зејтина може купити за 18 дин. (Може се купити 6 литара). Како си израчунао? (Литар тога зејтина је 3 дин., а 3 дин. — у 18 дин. налази се 6 пута).

Као што је познато, у дељењу имамо две врсте задатака. Једна врста је оваки задатци, који се рачунају *садржавањем* — колико се пута налази један број у другом. А друга врста задатака је она, која се ради *правим дељењем*. Задатци прве врсте, истина, мало су ређи и у животу, него ови други, али *пада у очи да се ова врста задатака ретко чује у основној школи* (а то је већ једностраност), већ се највише задају задатци ове друге врсте. Ја сам ове две врсте задатака овде хотимично одвојио, а у самом предавању не морају се овако одвајати.

Како се ради прва врста казато је у предња два задатка, а ова друга врста задатака, која се ради правим дељењем, ради се овако:

Треба позвати једног ђака код рачунаљке и казати му да одвоји 18 куглица, па га питати: Кад тих 18 куглица поделимо на 3 места, по колико ће куглица доћи на свако место? (Кад се 18 куглица поделе на 3 места, на свако ће место доћи по 6 куглица). По чему то? (По томе што на три места по 6 куглица јесте 18). Дакле, 18 куглица кад се поделе на 3 места, по колико ће доћи на свако место? Питати њих неколико (2—3). За тим ово исто урадити и са дрвцима на месту.

Пазите сад, да ми израчунате неколико оваких задатака. 18 ђака треба да се поделе у три клупе. Колико ће ђака доћи у једну клупу? (Кад се 18 ђака поделе у 3 клупе, у сваку ће клупу доћи по 6 ђака). 3 метра неког штофа стају 18 дин. пошто је један метар? Како ћеш израчунати? (Поделићу 18 дин. на 3 места за 3 метра). Па кад поделимо 18 дин. на 3 места, колико ће доћи на свако место? (18 дин. кад се поделе на 3 места, на свако место доћи ће по 6 дин.). Дакле, пошто је метар тога штофа?

После оваких примера треба ово поновити и утврдити *и астрактним бројевима*, питајући неколико ђака колико се пута налази 3 у 18 и 18 кад се подели на 3, колико долази на свако место. Даље, питати их: у ком се броју 3 налази 6 пута? Који је број 3 пута мањи од 18? Од куд знаш да је 6? (За то што треба узети 3 пута по 6, па да буде 18). Који се број налази 6 пута у 18? За тим позвати неколико ђака да понове (поброје) све бројеве који се деле на 3, а после да кажу све бројеве у којима се 3 налази без остатка. Ово треба чешће понављати, јер је то *припрема и основа за дељење са остатком*.

После овога дошло би дељење 21 на 3, кад се ради вид по вид; а кад се ради по Грубеовом начину делиће се 18 на 6.

* * *

Пазите даље. Сад ћемо да радимо мало друкчије.

Ево, овде опет имамо 18 куглица. Колико пута по 6 куглица можемо узети из ових 18 куглица? (6 кугл. из 18 кугл. може се узети 3 пута). Изиђи Н. код рачуналке и види је ли истина да се 6 кугл. из 18 кугл. може узети 3 пута. Како ћеш то пробати? (Узимаћу све по 6 кугл. и бројаћу колико пута узем). Пошто он то сврши, питати оне на месту: Дакле, 6 кугл. у 18 кугл. колико се пута налазе? Питати њих неколико. Колико је то шестица у 18? После овога позвати ђаке да они ово пробају и с њиховим дрвцима на месту, и неколико њих питати: Дакле, колико се пута 6 дрваца налази у 18 дрваца?

Добро. Хајде сад да ми израчунате неколико оваквих задатака: Једна добра кошуља стаје 6 дин. Колико се таквих кошуља може купити за 18 дин.? Како ћеш то израчунати? (Треба да видим колико се пута по 6 дин. налази у 18 дин., толико ће бити кошуља). Па колико се пута по 6 дин. налази у 18 дин.? (6 дин. у 18 дин. налази се 3 пут). Дакле, колико ће се тих кошуља моћи купити за 18 дин.?

Један ђуп хвата 6 л. воде, а други, већи, хвата 18 лит. Колико ових мањих ђупова од 6 л. може да стане у онај велики ђуп? (У већи ђуп стаће 3 мања ђупа). Од куд знаш? (Знам отуда, што се 6 лит. у 18 лит. налази 3 пута. Или: по томе, што мањи ђуп хвата 6 л., а већи 18 л., а 6 л. у 18 л. налази се 3 пута).

Сад пазите даље. Изиђи ти Н. код рачунаљке. Одвој 18 куглица. Подели тих 18 куглица на 6 места. Колико је дошло на свако место? Дакле, 18 куглица, кад се поделе на 6 места, по колико долази на свако место? (18 кугл. кад се подели на 6 места, свуда дођу по 3 куглице). Ово исто питати још њих 2—3. Хајде сад и ви на месту узмите 18 дрваца, на их поделите на 6 места. Колико је дошло на свако место? Дакле, 18 дрваца кад се подели на 6 места, колико долази на свако место? Питати неколико њих.

Сад неколико оваких задатака. 18 пера кад поделе 6 ђака, колико ће сваком доћи? (Одговори треба да буду у потпуним реченицама). Неки радник за 6 дана заради 18 дин., колико му долази на дан? Како ћеш то наћи? (Поделићу 18 дин. на 6 места за 6 дана). Па, по колико ће доћи? Дакле, колико је тај човек зарађивао на дан?

После неколико оваких задатака, чији број зависи од броја ђака у разреду, и од њихове подобности за рачун, треба прећи *на рад са астрактним бројевима*, којима ће се ово поновити и утврдити, а у исто време и пробати како су ово научили из претходног рада. Колико се пута налази 6 у 18? 18 кад се подели на 6 по колико долази? Колико је пута 6 мање од 18? По чему је 3, 6 пута мање од 18? (По томе што треба узети 6 пута по 3 па да буде 18). Колико је шестина у 18? Који се број налази 3 пута у 18? У ком се броју 6 налази 3 пута? Побројте ми све бројеве у којима се 6 налази без остатка. Ти! Ти! Ти! Сад ми побројте све бројеве који се деле на 6 без остатка. Ти! Ти! Ти! — Као што је напред речено овако треба чешће пропитивати, јер је то основа и припрема за дељење са остатком.

Ако на које од ових питања ђаци не би умели одговорити, питати друге, а њих извести код рачунаљке да на њој то израде.

Овим се завршује дељење броја 18 на 3 и на 6. За то, *да би се још јаче и трајније утврдила веза између ова 3 броја* у множењу и дељењу, треба на послетку казати им и показати и ово: Који се бројеви помноже па изиђе 18? (3×6). Написати на табли $3 \times 6 = 18$, па им казати: **Ето видите, 3×6 у множењу дају 18. Сад ово 18 кад се подели на 3 долази по 6, а кад се подели на 6 долази по 3.** Ово говорећи треба руком фактички дотицати бројеве.

После овога треба овако извршити и дељење броја 18 са 2 и 9; и тако редом дељење сваког броја (20, 21, 24, 25, 27 и т. д.) са њиховим чинитељима.

Напомена за понављање

Да се не би заборавило оно што се пређе и научи у дељењу, треба да се што чешће понавља, јер често и брзо долазе нови бројеви, па може настати збрка. То понављање врши се на два начина: Један начин је: да се после свршеног дељења дотичног броја (у овом случају броја

18) у кратко понови, са самим бројевима, без обичних задатака, и оно што је раније пређено, а то је дељење бројева: 16, 14, 12, 10 и т. д. Други начин понављања је: да се оно што је свршено записује, као и код таблице множења, на неком чистом листу неке књиге, па да ђаци читају кад имају времена, и кад неко не зна. То записивање кад се предаје по Грубеовом начину, изгледа овако за бројеве од 10 до 20:

$$\begin{aligned} 10 : 5 &= 2 \\ 12 : 6 &= 2 \\ 12 : 3 &= 4 \\ 14 : 2 &= 7 \\ 15 : 5 &= 3 \\ 16 : 4 &= 4 \\ 16 : 8 &= 2 \\ 18 : 2 &= 9 \\ 18 : 6 &= 3 \\ 20 : 4 &= 5. \end{aligned}$$

Овако написана таблица дељења краћа је, а тиме прегледнија и лакша од оне која се пише кад се предаје вид по вид, и каква је у ђачкој рачуници пок. Стеве Д. Поповића. Овако написана таблица дељења лакша је за учење и с тога, што се у њој одржавају у тесној вези сва три она броја, који су у свести везани при предавању таблице множења и усменог дељења, само *треба им показати како да се чита овако написана таблица дељења*. Она се чита по два пут као и таблица множења: 5 у 10 иде 2 пут, а 2 у 10 иде 5 пута. Читајући ове бројеве треба их и руком показивати (дотицати).¹ А кад год се ови бројеви запишу (управо с табле препишу), онда им треба казати и оно што је мало час речено: да се каже као завршетак при дељењу неког броја. То јест, треба им казати: Ми знамо да је 10 постало од 5×2 . Сад кад се то 10 подели на 5 долази по 2; а кад се подели на 2, долази по 5. Ово говорећи треба и цифре руком показивати.

А кад се предаје вид по вид, онда ово записивање изгледа овако кад се сврши дељење, на пример, са 2:

$$\begin{aligned} 2 \text{ у } 2 &\text{ иде } 1 \text{ пут} \\ 2 \text{ у } 4 &\text{ " } 2 \text{ " } \\ 2 \text{ у } 6 &\text{ " } 3 \text{ " } \\ 2 \text{ у } 8 &\text{ " } 4 \text{ " } \\ 2 \text{ у } 10 &\text{ " } 5 \text{ " } \\ 2 \text{ у } 12 &\text{ " } 6 \text{ " } \\ 2 \text{ у } 14 &\text{ " } 7 \text{ " } \\ 2 \text{ у } 16 &\text{ " } 8 \text{ " } \\ 2 \text{ у } 18 &\text{ " } 9 \text{ " } \end{aligned}$$

¹ Треба пробати да ли ђаци умеју овако да читају.

Згодан је начин усменог понављања, и по једном и по другом начину, кад се ученици често позову да поброје (изређају) све бројеве у којима се налази (без остатка) 2. За тим бројеве у којима се налази 3, на 4 и т. д. А други пут да кажу све бројеве који се деле (без остатка) на 2, на на 3, 4, 5 и т. д. — докле се буде прешло. Ово је припрема и сигуран темељ за дељење са остатком.

Дељење са остатком

Кад се добро утврди дељење без остатка, прелази се на дељење са остатком. Ово је, истина, најтежа партија у дељењу, па и у целом рачуну у I и II разреду. За то је она најслабије и обрађена. Колико и колико ђака дођу у III и IV раз., а по неки и основну школу сврше, а ово дељење не науче добро. Узрок томе је невештина наставника, а негде хитња. Многи наставници, хитајући, не утврде добро дељење без остатка, па после им ђаци не могу никако да науче ни ово дељење са остатком. Невештина наставника може се поправити и отклонити својим личним довијањем, читањем и питањем вештијих, што ни мало није зазорно. Да се пак не би хитало, а богме ни задоцнило, опет треба питати искусније наставнике, читати и пробати оно што су други пробали и написали. Правило је да при предавању таблице множења и дељења не треба хитати, не сме се ићи даље, док се добро не изучи оно што претходи. Но свему има границе, па и томе. За то, ако неко не хита, па опет не постигне успех ни до крајњег времена, значи да је невешт у предавању. Шта је пак томе лек, зна се. Христос је, у згодној прилици, лепо рекао: „Врачу, исцели се сам“.

На питање: да ли дељење са остатком треба предавати кад се сврши сва таблица дељења без остатка, или кад се сврши све дељење само са једним бројем (на пр. са 2), или чим се сврши дељење неког броја без остатка. На пр. да ли сад, кад је свршено дељење броја 18 без остатка, треба одмах прећи и на дељење тога броја са остатком — са 4, 5, 7 и 8 — одговор зависи од тога, по коме се начину предаје рачун. Ако се рачун предаје по Грубеовом начину, онда се дотични број одмах дели и са остатком, јер то и јесте главна одлика овога начина да се са једним бројем једновремено сврше све могуће рачунске комбинације. Ако ли се рачун предаје вид по вид, онда је боље радити по овом другом начину; то јест, кад се сврши дељење бројева са једним бројем, на пр. са 2, треба се вратити на дељење тих бројева да има остатка. Овако предавање дељења са остатком држи средину између оне прве и ове треће могућности.

Предавање таблице дељења са остатком по првом начину, то јест да се она ради, пошто се пређе сва таблица дељења без остатка, незгодна је што деца, — кад се овако ради, — до краја школске године

не знају ништа за дељење са остатком, па за то и пређу у старији разред и без тога знања, или са лабавим знањем.

Онај трећи случај дељења са остатком, то јест, да се дељење са остатком ради одмах по свршеном дељењу (тога броја) без остатка, на први поглед изгледа незгодан, што је тежак, али није тако. Кад се овако поступно и очигледно предаје дељење с остатком, деца се још у почетку навикну на то рачунање, па после лако погађају претек. Овако дељење с остатком има добру и ту страну, што се деца благовремено упознају с оваким рачунима и уче их преко целе године, а не само при крају школске године.

Пок. Стева Д. Поповић у овом питању био је неодређен. По његовим рачуницама, дељење с остатком у I раз. треба радити по овом другом начину, а у II раз. по оном првом начину, то јест, пошто се сврши сва таблица дељења са остатком. И ово је чудновато да пок. Стева, као теоријски и практично стручан педагог и методичар, у I раз. ради дељење с остатком одмах, а у II раз. најпосле! И ту разлику ни он сам нигде није ничим објаснио, поред свих многобројних напомена у његовим рачуницама.

* * *

Сад да видимо како би требало у пракцици предавати ово дељење са остатком. Претпоставимо да радимо по Грубеовом начину и предајемо о броју 17 и 18. Према томе сад треба да делимо 18 са бројевима где ће имати остатка, а то је са 4, 5, 7 и 8. То треба извести овако:

Дели се 17 и 18 са 4. Колико пута по 4 куглице има у 16 куглица? (У 16 кугл. има 4 пута по 4 куглице). Претиче ли ту која куглица? (Не претиче ни једна). После овога треба одвојити на рачунаљци 18 куглица и казати им: Ево овде имамо 18 куглица. Колико се пута сад по 4 кугл. налази у 18 куглица? (4 кугл. у 18 кугл. налазе се опет 4 пута и 2 претичу). Оди ти Н. код рачунаљке и види је ли тако? Како ћеш пробати? (Узимаћу све по 4 кугл. и бројаћу колико пута узмем). Дакле, колико се пута по 4 кугл. налазе у 18 куглица? Питати њих неколико.

Извадите сад ваших 18 дрваца и поделите их на 4 дела (гомиле). Кад то учине питати неколико њих по колико им је дошло на један део, и видети да ли су сви лепо поделили. Дакле, 18 дрваца кад се подели на 4 места, по колико долази на свако место? Опет питати њих неколико, а по том наредити им да оставе дрвца.

Сад назите да ми израдите неколико таквих рачуна. Једно дете има 18 јабука, ако једе на дан по 4 јабуке, колико ће му дана трајати? Како ћеш то наћи? (Треба да видим колико се пута по 4 јабуке налазе у 17 јабука), Једно дете има 17 ораха, колико ће му купа изићи од тих 17 ораха? Колико се ораха меће у сваку купу? Е па онда колико

ће му купа изаћи? Купила мајка 18 крушака, а има четворо деце, колико ће доћи сваком детету? Како ћеш то наћи? (Поделићу 18 крушака на 4 места за 4 детета). Један сељак продао 4 вепра за 17 банака, пошто је био један вепар? Како ћеш израчунати? Један човек за 4 дана потрошио 18 дин. колико је трошио на дан? Како ћеш израчунати?

Дели се 17 и 18 са 5. Нека стоје дрвца на клупи, а ви пазите овамо. Колико се пута по 5 дрваца налази у 18 дрваца? (5 дрв. у 18 дрв. налазе се 3 пута). Претиче ли ту нешто? Узмите једно дрвце, а остаће вам 17 дрваца. Сад ми кажите колико се пута по 5 дрв. налази у 17 дрваца? (5 дрв. у 17 дрв. налази се 3 пута и 2 претичу). Хајде пробајте је ли тако. Наставник треба да види јесу ли лепо узимали и поделили. Дајте сад опет оно једно дрвце па опет да буде 18 дрв. Кад тих 18 дрв. поделите на 5 места, по колико ће доћи на свако место? Хајд' поделите тих 18 дрв. на 5 места да видимо да ли је тако. Прегледати, па позвати 2—3 њих да кажу (у потпуној реченици) колико им је дошло. Дакле, 18 дрв. кад се поделе на 5 места, по колико долази на свако?

Сад неколико таквих задатака. 5 кг. кафе стају 18 дин. Пошто је један кг.? Како ћеш израчунати? (Поделићу 18 дин. на 5 места.) Па кад се 18 дин. подели на 5 места, по колико ће доћи на свако место? Одговорити потпуном реченицом. Дакле, пошто је 1 кг. те кафе? Неко потроши за 5 месеци 17 банака. Колико је трошио на 1 месец? Како ћеш израчунати? Дакле колико је трошио на месец? Један колар има 18 точкава. Колико се кола могу саставити од тих 18 точкава? Колико точкава иду у једна кола? Па како ћеш то израчунати? (Треба да видим колико се пута по 4 точка налази у 18 точкава.) Кажи ти колико се пута по 4 точка налази у 18 точкава? Дакле, колико се кола може саставити, кажи ти. Итд.

Сад на овај начин треба показати и дељење броја 18 са 7 и 8; а тако исто и дељење сваког другог броја где има остатка.

Кад се овако сврши са очигледним средствима и задатцима из живота — где су замишљене стварне количине — онда се прелази на *рад са апстрактним бројевима*, којима се предавање завршује и најтачније сазнаје је ли дотична рачунска радња двема претходним радњама добро научена, а у исто време чини се припрема и за писмено рачунање. Тај рад са апстрактним бројевима треба извршити овако:

Колико се пута налази 3 у 17? Колико се пута налази 4 у 18? Колико се пута налази 5 у 17? 7 у 17? 8 у 18? итд. Кад се подели 17 на 5, по колико долази? Кад се подели 18 на 4, по колико долази? Кад се подели 18 на 7, по колико долази? 18 на 8? 18 на 5? 17 на 7? и т. д.

И кад се рачун не предаје по Грубеовом начину, већ по оном другом, опет се сама радња дељења врши овако, јер — као што је

напред речено — између та два пачина разлика је само у реду и времену којим се предаје, а не у самом начину показивања и извођења ове радње.

Завршне напомене

Ето ја казах како мислим да би требало на пракцији предавати ове две врло важне тачке из нашег школског програма — таблицу множења и дељења — па да се оне што брже, што лакше и правилним путем науче: да постану ђачка умна својина, и да оне не буду више баук ни мука ни за ђаке ни за наставнике. Не могу тврдити да је ово баш најбољи пут и начин, и да бољег нема. Може бити да је неко, довијајући се, пронашао и бољи. За то, ако би ко знао бољи пут и начин за извођење и показивање таблице множења и дељења, требало би да га овако изнесе и покаже, у интересу напретка саме наставе, у интересу ђака и наставника.

На послетку да кажем још и то, да сам ја скоро свуда исписао мало задатака из живота. Исписао сам их само толико, колико је било потребно да се види какви треба да буду задатци и како их треба изводити (њихова генеза). А колико ће требати задатака, то зависи — као што сам раније казао — од броја ђака у дотичном разреду и од њихове подобности за рачунање. Односно питања опште је правило треба донде питати докле не знадну средњи и слаби ђаци. Кад буду и ови знали, знак је да је успех у предавању потпуно постигнут. Али се треба чувати да се „не изгубимо“ и у бављењу са слабирма ђацима. Њих треба добро „држати на очима“, па ће и они боље пазити и знати.

Б. С. Којић
учитељ.

ШКОЛСКА ГИМНАСТИКА

— ЈЕДНО СУВРЕМЕНО ПИТАЊЕ —

Код нас се о гимнастици доста писало, доказивало и доказало, да је гимнастика од неопходне потребе по сву нашу омладину, нарочито школску, која има врло мало прилике, да се креће и отреса од тремости, застоја и кржљавости.

Сви готово наши повремени списи, службени или неслужбени, писали су о гимнастици или у засебним чланцима, или пак у приликама, ударајући гласом на то.

И журналистика није у томе изостала. Не читамо ли врло често у новинама прекоревања, што се већ не заведе гимнастика по школама. Писано је пак врло често и о самој гимнастици.

Цифрама се доказивало од колике је штете, што се гимнастика не предаје по школама. Узмимо ма који извештај школских лекара о стању здравља ђака, па ћемо се ужаснути како из године у годину рапидно опада њихово здравље.

Зар нису и ђаци сами толико и толико пута дали одушке о томе, не могући одолети својој природи?

Па кад је то тако, кад смо сви на чисто, да је гимнастика од неопходне потребе нарочито за школе — шта је урађено? А шта се ради?

Покушаја је било, почињало се, али тек што је требало озбиљније да се ради, ту је и престало услед разних узрока. По школама се заводила гимнастика и то или у облику опште гимнастике, или у облику војних вежбања, а затим се и укидала. Покушаја је било, да се та празвина и тим попуни, што би ђаци чешће чинили излете у поље, где би се вежбали у трчању, скакању, игрању наших дечјих и омладинских игара, па је и то убрзо напуштено.

Као и свуда, тако и овде и приватна иницијатива хтела је овоме да притекне у помоћ и да оснивањем гимнастичких друштава прикупља око себе поред осталих највише сву школску омладину. И то је рађено са великом вољом и великим одушевљењем. Јест, оснивана су друштва, озбиљно радила и вежбала, давани су јавни часови, утакмице, рекламе су летеле о том и мислио би човек небо се пролама. Боже мој, с каквим ли се одушевљењем то радило и с каквим изгледима на успех! Ту су затим надале здравице и певале химне будућим поколењима овако одгајеним, која ће једног дана стати на ноге и предузети започети рад својих дедова, и, шта видимо? сва друштва, која су у унутрашњости основана, која се тако брзо развише, брзо и пропадоше; а у Београду, постоје два гимнастичка друштва, која, тек да се рече, раде, али тек што нису и она престала, чекајући ваљда много повољније прилике по њих и много више пажња од свију нас.

У последње време као да се гимнастици почело поклањати много више пажње. Толико се тиме заинтересовало, да су и наставници и лекари и сви надлежни настали, да се и то питање скине једном с дневног реда.

Али, као и у свима приликама, тако ми изгледа и у овој, лутајући место да изаберемо најбољи пут у извођењу нечега, ми полазимо странпутицом.

Јавише нам новине, да је од стране Министарства војног одређена комисија, којој је стављено у задатак да проучи, како ће се најбоље извести прописи закона, да се заведу по школама војна вежбања.

Ја не знам, ко су чланови ове комисије и како они гледају на суштину саме гимнастике, њен циљ, задатак и утицај на школску омладину. Да ли ће се та војна вежбања завести и поред остале гимнастике или не, не знам. Али ма како о овоме они мислили, ма како они изrekli

свој суд о увођењу ових вежбања, ја и од своје стране хоћу да изнесем све оно, што мислим, да би се овој ствари допринело, те да се она упути на прави свој пут, од које, нема сумње, има да нам захвали или не, наша садања и будућа школска генерација.

Војна -- школска -- вежбања јесте француска школа телесног вежбања, која је заведена у Француској одмах после њеног рата са Пруском 1871 год., а у тежњи, да се омладина што боље спреми, те да се Француска достојно одужи Немцима за увређену част и понос њене славе и њеног оружја. Ускоро то заведоше и Немци. И та установа толико узимаше маха, да сви скоро народи, да не би у том што изостали, проникнути милитаризмом, почеше уводити таква војна вежбања по својим школама. И тек што се очекивало, да та школа слави своју победу, она се врло убрзо свуда укида из простог разлога, што је, као што вели и Др. Влада Поповић у свом делу Школа и здравље -- почивала на погрешној основи.

Законодавац наш, без сумње, при доношењу ове одредбе законске, (проникнут истом мишљу као и француски) узимајући у обзир прилике у којима се Српство налази, мислио је, да тим начином спреми кадар млађих интелегентних људи, који ће корисно да послужи држави при извођењу њенога задатка и заветне мисли према Српству, а у исто време с тим да задовољи и потребу телесног вежбања по школама: држим да овим није погођен прави пут, ствар је узета наопачке. Мислим да при извођењу ма чега, треба прво за све припремити земљиште, па је онда лако извести и саму ствар. Специјално за ово, треба ђаке прво физички образовати као што ваља и као што се очекује од данашње модерне гимнастике, па је онда лако једном тако физички образованом младићу свићи се и војним вежбањима.

Сем овога војним вежбањима стоје на супрот и многе околности и прилике, које категорички налажу да се не заведе по школама. Но ја ћу то изнети, казавши све захтеве модерне гимнастике, а које нам не може све дати војно вежбање.

Не противи се војним вежбањима само сам узраст и доба школске деце, па баш и највиших разреда, не противи се и сама остала школска настава, већ се противи и сам дух и сама природа ђака. А шта ли ћемо тек рећи за васпитни циљ гимнастике, који нам најмање могу дати војна вежбања, а што се с осталим захтевима мора узети у обзир при увођењу школске гимнастике.

Гимнастика треба да буде тава, да се тим да прилика ђацима, те да се што више одморе од и иначе тешког и дугог школског умног рада. Смеју ли се и иначе ђаци, заузети школским предметима преоптерећавати и таквом једном ствари, као што је војно вежбање. Зар не треба при извођењу војних вежбања умног напрезања? Бак би морао обраћати толико пажње, толико управо заморити свој мозак, т

да на сваку команду одмах изврши потребну радњу. Није ли то велико умно напрезање. Гимнастика треба да је основана на начелу слободног кретања. За тим ишаблонско учење свију радњи. Рећи ће се, па и шведска гимнастика није основана на начелу слободног кретања, и ту се заморава детињи ум разним командама. Јест, али шведској гимнастици то је и једина мана, а међу тим има толико добрих страна, да се и та мана губи или и мало осећа, па се зато и трпи. Зар није највеће задовољство за сваког при обуци, кад у извођењу разних нових и нових врло лепих и еластичних радњи крепи и челичи своје тело? Војна вежбања тога немају. Она су сва једнолика и кад се понове неколико пута, она постају врло досадна и заморна. А преко тога не сме се прећи брзине код школске деце.

Ако се војна вежбања и не заведу по школама неће ни војна обука много изгубити. Многе радње из остале гимнастике сличне су а негде баш и исте као и у војним вежбањима. А затим једном добро физички образованом младићу, као што мало пре рекох, није ни мало тешко, да се врло лако и брзо обучи у војним вежбањима онда, кад дорасте за то и кад у целости изводи војну обуку — за време служења свог рока у сталном кадру. Није ли једном добром музичару после мале пробе лако одсвирати сваки нов комад музички, који му се да? Па онда зашто уводити и војна вежбања? Зашто подносити жртве, зашто губити време?

Треба дакле младића ојачати, очеличити, начинити га окретним и еластичним, па ће он после у своје време и војну обуку лако изводити и научити. То ће нам све дати модерно физичко образовање, које одговара и свима осталим захтевима гимнастике, нарочито школске.

Нека ми се овом приликом допусти, да изнесем, шта треба гледати највише при извођењу телесног вежбања, што је и г. Др. Војислав Ж. Борђевић врло лепо изнео у своме реферату о „упуту за гимнастику“ од Др. А. Зеге и Јов. Стојановића (Просветни Гласник св. 10 за 1897. годину).

Г. Борђевић поред осталог вели:

„Телесно вежбање ваља да служи деци као одмор од умног школског рада; оно треба да је за њих уживање, а никако терет пун војничке педантерије. С тога морамо бити против сваког оног телесног вежбања код школске деце, где се разним командама и тешким компликованим фигурама не само замори тело детиње, већ и ум његов“.

Тога без сумње највише има у војним вежбањима.

Г. Борђевић даље вели:

„Телесно вежбање у школи ваља да се ради слободно са песмом, јер се на тај начин плућа детиња шире, јачају и живље раде. Оно се не сме радити никако тихо, тобож ради неког реда и дисциплине.¹

¹ Мислим да и г. Борђевић није мислио да се у извођењу гимнастике да доста велике слободе с обзиром и на то, што су наша деца по природи и домаћем васпитању

Напоследку, телесно вежбање мора бити удешено према добу и развоју деце, оно дакле не сме бити шаблонско или једнако за сву децу“.

Тога нити има у војним вежбањима, нити може бити. Оно је кроз шаблонско.

Др. Влада Поповић у својој књизи Школа и Здравље износи шта вели Берзевици :

„Школи није потребан милитаризам, но кретање, које би било на основи личне слободе и иницијативе. Енглеска је увек стојала најбоље са физичким образовањем и увидела се, да је то резултат слободног кретања — пливања, тоциљања, веслања, излета и дечјих игара, које су у Енглеској неговане. И данас, кад год је реч о физичком образовању и *реформи школске гимнастике* — помишља се на та слободна кретања, којима се вежба и челичи тело, а у исто време делају и васпитно. У дечјим играма има врло много елемената, који могу повољно дејствовати у смислу дисциплине, поштравања пажње, хитрине, очвршћавања воље и развића осталих лепих особина, којима се треба човек да одликује у корист своју, својих ближњих и своје домовине“.

Могу ли нам дати то све војна вежбања? Неће ли војна вежбања кварити само хармонију у извођењу остале (горње) гимнастике коју Берзевици износи, ако би се војна вежбања упоредо завела са осталом гимнастиком? Зар није боље да војна вежбања настану са свим после остале школске модерне гимнастике? — Завести их онда кад ко и дорасте потпуно за њих. Зашто крпарити? (Не могу се у потпуности војна вежбања завести по школама. Има и таквих радњи, за које треба више снаге више јачине, коју деца и дечаки немају). Зашто децу и дечаке окивати милитаризмом онда, кад се безусловно то противи њиховој природи, духу наставе и правцу, коме треба да се упућују у тим годинама? Не би ли то био највећи грех?

Зар нам за то не дају општег и најбољег примера и стари културни народи? Како су они вежбали своју омладину? Нису ли они неговали највише омладинске и дечје игре, које су им доносиле онаке и онолике користи у целом њиховом друштвеном животу? Шта су радили стари Једини, како су упућивали своју омладину, чиме су је напајали? А та вежбања нису ли резултат слободног кретања? (Види о томе у: „Физично васпитање и његове реформе“ од Ср. Стојковића, професора).

А шта раде данашњи културни народи?

Цео цивилизовани свет одавна је почео да се отреса и отреса се од таког телесног вежбања, где би се ма на који начин заморавао ум нарочито школске деце. Енглеска, где је и колевка готово свих витешких

склона да прећу одмах у разузданост и да не одржавају никаквог реда, а при обуци у гимнастички мора бити реда.

најновијих, могу рећи класичних игара, одавна је напустила милитаристичку па и вештачку гимнастику на справама (Вештачка гимнастика има свог другог јачег узрока што се напада и напушта). Па кад се и та гимнастика напушта, шта ли је тек са војним вежбањима?

Не само да Енглези гаје и негују ту гимнастику, која је резултат слободног кретања, не само да је негују у својој земљи, већ шире и преносе је по целом свету са највећим успехом. Само нека се нађу два Енглеза у најзабаченијем куту на овом нашем шару земаљском, а где њихова култура и трговина допире, одмах би се они удружили, играли и вежбали се у њиховим играма, па били млади или стари.

То исто ради Француска, то Немачка.

То што Енглези раде и остали културни народи раде тим истим начином и на том путу. Тај исти правац, да у извођењу гимнастике треба дати омладини одмора од умног школског рада, дати им забаве и задовољства, а при том учити их реду, дисциплини, пажњи итд. примили су и Французи и Немци и остали културни народи и полако избацују све, што у себи нема овога или нема у довољној мери. Не треба даље ићи, но видети суседну нам Угарску, шта она ради на том пољу и који је правац узела, разуме се угледајући се на остале културне народе. Но о томе ће нам дати најбољег објашњења Д-р Јулиус Долингер, проф. хирир. на универ. у Б. Пешти. Д-р Долингер пишући чланак о Fussball-у, — лоптању ногом¹ — казао је тим поводом све захтеве гимнастике нарочито школске и пут, који су они, дугим проучавањем тог питања, изабрали. Чланак је писан за Угарске прилике, али је врло карактеристичан у свој својој потпуности и за наше прилике, с тога га износим у целости:

„Једина игра, која је код нас свуда распрострањена, која се у свако доба и у најразноврснијим облицима са страхћу и пуно оданости игра, јесте картање (играње карата). Од дужег времена ми скупа указујемо овој игри особиту наклоност — па били млађи или старији. У друштвима се позива на разна правила игре, као на нешто, што се само по себи разуме и код сваког се већ у напред претпоставља познавање истих што спада у добро васпитање (образовање). На овом пољу зацело бисмо добили на каквој међународној утакмици прву награду.

„Увек је међутим било и таквих људи који су у телесном вежбању и снажењу тела налазили себи задовољства, који између осталог основаше народно гимнастичко друштво и који посеђују и оно мало вежбаоница за борење (мачевање), које се с тешком муком одржавају — па ипак се на њих озго са неким подмехом гледа као на неке особењаке. То је узрок да њихова намера у ширењу спорта за снажење тела, не може показати велике успехе. Па и ако би овда онда придобили каквог новог члана за ову добру сврху брзо би се вратио столу за картање, што је у осталом

¹ Fussbal, енглески Football, Хрвати га превели са „Ногомет“.

лако појмити, јер спорт, који јача тело, онеме, који доцкан почне, врло је ретко пријатан (ретко кад доноси задовољства). И за ове ствари треба човек да је васпитан и ко спорт у младости не заволи, доцније му неће никаква задовољства причињавати.

„Министар просвете гроф Чаки, нарочито његов секретар тајни саветник Берзевици почели су поклањати веће пажње телесном јачању омладине. Порадише, те стручњаци проучише разне врсте телесног јачања и њихов утицај на тело и дух омладине, па ослањајући се на та посматрања започеше свој рад и у Будим Пешти допустише, да угарски ђаци одрже прву гимнастичку светковину (утакмицу). Од то доба такве су се светковине више пута обављале и тиме је публика почела поклањати више пажње и узимати живља учашћа у снажењу тела.

„Школска гимнастика — ма да врло добро одговара своме циљу, — снажењу тела — била то гимнастика на справама или слободна¹ тешко ће се код нас популарисати, јер је она управо граматика телесног кретања, а граматичка правила ретко налазе одзива код сваког, док међу тим радо читамо какву интересантно написану приповетку. У погледу снажења тела крепка игра и разноврсни спортови одговарају интересантној причи. Међу њима има лирских и романтичних игара у разним варијацијама. Овде спадају старе националне игре, које су наши преци играли можда у оно време, када су оружани стрелом ишли у лов, као н.пр. „велика мета“; даље са стране донесено лоптање, н.пр. Тенис и најзад игра, којој су ови редови посвећени, и чије уношење многи приписују у грех будимпештанском гимнастичком клубу, игра, коју је професор Д-р Јозеф Ото — каква смелост! — са својим ђацима први играо, која се од тада у једној гимназији негује и до неба уздиже, а у другој се одбацује и која се од свога почетка из године у годину све више шири и сада је свуда радо примљена — то је игра Fussball.

„Фусбал“ има већ своју сталну публику и где је раније с тешком муком било придобити мали број дечака за „мету“, сада јуре на игралиште, не само играчи, већ и публика, која плаћа седишта, као при тркама. И пошто је ова игра у прошлој „сезони“ придобила тако рећи сву омладину престонице, учинићемо један достојан посао, ако игру из близа размотримо и тиме се уверимо, да ли се она треба сматрати као једно зло, које као кужна болест све заражује, или има и добре особине, којима се може оправдавати толика љубав према њој.

„Игра је свуда позната, да не би било потребно потанко описивање. Ко је пак не познаје, томе препоручујем, да неколико сати посвети игри, посматрајући добре играче, а ја сам унапред убеђен, да ће свакоме пасти на жао, што је и он није знао и играо. Ова је игра између свију игара лоптом најживахнија, најинтересантнија, највећма служи те-

¹ Слободна по томе, што се ради без икаквог оруђа.

лесном јачању и с тога је и највише раширена. У колико даље цивилизација продире, у толико се и „фусбал“ са великим одушевљењем игра. Лопта, која се ногом подухвата, чини сваког врло пажљивим и припремним, јер у сваком се тренутку може указати згодна прилика да онај, који је вештији у игри у пркос близине свога противника, подухвати ногом лопту у корист своје партаје. Услед брзог и неочекиваног покрета за време игре сви су мишићи и зглавкови у непрестаном кретању, праћени дубоким дисањем, живахном транспирацијом и радњом срца. Правила игре одржавају дисциплину у најраздраженијим тренутцима и ако има игде каква игра на свету, то ова учи омладину, да мора поред отворене страсти игралачке пазити на телесну неповредност свога противника. Бруталност се не пристоји ни једном добром друштву, а строга правила игре удаљавају је и од фусбала. Али и ова игра није баш без икакве опасности. Па ипак ми код нас имамо само један једини смртни случај, коме се за узрок може приписати фусбал: један осамнаестогодишњи младић усред игре падне ударен по средини тела од свога противника и за 48 сати издахну од запаљења трбушне марамице. (Даље наводи Долингер услед чега је баш издахнуо тај младић и каже, да је то услед неке мане — чира, чијом је повредом наступила смрт).

„Ма да у гимназијама и реалним школама само ђаци из највиша два разреда могу суделовати том лоптању требало би, да школски лекар не дозвољава то слабим и болесним ученицима. За такве ученике није подесна ова заморна игра. Што се тиче здравих и снажних, за њих нема никакве веће опасности, као што је код других опасних радња на справама, рековима, при скакању са мотком и без мотке или при утркивању. На двема народним гимнастичким светковинама видесмо како поједини од дечака падаху услед прекида жила, а неки пак од несвестице. Но, ова су се вежбања већ одомаћила и школске су их власти примиле, ма да су са опасностима скопчане, а кад и кад могу проузроковати и смртне повреде, а често их и проузрокују. Ко не би знао по који случај, ако не из свога живота, оно бар из новина, где је при игрању „мете“ један од играча место да је мотком (маљицом) ударио лопту, да је ударио свога друга, који је у близини и који подбацује лопту, по глави тако несретно, да овај остане на месту мртав? Па и тоциљање је са опасностима скопчано. Кад би ко само водио статистику, колико случајева буде годишње, да се на леду изломи рука или нога — онда многе матере сигурно не би водиле на тоциљање своје кћери! Зар не читамо сваке године извештаје о смртним несрећним случајевима, који се дешавају на клизалиштима. Па у пркос тога, пошто је овај спорт од користи телу, школске га власти одобравају, па шта више и по школским двориштима се граде клизалишта, да би се ученицима дала прилика за тоциљање. Јахање, и оно није спорт без опасности, па и поред тога се толико посећује институт Франца Јозефа за јахање. Колико се несрећних случајева де-

шава при борењу (мачевању), па и поред тога морамо нашој омладини да допустимо да посећује места борења, ако нећемо, да остане невешта руковању сабљом при личној одбрани.

„Неоспорно је дакле, да је сваки спорт за јачање тела скопчан са извесним опасностима и не само у иностранству већ на жалост и у нас се сваке године дешавају жртве.

„Па ипак та је опасност спортова за јачање тела врло мала, кад се упореди са опасностима слабости, страхљивости, нездравости кафанског димљивог ваздуха и зеленог стола за картање, који код старих и младих заступа зеленило утрине за играње. Са овог разлога не може се навикнути данашња генерација, која се у ранијим годинама није свикла на ове здравствене спортове. Али овој жалосној слици стоји на супрот једна радосна. Да бисмо исто видели, хајдмо у Стефанову улицу (улица у Б. Пешти). Али она није за здравље омладине потпуно саграђена. Лево и десно видимо празне просторе, који ће се за игралишта употребити. Провизорна, неуређена игралишта пуна су ђака. Ни плусак, ни хладноћа их не узнемирава. Хајдмо даље! У варошкој шумици, ту смо на месту ново подигнутог клизалишта (итд. Долингер набраја сва места у Б. Пешти, на којима су игралишта). И кад сва ова места посетимо и посмотримо шта омладину одушевљава, видећемо да свуда једну игру игра — а то је „фусбал“.

„Па зашто омладина не игра „мете“, којој неки педагози певају дитирамбе. Зар је наша омладина одједаред постала тако непатриотична, да ли није пала у Англomанију? Али данашње време бурског рата није погодно зато.¹ Решење ове загонетке нећемо ми дати, но питаћемо саму омладину и свуда ћемо добити један исти одговор: „ми играмо фусбал, а не мету, што је фусбал лепши, занимљивији.“² Зашто дечаци не напуштају Робинзона Крусе, кад и он у себи нема ничега народног? Зато што је занимљив; па зато омладина воли и фусбал.

„Једва једном добисмо лоптање, које наша омладина тако радо игра и које њу (омладину) привлачи, да се одаје спортовима за јачање тела, које чак и у старијим годинама не напуштају и које је за одржање здравља и развијање тела најпогоднија игра. Ова је игра за једну целу генерацију средство за лечење противу телесне тромости и ко при једном среству за лечење гледа, да ли је исто народни продукт или је унесено са стране, то би била највећа кратковидост, као што су неки педагози желели, да се иста игра избаци из гимназија и реалних школа. Напротив ми морамо свим силама то лоптање помагати. Јер најзад — игра је оно, што ко радо чини. Ако бисмо лоптање нагло избацили и прописали мету, имали бисмо једну обавезну игру, која је само прописана, али је

¹ Кад је овај чланак писан био је Енглеско-Бурски рат.

² Шта ли ће се тек рећи за војна вежбања?

нико радо не игра,¹ а поред тога бисмо имали једну *забрањену* игру, коју деца радо играју и играће је и поред забране само кад узмогну.

„Дужност је удружења, да се уведе фусбал за одрасле. Ми желимо да будимпештанско гимнастичко друштво све оне к себи придобије, који штетно проводе своје слободно време по загушљивим кафанама и касинама и тиме своје тело уништавају! На жалост, изгледи су врло мали за то. Такве снаге нема та игра. Но, васпитајмо будућу генерацију, садашњу омладину на тај начин, да у спортовима, који тело снаже, налази уживања и забаве. За ово је фусбал врло погодан, јер га деца врло брзо заволе.

„Дакле потребно је, да се школска омладина овој игри научи! Задржимо „фусбал“ у листи здравствених игара, које ученици у одређено време играју. Мора се само обратити пажња, да само *здрави* ученици суделују у игри, али *никако без надзора учитеља гимнастике* и увек под његовим предвођењем. Побринимо се за добра игралишта, јер је и „фусбал“ као и свако лоптање на рђавом земљишту опасно. Једном речи треба ову игру организовати као и сваку друштвену игру, онда ће опасност, која је с њом скопчана, врло мала и незнатна бити, а богате, пребогате користи биће изобилне, које ће снажити тело и душу омладини“.

Мислим да овом чланку не треба коментара, пошто садржава у себи све што се тражи од савременог телесног вежбања. Ништа друго не би требало да чинимо, већ да гредемо овим правцем, оваком извођењу гимнастике, са оваким захтевима, па мислим да не би погрешили.

Ја сам на гимнастици радио у Београду, Нишу и Крагујевцу, па сам и ја стекао уверење, које и Долингер. Баца су се нерадо привикавали оним радњама, где је крута дисциплина, већ радо би радили оне радње и игре, у којима има више слободе, више лепоте, па следствено више живота, више полета. Како су се деца осећала радосна и чисто скачући дочекивала час гимнастике, знајући да ће радити оно, на шта их сама природа гони, што им чини забаве и даје одмора од школског умног замора и дугог школског седења. С тога сам и бирао радње, које би томе одговарале. Би ли се то све постигло војним вежбањима?

Баца — велика већина — виших разреда нарочито ђаци два последња разреда — кад сам био учитељ гимнастике у крагујевачкој гимназији — не радо би дочекивали свој час гимнастике, јер су пропустили прилику у ранијим годинама, да се систематички вежбају у разним играма, шведској гимнастици. Гимнастика на справама тешко им је ишла, јер би им требало дуго, док би добили ону еластичност, окретност, ону смелост и дрскост, која им је потребна за ову врсту гимна-

¹ Шта би се тек рекло за војна вежбања.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

стике. При том и она озбиљност, управо оно рано сазревање наших ђака, где он мисли, да кад је „седмак“, „осмак“, да није више за њ да се поигра лопте, мете, баца камена, да скочи на рех, па и ако би који пут отишао где, да се „продрмуса“ „размрда“ — то је више само за то, што је ту природа однела победу, а он би се њој и овде одупро — што је све то плод и сувише једностране наставе у нашим школама.

Да би своме стао на пут, да би ђацима тих разреда час гимнастике био у истини час одмора од школског умног рада, час забаве, задовољства, да би се то све радило са вољом, што и треба и мора да буде — иначе какав би ми био и то час гимнастике кад би ђаци на њ долазили без икакве воље — у договору са г. директором гимназије поручисмо две лопте за играње Fussball-а и каква разлика? Исти ти ђаци једва су очекивали свој час гимнастике, шта више молили су да играмо „фусбал“ и ван одређених часова за гимнастику, остављајући на страну своје шетње по нечистим улицама своје вароши, своја нездрава провођења, своја дуга задржавања по разним посластичарницама итд. Ето таку моћ има Fussball — таку моћ има данашње физичко образовање, ако и не у оној мери као специјално „фусбал“. Могу ли нам то дати војна вежбања? Та она би била један највећи терет за ђаке, а при том би донела мало користи, много мукe и напрезања. Зар треба ђаке кроз један дуги низ година једном те истом ствари кљукати?

Војна вежбања не треба никако заводити у средњим школама.

Што се тиче Велике Школе, ту би се и могла завести војна вежбања, пошто су ђаци већ и дорасли потпуно за војна вежбања, а имају и више слободног времена. Да се не би ђацима Велике Школе то учинило, као нека пресија, да не би војна вежбања добила своју строгу обавезност, треба прибећи другом начину, те да се војна вежбања с успехом могу завести. Треба узаконити да сваки онај Великошколац, који сврши курс војних вежбања, а који би се завео у много већем обиму на Великој Школи но што би то могло бити у средњим школама, да сваки такав Великошколац има права на скраћен рок у војсци. Ко пак тај курс не сврши, он ће се подвргнути испиту на крају скраћеног рока за време своје службе у сталном кадру, па по испиту ако га положи одмах отпустити, иначе оставити га на цео рок. Мислим да ће бити интелегентних људи, који ће толико постићи својом вољом и радом, да и ако не сврше тај курс војних вежбања да ће опет постићи то све за време скраћеног рока. Тај рок, а ако је скраћен ваљда неће бити сувише кратак, јер поред обуке тако исто важан је живот и дух војнички, за што треба бар 5—6 месеци, а за то време се и обука може потпуно извести и код оних, који је раније нису вршили нарочито с обзиром да су то интелегентни људи, а при том су у средњим школама физички образовани.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

* * *

У основним школама треба неговати само дечје игре и то како наше народне, тако и одабране туђе. Не треба се бојати што би се и туђе игре уносиле, о чему нам лепо одговара Долингер у његовом раније изнесеном чланку Фусбал. Да би се пак то неговало, као што треба, треба што пре, по могућству одмах завести телесно вежбање у учитељским школама. Један учитељ добро физички образован знаће наћи пута и начина да у основној школи негује и дечје игре, при том и са већом вољом.

У средњим школама треба гајити дечје и омладинске игре све по узрасту и саставу ђака. Затим треба неговати шведску и немачку гимнастику — гимнастику на справама. О шведској и немачкој гимнастици нећу овде говорити, већ упућујем сваког, ко би о томе шта хтео знати на раније поменути реферат Д-р Вој. Ж. Борђевића (Просветни Гласник свеска 10 за 1897 год.). Овај реферат допуњује овај чланак. Ту је све казано, кад, како, у ком степену ваља неговати шведску и немачку гимнастику. О играма као и о начину, правцу и захтевима при извођењу гимнастике исцрпно је изнео г. Срета Ј. Стојковић, професор (сада директор гимназије Вука Ст. Караџића) у свом делу: „*физичко васпитање и његове реформе*“. Овде само напомињем да се шведска гимнастика може неговати с успехом у свима разредима средњих школа, а немачка — гимнастика на справама — нарочито у вишим разредима и то више гледати и на вољу ђака, а бирати и радње.

Марширање, трчање и скакање треба да заузме видно место при извођењу обуке у свима разредима.

Све то, да би се извело треба имати добре учитеље гимнастике, који ће потпуно разумети свој позив, циљ, задатак и утицај гимнастике на тело и дух ђака, у опште човека. На жалост ми их данас немамо. Може бити да бих и било, али на њих није обраћана пажња као што треба, нити им је давана могућност, да би гимнастику даље развијали. При том као што вели и Долингер на њих, а и на све остале, који су тражили себи уживања у спорту за снажењем свог тела, озго се некако гледало као на неке особењаке, и са подсмехом.

Како ствар не трпи одлагања, то да би секо лико толико овом могло, док и ми не добијемо своје учитеље гимнастике, треба, да се заведу школски излети и то много озбиљнији, но што су пре били. Треба прописати да сваки разредни старешина недељно бар два пут изведе свој разред у поље, где би се ђаци већбали у разним нашим витешким играма, трчању, скакању итд. При том не чекати одређене дане за то, већ сваком згодном приликом. Такви излети могу се чинити с пролећа и с јесени, а ту су дани врло променљиви: кишни, и ветровити, па чим се укаже добро време извести ђаке у поље разуме се не

више, но два пут недељно. Ту остала настава не би ништа изгубила. Зими пак могли би ђаци опет под надзором ког свог наставника, кад су суви дани, изићи на какав лед, ако је смрзнуто, а леда ће бити или у самој вароши или у близини њеној (никако на реци, нарочито дубокој) на нека се ђаци тоциљају. Кад пак има снега изаћи те се погрудвати. Нека се нико не плаши несрећних случајева. Не мари ништа, ако ко и добије јачи удар грудве. Горих случајева неће ни бити. А зар има ког телесног вежбања, а да је без опасности? То нам лепо износи Долингер у његовом раније изнетом чланку о Фусбалу. Па ипак, та је опасност спортова за јачање тела врло мала, кад се упореди са опасностима слабости, страшљивости и нездравости школског ваздуха и школских клупа.

Најозбиљније пак настати да добијемо добре учитеље гимнастике. Треба само жртвовати неку десетину хиљада динара и послати два до три интелигентна младића, који имају за то подобности и воље у стране земље, те да свестрано проуче целокупну гимнастику. Не треба жалити жртве, те су жртве тако мале, управо незнатне према користима које ће нам то донети. Хоћемо ли и даље допуштати, да нам овако школски подмладак стоји жалосно са здрављем? Нисмо ли очевидци, толико и толико младих људи, који су разорили своје здравље хтевши се напајати духом знања и умења, што му га је школа тако једнострано и наоачке дала. Велики проценат тога не би било, кад би се они и физички образовали. И шта су онда те жртве према томе?

Ови би младићи, вративши се у земљу, разуме се поред обуке по средњим и другим школама настали да међу интелигентном омладином, нарочито међу будућим просветним радницима-философима на нашој Великој Школи та знања из гимнастике пренесу. И на страни су учитељи гимнастике махом доктори философије, медицине итд. У Енглеској тражи се да професор поред своје стручне спреме има доказа и о спреми у гимнастици и играма (види физичко васпитање и његове реформе од Ср. Ј. Стојковића стр. 92.). То ће се врло лако учинити, јер гимнастика је таква ствар, да не тражи специјално изучавање, већ сваки интелигентан човек, који само за то има телесне подобности и воље, може је потпуно изучити, не крвечи ништа од осталог свог знања. Зар не спада ово, истина у мањем обиму, као део општег образовања код сваког интелигентног човека? Сваки од омладинаца (разумем ту Вел. Школу) а нарочито ђаци философског факултета радо би се томе одавали, у место што би проводили своје слободно време по загушљивим кафанама, па или само из здравствених побуда, или и изгледом, да ће после као наставници и поред своје редовне дужности примати пристојан хонорар обављајући обуку гимнастике по средњим школама. То ће и јевтиније и боље да се изведе но имати нарочите учитеље гимнастике. Прво један учитељ гимнастике, кад му је то једино занимање, мора имати и већу плату и добијати периодске повишице или класе, док би хонорар махом био увек

исти и мањи. Један учитељ гимнастике, који је и скупљи, неће моћи никад вршити тако с успехом обуку из гимнастике у оваким нашим средњим школама, где има са малим изузетком 400—500 ђака. Ту је један учитељ мало. Па или би он држао часове из гимнастике само у нижој или вишој, или у целој, али лабаво. Не може ваљда ко са вољом радити и предавати гимнастику 3—4 сати дневно. Онда би се морала, да би се гимнастика изводила с успехом 2 учитеља држати, али то је веома скупо. Боље ће бити да два суплента, професора или други поделе посао, па или извршити поделу по разредима или по врсти гимнастике. Један ће нпр. предавати само шведску, други немачку итд. С тим би се поделио и хонорар, који би био одређен за ту сврху, а то је и јевтиније и боље за државу. Ако се и не би нашла двојица таквих у месту, где има гимназије, то би се бар могло наћи у већим гимназијама, где је то баш и потребно — у Београду, Нишу, Крагујевцу, Шапцу итд. А то ће се за кратки низ година највероватније и наћи, јер пристижу и ђаци, који су још из средњих школа добро физички образовани, те ћемо тада имати већи и бољи избор. И тако бисмо имали једног дана да сваки образован човек буде у исто време и физички образован, који ће даље умети да цени и потпомаже телесно вежбање, те да оно буде онако развијено у нас, као и у страним културнијим земљама.

Гимнастику у осталом може предавати неко с успехом само у млађим годинама, а при том како нема изгледа на велику каријеру то и неће бити озбиљних људи, који ће се посветити само томе позиву. Неће ли то бити махом пропали ђаци, занатлије и други, који би похађањем гимнастичких друштава толико се усавршили у гимнастици, да би и другима могли предавати? Јест, али то није само потребно за учитеља гимнастике, нарочито за учитеља средњих школа. Нико нема тако ближег додира са ђацима, таког утицаја, нико не може да заведе на странпутицу ђака нарочито млађе као што то може учитељ гимнастике. Што учитељ гимнастике погреша или и учини да деца пођу странпутицом, то сви остали наставници не могу лако поправити (И код нас има живих примера из наших гимнастичких друштава) Већу нам гаранцију за то дају просветни радници, или остали интелегентни људи, који и тај позив могу с успехом и за време да врше, а млађе ће снаге све више и више придолазити.

Нисам зато, да се за ту сврху туђинци доводе. Па и ко би нам од њих дошао. Да не буде он онакав, као што поменух горе, па можда и гори.

У избору учитеља гимнастике или и заменика његовог мора се обратити највећа пажња, јер је он у исто доба и васпитач.

По наставном плану за средње школе предвиђено је да сваки разред има 2 часа недељно из гимнастике, што скупа износи 90 минута, што је мало, већ треба дати 3 часа недељно — сваки други дан.

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Неоспорно је, да је једно од најважнијих питања за извођење гимнастике *гимнастичка вежбалишта*. Летњих вежбалишта имамо свуда, и то или у самом дворишту школе или у близини, у пољу итд. Најтеже је у том погледу имати зимња вежбалишта за случај рђавог времена — гимнастичке сале. Но о томе ће доћи реч у своје време.

* * *

Хоћемо ли и даље оклезати? хоћемо ли и даље допуштати, да нам омладина овако пропада? Погледајмо, како она данас стоји са здрављем, чиме се она напаја, шта ради, у чем проводи своје слободно време, и сме ли се допустити да иде тако и даље? Не, држим, да је већ крајње време, да се пренемо и да учинимо оно, што нам дужност налаже; да учинимо оно, зашта нас толико и толико стотина деце и дечака моле и преклињу, што ће их излечити од тромости, застоја и кржљавости; што ће им дати одмора од умног школског рада; што ће им дати лепе и према њима најбоље забаве; што ће их упутити на прави нут, те да не лутају и не кваре се, тражећи себи оно, на шта их сама природа гони. Нека нам за то послуже за углед сви остали културни народи! Погледајмо Чехе! Шта они раде? Нека би нам и они били за углед, те да пођемо њиховим путем, да васпитавамо нашу омладину тако, како ће она достојно и смело стати на браник своје отаџбине и својих права, а нека нам при том увек лебди она мудра изрека: *mens sana in corpore sano!*

15. децембра 1903 год.

Београд.

Анастас Ст. Христодуло
свр. правник, учитељ гимнастике

ЕВОЛУЦИЈА РАДА У СТАРОЈ ГРЧКОЈ

ПОЛ ГИРО

Намеравам овде да покажем однос који је постојао у Грчкој између привредног рада и јавних институција. На први поглед изгледа да су то две са свим различне ствари. Овој студији биће смер да изнесе на видело везу која их је спајала у јелинском свету. Ја се надам да ће се из ње видети да је начин рада ту у свима временима одговарао променама, које су се вршиле у стању политичког живота. Тај закон не важи само за Грчку; он се може применити и на друга друштва, а било би лако тачно га оверити и у француској историји. Ја нећу овде остати при тим упоређењима; довољно ми је да ту мисао изнесем читаоцу. Свакојакo ће се моћи распознавати извесне сличности које зависе од онога што има сталнога у природи људској.

I

Најстарији документи у којима налазимо података о организацији рада у Грчкој, јесу *Илијада* и *Одисеја*. Јелинско друштво много је старије од тих спевава и археолошка открића доказују да је пре доба тих спевава било много столећа земљорадничке и занатлијске радљивости. Али ми познајемо само дела оних људи који су живели у преисторијској Јелади; што се тиче људи ми скоро не знамо шта су они били. Да се ограничимо на простије питање: најобичнији начин рада је ли био тада слободан или ропски рад? А на то је немогуће одговорити. Треба нам сићи до омирске епохе, то јест до периода између X и VII столећа пре Христа да би колико толико изишли на видело.

Ако се хоће да зна како су људи радили у то доба, треба прво испитати како је била фамилија уређена. У почетку свом јелинска фамилија имала је патријархални карактер. Она је личила на оне домаће општине, које се још налазе на истоку у неким селима Угарске, Србије и т. д. и које скупљају под истим кровом више десетина лица, све сродника. Ево на пример како је у Илијади изгледао двор Пријамов „Било је педесет соба једна до друге, од углашеног камена; ту су живели синови Пријамови са својим женама. Према њима биле су женске дворане у којима су живели зетови краљеви са својим женама“. Тако исто у Одисеји видимо у Пилосу око Нестора шест ожењених синова и много удатих кћери са својом ситном децом. Око краља Алкинооса на острву Шерији има два ожењена, три нежењена сина и једна ћерка.

Патријархална фамилија јесте организам који је довољан самом себи и који снабдева себе свима намирицама потребним за живот. Она има кућу, у коју се сви склањају, једно опште имање које се не дели, слободне или неслободне слуге који јој помажу у њеним радовима; и пошто су сви чланови подједнако заинтересовани за напредак фамилије, сви заједнички суделују у општем раду према својој снази и својој способности, уједињени међу собом тесном везом солидарности. Они требају један другом и обавезе свакога јесу исте, јер су права једнака. Међу њима нема места за беспослена човека. Самовољна нерадња била би крађа, учињена заједници, и ако задатак свих није истоветан, бар сви имају по један задатак да изврше.

Омир не описује друштвене установе свог времена са тачношћу једног научњака; он их обележава једном цртом, а често путем алузије; отуда долази да су његови наводи по неки пут мало нејасни и неодређени. Да наведем још и то као да његове песме падају у исто време кад је патријархална фамилија почела да се цепа; отуд несагласности па и противречности између разних делова његових спевава. Ипак нам он доста каже да би одговорио нашој радозналости и по њему се може судити какав је био рад, који је он имао пред очима.

Рад у томе друштву био је врло цењен. Питање није ни било у томе да ли је он частан или не; све је ишло само по себи. Највише личности радиле су рукама и тиме се хвалиле. „Ако има међу нама, говори Улис Евримахосу, утакмице у раду, у пролеће кад су дани дуги, ја ћу узети моју породицу а ти твоју и ми ћемо косити, не једући ништа, до ноћи. Ако имамо да водимо волове црне, велике, сите траве, исте старости, исте снаге, да ору њиву од четири јутра, ти ћеш видети како ћу ја право вући бразду“; краљ од Итаке није био само добар земљорадник он је био вешт и да сагради кућу и да направи било сплав, било кревет украшен златом, сребром, слономом кости. Парис је сам саградио себи кућу помоћу неколико радника. Ликаон други син Пријамов градио је себи ратна кола од смокових грана. Краљевски принчеви нису се стидели да чувају стоку у планини, и деца богатог Египтиоса „имала су увек посла на њивама очевим“. И жене су тако исто радиле као и људи. Домаћица у кући није само наређивала слушама; она је прела, ткала, везла, као и друга радница. Омир говори како су жене и ћери Тројанаца „прале своје богате хаљине“. Наусикаја и ако је била краљевске крви, најбоље је белила платно у целој фамилији. Ћери краља од Елеузиса ишле су на извор за воду. Хиподамија ћерка Анхизова, одликовала се међу својим другарицама девојкама својом лепотом и својом вештином. Хектор и Телемах нису вређали Андромуху и Пенелопу што су им оставили њихов разбој и њихово предиво; то је био њихов омиљен рад.

Ти радни обичаји карактеришу свуда патријархалну владавину. Сваки ту сматра рад као нешто потребно, на што се нико не тужи. Сваки се радо прихватао свог посла, и вршио задатак који му је одређен. Ако неко међу члановима породице не воли рад, он има само да се уклони. Тада је рад био толико поштован да песник износи и богове како раде. Нимфа Калипсо златним напретком ради свој посао. Цирцеја пева мелодичним гласом ткајући платно, лепо као што га само богиња може израдити. Хефестос је врло вредан ковач, кога Тетида гледа како сав у зноју иде око својих мехова. Аполон је саградио некад тврђаве Троје, док је Посејдон терао стоку краља Лаомедона на пашу у шумама Иде. Једина разлика која је у том погледу била између људи и богова јесте у томе што су богови знали све занате не учећи их.

Поред све своје добре воље фамилија није могла изградити све што јој треба: За мешање и печење хлеба, за кујну, ткање, кројење и шивење одела, за земљорад, гајење стоке, грађење зграда, намештаја и алата, — за све то требало је много руку. За тим напредак деобе рада осетно је олакшао посао фамилије. Тада су нашли за згодније, да се обрате радницима на пољу и да од трговаца кунују потребне ствари. Док је првобитно био на против обичај што ређе куповати од странаца

www.ubd.rs
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

и да се све ради код куће. Ако фамилија није имала довољно руку, узимали су робове.

Омир износи да је мало робова који су рођени у кући свог господара. Скоро су сви ратни заробљеници или они које су пирати похватили. Та се несрећа често дешавала и лицима високог положаја. Еумес, свињар Улисов, био је син једног краља и неверни роб који га је као дете дао тафијским морепловцима био је и сам син једног богатог Сидофанина. Неколико синова Пријамових били су одведени у ропство, јер су пали у руке непријатељима. Хектор се боји да ако Троја падне, његова жена Андромаха не буде одведена као робиња у Аргос или у Тесалију и доиста, кад је Троја била заузета, многе Тројанке бежу подељене међу победиоце. У тим временима несигурности нико није био заштићен од такве опасности, те се може замислити како је мучно било очекивати је. Ма колико да је било горко то стање, оно их је наводило на једно велико добро. Није било добро живети усамљен у сред једног друштва изложеног толиким насиљима. Да би се имало колико толико мира, требало се придружити друштву које је било у стању да штити све своје и кад човек није имао фамилије, највише чему се могао надати било је то да буде примљен у другу фамилију. По томе ропство је било срество, истина доста несавршено, да се створи нова фамилија. Роб је био члан фамилије у коју је улазио; он је био, као што се говорило „човек из куће“, и пошто му је положај у кући био повољан, он се доста брзо прилагођавао, јер је ту налазио заштиту од неизвесности живота. Омир је можда улепшао мало ту ствар, и могућно је, да је око њега било и рђавих робова и рђавих господара. Али, као да је с једне стране превлађивало поштовање и оданост, а с друге брижљивост и благод. Услед заједнице радова која је непрестано доводила у додир господара с његовим људима, међу њима се утврђивала нека врста фамилијарности, која је ублажавала опорости ропског рада. Рад не само што није раздвајао личности као што је то било доцније, него је био веза која их је уједињавала. Није у свакој фамилији била с једне стране једна шака људи, која је експлоатисала робове као стоку, него је то био скуп личности, које су, поред све разлике стања, имале бар то заједничко што су сваки дан биле удружене на истом послу, што није давало да се узајамно сматрају као странци.

Домаћи посао био је у опште остављен женама. И људи су у њему узимали удела али, у сваком случају, Омир много ређе спомиње њихово присуство, док је у главном то био женски посао, док су мушки били свињари, пастири, справљали месо, гајили стоку. Жена је било много више. Улис, који при том није био врло имућан владалац, имао их је педесет у својој кући, а тако исто и Алкиноос. Тако велики број долазио је од јаке разноврсности унутрашњег рада, који је тада био много већи него данас, а и доста раскошан. Тако у палати Менелајевој, кад

се Јелена појавила, Адраст јој даје једну столицу, Адраст јој меће пред ноге један леп ћилим, а Фило јој даје једну сребрну котарицу. Свима тим женама управљала је домаћица, којој је помагала једна надзорница, која је обично бивала каква стара робиња, а по некад и остарела дојиља. Ова није била само проста надзорница; она је радила као и друге, и осим тога чувала је храну и обучавала нове робиње. Свака женска имала је свој нарочити задатак, и ако није била апсолутно ограничена на њега није било ретко, да једна везиља, на пример, остави за један тренутак свој посао, да би гледала посао у кујни. Живећи у непрестаном додиру са својом господарком, које су делиле њене послове, радости и муке, те су жене биле обично послушне и покорне. Оне су постајале непослушне само онда, кад је дуго одсуство господара доводило кућу до анархије. Пенелопу, оставши сама у Итаци, са малим сином, нису хтеле њене робиње увек да слушају и многе од њих просиоци Пенелопини наводили су на све изгреде.

Радове у пољу радили су скоро искључиво мушки робови. У Омирско доба још је мало било обрађеног земљишта, док су пашњаци заузимали велике просторе. Хранили су се поглавито месом и богаство се мерило по количини стоке која се имала. Сваки је имао право да шаље своју стоку на јавне паше. Ипак у Одисеји се већ види да се изјављује тежња присвајања тих земљишта која су пре била недељива; такав је случај с Улисом, чије су свиње смештене далеко од вароши у каменим шталама, окруженим дрвеном оградом. За гајење стоке требало је мало руку и за то су узимали робове; за хиљаду свиња доста је било четири човека. Други су радили у воћњацима, виноградима и њивама.

Читајући Одисеју човек би помислио да су сви ти људи уживали потпуну слободу. Свињар Еумес ради по својој вољи; он убија и једе стоку колико год хоће; он гради оборе не питајући никога; шта више он је могао купити једног роба за свој рачун. Али његов је положај са свим изузетан. Он је слободан у свом кретању само за то што Улис, његов господар, није код куће да му заповеда и што Телемах није још у стању да замени свог оца. Друкчије су ишле ствари код Лаерта, који нам даје слику поседника који живи у селу. Његов је живот прост и скроман: он руча са својим робовима; он надгледа њихов рад, а он сам ради шта хоће. Један од призора израђених на штиту Ахиловом показује нам господара, који мирно посматра жетеоце, који жњу и везују снопове. Обично се на то и сводила улога господара, док су око њега чланови фамилије и робови вршили његове наредбе.

Поред робова било је у пољској економији места за слободне раднике. У јелинском свету било је тада пуно авантуриста, које су прилике отргле од њихова завичаја и бациле да се потуцају по свету. То су били убице који су избегавали гнев сродника својих жртава, људи изгнани или који су се добровољно искључили из своје фамилије, робови бе-

гунци и ђудљиви људи који су бегали од друштвене стеге. Кад су ти људи без завичаја и без фамилије исцрпили сва средства, они су се прихватили рада и ступали у службу другоме. Трајање најма било је различно, али је увек било само за неко време. Такав човек радио је за стан, храну и одело. Њихов најзгоднији тренутак био је време жетве и бербе, кад се морало убрзано радити, и у призорима израђеним на оружју Ахиловом види се како најамници жњу. *Тети*, како су их звали, стајали су боље од робова тим што су били слободни, али у ствари, они су били много несрећнији, јер нису били никад сигурни за сутра. Узалуд су се они задовољавали са мало, јер нису увек налазили рада и кад су га добијали, то је био обично мали прекид њихове невоље. „Ништа није горе за људе него скитња по свету, узвикује једна личност из Омира; кобни стомак доноси им страховите бриге кад лутају, изложени беди и патњама“. Ето зашто је роб волео ропство него слободу тако опасну. Шта би било од њега кад би напустио свог господара без сопствених средстава? Он је хтео само тако ослобођење, кад би му се уступило и земљиште од кога би могао живети.

И ако је фамилија била тако организована да је производила већину потребних ствари, била је у доба Омирово једна класа слободних занатлија, и песник, далеко од тога да их презире, мисли да су они често надахнути од богова. Међу њима било је можда више њих номада, који су ишли од града до града; али већина је била настањена на месту у ком су радили. Не изгледа да је заната било много; највише их се разликовало пет до шест. Али треба поменути да је патријархални режим био препона развитку слободне индустрије, и да је осим тога подела рада била тада у детињству. Завати су имали врло нејасне границе, и више их је одређивала природа материје која је обрађивана него природа рада. Они су често преношени с оца на сина, ма да то није било обавезно правило. Ништа не доказује, да је у Грчкој, као што тврди Грот, било нешто налик на оно што је било у Индији, где је свако село имало свог ковача, свог дрводељу, нарочито кад се узме на ум да је њима плаћала општина. Когод је знао какав занат, могао је да га ради на свој рачун. Шта више нису ни помишљали да уклоне конкуренцију странаца и не само да су их примали као домаће робове него као слободне раднике. Најзад и у индустријалној области избија женски рад; тако она жена из Карије која је умела да ради полихромну слонову кост „да је то само какав краљ могао купити“. Мајстор није остајао стално у свом дућану; он се селио и обично му је давана сивова грађа да је ради. Нема никаквог трага о каквој радионици, у којој би се под ауторитетом једног мајстора, скупили било робови, било слободни људи. На једном месту у Илијади питање је о једној личности која наређује другима, да разавну једну воловску кожу и употребљени израз показује да то нису робови. Да ли је то старешина мајстора? Могућно

је, али није извесно. Из текста се пре види да је занатлија радио непосредно за публику и да је он остајао сам, узевши у друштво у свом раду само своју фамилију, осим случаја кад је била потребна већа дружина радника. То је био систем који је највише приличио земљи са врло малом индустријом, где су се људи занимали само тим да одговоре потребама локалне потрошње.

II

Владајући режим у доба Омирово био је монархија; после неколико генерација настала је аристократија. Ја немам овде да описујем револуцију која је донела владу друге место прве; ја ћу овде изнети само последице те револуције у економском поретку.

Тада су биле две класе, врло неједнаке међу собом: племићи и простаци. Прва је имала за себе велике привилегије, превагу рођења, политички и религиозни ауторитет, богатство и кохезију коју доноси сталешки дух. Друга сиромашна, скромна, и малобројна, није имала скоро ништа и живела је мучно од рада својих руку; она је била остављена на милост богаташима, од којих је добијала сва ерества за издржавање, и није имала више да рачуна на краљеве који су јој некад помагали.

Главни посао аристократије био је владавина и ратовање. Она је вршила власт не делећи је ни с ким и бранила је земљиште уз помоћ остатка становништва. Она се сва предавала држави; њене обавезе грађанске и војне потискивале су све њене дужности и по томе су њени чланови морали бити увек спремни да буду позвани у јавну службу. Требало је дакле да она буде ослобођена од свих брига за живот, да би увек била у стању да одговори позиву града — државе.

Ропство је у том погледу давало аристократији средство којим се она већ користила. Одавно је она имала обичај да употребљује робове на својим земљама, а још их је више почела употребљавати, кад се тако мало по мало, уклонила од рада. Пре је она тражила од робова само помоћ; од тада она им је оставила скоро сав посао. Тада се почела организовати трговина с робовима; унос тих радника сваким даном постајао је све редовнији; пијаце с људима отворише се скоро свуд и поседници су могли лако набавити робова, колико им је год требало. Радних руку било је толико да су стигли да реформишу начин експлоатације земљишта; раскрчили су шуме и празна земљишта; сејали су жито и садили лозу онде где су дотле били само пашњаци и шибљаци и није сумњиво да су ту велику промену извели, великим делом, робови.

Осим тога тада се појављује једна нова установа, чија клица као да се примећује у спевовима Омировим, али која се раширила тек после њега; то је најамништво, служење. Много се претресало да би се дознало како је оно постало и како се раширило. Ја немам да

улазим у ту препирку. Наводим само то да је слугу било само онде где је била моћна аристократија; изгледа да их је она створила и да их је за себе створила. Њих је било у Лаконији, у Месенији, у Аргониди, у Сикиону, у Крети, у Тесалији, и на другим местима под разним именима и са разним карактерима. Ово су црте које су заједничке свима. Стање слуге било је нешто средње између слободе и ропства. Ту је био човек кога његов господар није могао продати у туђину и који није могао напуштати земљиште за које је био везан. Он је имао породицу, и ако није могао имати земљишта, он је могао имати покретна добра, па и стоку. Закон је штитио његову личност, осим можда у Спарти, где су се необично бојали њиховог непокорног духа. Настањен наследно на земљишту које није било његово, он је био приморан да плаћа сталне дажбине, које су биле не само у сразмерном делу жита, него и у стално одређеној количини жита, вина и зејтвива. Отуд је долазило да што је жетва била обилнија, и сам је Себар више добијао. Тако није бивало ретко да су Хелоти у Лаконији имали уштеда; око средине III столећа пре Христа шест хиљада Хелота били су у стању да одмах исплате откуп за своје ослобођење. Свуда где је себарство било уведено, оно је давало слободна времена грађанину. Рад себра давао му је бар оно што му је било потребно, а изведене су биле све опрезне мере да му земља никад не измакне из шака. Тако заштићен од рада за живот, он није имао више да се боји последица нерада, те није било никакве незгоде да му се, као у Спарти, забрани сваки рад.

У Атици су прибегли друкчијем поступку. У тој земљи земљиште је у VII столећу било све заузето од богаташа, који су експлоатацију његову поверавали *целатима*. Ово нису били робови, па ни себри, него слободни људи, који су обрађивали туђу земљу по уговору добровољно потписаном. Они су давали господару пет шестина од рода, а за себе су задржавали само једну шестину. Тешко је веровати да је део тих колона био тако мали; али осим формалне сведоџбе Аристотелове о томе, ми знамо да и данас још постоји слична тарифа код Арабљана у Алгиру. Стање тих најамника било је очевидно врло тешко. Кад је жетва била рђава, њима је било немогућно да плате ренту, те су били приморавани више пута да узимају у напред, са чега нису могли увек плаћати свој дуг. У том случају поверилац је имао право да одведе свога дужника у своју кућу и да га осуди да ради за његов рачун, до год не би све исплатио, а могао га је и продати странцима као роба. Из песама Солонових види се да то није била гола претња. Народ је видео само један лек том злу, а то је био деоба земаља. Законодавац није ишао тако далеко; он се ограничио да ликвидира прошлост тоталним укинућем дугова, а за у будуће забранио је зајмодавцима да осигуравају себе личношћу дужника. Атика је једина грчка земља у којој се види

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

та врста најамништва, али би било врло чудно да га је само у њој било и вероватно је да га је, у исто време, било и по другим градовима.

Ропство; себарство, колонство била су три средства којима су богаташи располагали да се извуку од пољског рада, а да не штете своје интересе. И кад би седели скрштених руку, они су били сигурни тиме да њихове земље неће остати непродуктивне и да ће они свакојако извући нормални приход. Предрасуда недостојности рада почела се развијати, чим је рад био предан ропским или најамничким рукама и неосетно су се навикли да тај терет остављају нижим класама. Више су волели да се посвећују узвишенијим занимањима рата и политике и ништа не радити био је знак племенитости. Кад су философи потоњих столећа тако енергично говорили о добитима доколице они су били само одјек старог појимања. Они су покушали да то утврде моралним разлозима; они су тврдили да је доколнца преко потребна човеку да би усавршио своју природу и да би се вежбао у врлини; али клица њихових доктрина, ако не њихових аргумената, пада у аристократско доба.

Један песник који као да је писао у VIII или у VII столећу пре Христа, Хезиод, износи нам осећања малих поседника у Беотији. У броју оних који су имали мало воље за рад био је и његов брат Персес, који је више волео да се скита, да се задужује, да се парнички, па и да проси, него да ради. Што се тиче њега, он је био са свим друкчијег карактера. То је био сељак, лако на добит, вредан у послу, штедљив и себичан. Нико није јаче осудио нерад од њега. „Беспосленог човека, вели он, грозе се подједнако и богови и људи; то је тај инсекат без жаоке, тај трут који се гоји мирно од рада пчела“. Он не сматра рад као привлачну ствар, него као преку потребу: „Да нам богови нису сакрили средства живота, човек би могао нагомилати за дан толико да би се могао хранити читаву годину и оставити у штали своје волове и своје мазге. Али божанство је друкчије одредило. Оно је хтело да глад буде нераздвојна друга лености и да би се глад избегла, ми смо осуђени да се непрестано мучимо“. У очима Хезиода рад није само заштита од беде, него је он и средство да се стече независност и сигурност. Он је живео под врло угњетачком владом, кад ништа није штитило нижу класу од неправди великаша. Он је мало рачунао на небеску освету за земаљске неправде; он је више веровао гаранцијама које даје богаство. Њиме се он надао да поправи своје материјално стање и свој друштвени положај. Ми имамо овде једног човека који не сагиње стрљиво главу под јарам и сувише тежак да би га се могао отрести, него један слободан дух кога патња побуђује на радњу, који хоће да се уздигне самим собом и који очекује све од свог рада.

Кад су те тежње биле тада опште у Грчкој, појмљиво је да ниже класе нису имале прилике да се обогате. Земљорад им није за то давао средства, а својина земљишта била им је скоро недоступна. Веза скоро

нераскидљива везивала је земљу за фамилију која ју је имала. Она је била одређена да припада низу нараштаја, који су настајали један за другим и старешина фамилије имао је само управу земље. Прелазећи обавезно с оца на мушку децу, недељива и неутуђива, она је чинила једно тело са групом која ју је првобитно добила, и поступци који су доцније допринели да је учине покретнијом, донација, тестаменат, продаја, нису били још познати. Појединци су у осталом имали и у томе интереса да земља не изиђе из њихових руку у време кад је све богатство долазило непосредно од земљишта, и аристократија је будно пазила да се очува стари обичај, јер би њено осиромашење спремиле и њено опадање. Извесно је дакле, да је, осим ретких изузетака, својина земље била забрањена нижој класи, а колонатом и најамништвом они нису имали изгледа да се обогате.

На срећу ту су помогле индустрија и трговина. Оне су се по свој прилици почеле развијати око VIII столећа пре Христа. Један од узрока који су били повољни њиховом развиту био је нестајање патријархалне фамилије. Под уливом индивидуалистичког духа разне гране тежиле су све више да се за себе одвоје. Сваки је хтео да има своје огњиште. Ожењени људи место да живе у истој кући и да једу за истим столом, одвајали су се једни од других и засебно се настајивали. Стара фамилија, тако многобројна и тако сложена, била је замењена ужом фамилијом, неспособном да задовољи све потребе. Домаћа индустрија није са свим престала, бар код богатих, и увек је било кућа, где је ткање и шивење остало у рукама робова. Али тим самим што се фамилијарно друштво сузило, она је скинула са себе велики део свога првобитног задатка. Од тада су изван фамилије почели настајати многи независни занати, тако да се то најпосле завршило стањем ствари које Ксенофон описује овим речима: „У малим градовима једни исти људи праве кревете, врата, плугове, столове, па често и зграде, срећни само кад имају рада. На против, у великим градовима, где многи људи имају исте потребе, може се живети само од једног заната. По неки пут раде само један део посла; један прави обућу за људе, други ради обућу за жене, један шије ципеле, други сече кожу; један кроји хаљину, а други уређује разне комаде“.

Још и други узроци помогли су напретку индустрије: 1) опадање Финичана који су дуго време владали свима пијацама источног средоземног мора и који су спречавали сваку конкуренцију; 2) потреба извесних градова да накнаде недовољност земљишта сувише уског или сувише неплодног; 3) жеља извесних градова да се користе својим приморским положајем, или да се користе блиским рудницима; 4) све већа жеља за благостањем и за раскоши, и преко свега урођене особине грчког народа, тако оштроумног, тако окретног, готовог да се асимилује са својим суседима.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

Било је случајева кад је и сама аристократија узимала иницијативу у том покрету индустријалне и трговачке експанзије; таква јој је нарочито била улога у Коринту. Али, у опште, она није хтела да се стим удружи, због рутине, због презирања рада, због неразумевања еволуције која се вршила, и она је оставила слободно поље нижој класи, која се, искључена из имања земљишта, користи уздржавањем племства да иде тим путем, који му нико није спречавао. Она жудно пође тим путем који јој је био отворен и тамо и она нађе богатства. Настаде радикална трансформација Грчке: прво трансформација економска, пошто је индустријом, трговином, пловидбом, створен нов избор богатства; за тим друштвена трансформација, пошто је тим постала нека врста варошке буржоазије, која је заузела средину између класе племића и класе сељака, које су једино постојале до тада, раздвојене једна од друге читавом провалом; и најпосле политичка трансформација, пошто су се грађани одмах осетили доста снажни да отргну власт од олигархије, прво у корист тираније, за тим у корист демократије. Никад се у јелинском свету није појавила промена која би се могла упоредити с овом, а она је била изазвана појавом или пре развитком једне форме рада, за који је пре тога Грчка знала само као почетно стање.

Владавине које су дошле после олигархије старале су се скоро свуда да изазову напоре у правцу о коме говорим. Није се мислило на то да се брани национална продукција тарифама царине; на граници су биле фискалне таксе, увек врло умерене (у средњу руку 2 од 100) те нису биле прохибитивне или заштитне мере. Нису више гледали на то да се уклоне туђи радници; ишли су дотле да су их привлачили обећањем на добру најајницу, кад су радници из своје земље били ретки или невешти. У неким земљама кажњавали су као преступ беспосленост сиромаша. Солон је тражио да отац фамилије кад није имао срестава, научи свога сина једном занату. Држава је често наређивала велике јавне радове, колико да се да рада занатлијама, толико да се и град улепша, и Периклес се хвалио да је „раширио благостање у свима класама“. Било је трговачких уговора који су давали право становницима једног града да слободно извозе природне производе какве далеке земље. По неки пут та привилегија, место да буде дата свима грађанима без разлике, била је резервисана само за неколико појединаца. Аристотел говори да један мудар државник не сме пропустити ни једну прилику да не закључи дипломатске споразуме таке врсте. Сва спољња политика Атине била је поглавито у бризи да тражи на пољу прве пијаци, и колоније које је она основала, њене територијалне тековине, поморско царство које је она основала у V столећу пре Христа и које је покушала да обнови у VI столећу, — све то имало је за смер да служи интересима индустрије и индустријалне класе, и један савременик примећује

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

да је превласт атинског народа у Грчкој „стављала га у положај да се обогати више него сви други“.

Преставници старих идеја узајуд су се опирали у свом традиционалном презирању тој врсти рада; узајуд су философи тврдили да један грађанин, да би доиста био на висини својих обавеза, треба да је, као у Спарти, човек од доколице, и да, ако не може са свим живети од рада других, он треба да се бар уздржи од ручних радова, који имају две незгодне стране, да понижавају тело и душу; али се то мишљење није слагало са јавним осећањем и са законодавством демократије. У Атини, на пример, закон је признавао најскромнијем раднику исте политичке прерогативе као и осталим грађанима. Нико се није стидео свог заната, осим ако није био прљав или неморалан. На гробним споменицима била је често означена професија покојника, па и онда кад је он био идеална личност. Прекорети какву жену што је продавала платно на пијаци значило је излагати се једној срамној парници. Велики духови као што су Перикле и Тукидид сматрали су да није срамота бити сиромаш, него бити сиромаш због лености, и они су били задовољни тим што су се код њих грађанске дужности лако мириле са њиховим послом од заната.

Тако је демократија унела међу Грке један нов начин рада. Њена радња била је управљена у сасвим другачијем правцу него радња аристократије. Оно што је аристократија понижавала и презирала, она је дизала и облагорођавала. Аристократија се задовољавала тим што је уживала у богатству, које је остављала својим потчињеним да га стварају; демократија је створила своје богатство, улажући свој рад у послове који су дотле мало вршени. Да је још потрајао олигархиски режим, Грчка би остала сиромашна земља, остављена самој себи и сведена на средства од земљорада, који није увек доносио колико је требало. Тек демократија, обрнувши се индустрији, трговини и мору, била је први узрок њеног благостања; она јој је показала њену праву судбину; она је створила област, у којој су особине грчке расе нашле најкориснију примену.

III

Грађанска и политичка једнакост не мора доводити и друштвену једнакост. У Грчкој и у тренутку кад је демократија била у свој својој снази, било је одређених класа, ако не по рођењу, оно бар по богатству. Богати, сиромаси, убоги — та подела грађана преживела је све реформе, и ако није никад била уведена у закон. Јасно је да те разне врсте индивидуа нису разумевале рад на исти начин. То су те дивергенције које сам ја хтео да наведем, узимајући за тип атинску републику у V и у VI столећу.

Својина непокретна одавно је била изгубила свој првобитни карактер. Правила по којима је она некад чврсто везивана за мали број

фамилија, била су мало по мало заборављена и добра циркулисаху из руке у руку. Донација, тестаменат, хипотека, продаја, учинивши земљиште доступно свима, били су га распарчали толико да су око 400 год. пре Христа 15.000 грађана у Атици имали непокретно имање на 20.000 њих који га нису имали. Добијање земљишта остало је ипак забрањено двома класама људи, осим робова. Странци, па и они који су се били настанили у земљи и ослобођени, који су им били потпуно асимилловани, нису могли постати сопственици земљишта, и ако је то било по неки пут са свим изузетном милошћу; да им је држава октројисала ту привилегију, закон је ограничавао на 2000 динара вредност кућа и на 1200 вредност земаља које су они могли купити. У области индустријалној и трговачкој није било такве граничне линије. Никаква преграда није ту била постављена између грађана и странаца. И једни и други били су слободни да бирају професију коју хоће, по својој вољи и по својим интересима, и нарочито су на ту страну упућивали се странци, нарочито за то што им је била забрањена својина земљишта. Ослобођени су имали скоро монопол банкарских операција. Али много грађана било је и као шефова индустрије, као простих мајстора или као трговаца.

Пољска економија почивала је на принципу непосредне експлоатације. За најамништво се није никад знало код Атићана; колонат је био укинут доста рано, а фермажа је по свој прилици употребљавана само за добра државна, храмовна и удружења. Сваки је обрађивао сâм, али на разне начине.

У том погледу треба разликовати мале од великих сопственика. Први су имали по неки пут два или три роба, али су они обрађивали земљу својим рукама, са својом фамилијом. У комедијама, које у том погледу верно цртају стварност, износе нам пред очи више њих таквих. Такав је Хреминос који се тужи на своју сиротињу у Плутосу Аристофановом; он није сâм у свом роду, пошто његови пријатељи живе и раде, потпуно као и он. У *Миру* хор је састављен из земљорадника, који су очевидно нешто друго него надничари. Истој класи припада личност која овако описује свој живот: „Живим на свом углу земље, далеко од хуке агоре. Имам пристојно имање у воловима; слушам бљејање свога стада и частим се по неки пут рибом или печењем“. Код атичких оратора било је људи истог стања. Један клијенат Лизијев ишао је у јутру у поље и враћао се у вече мртав уморан. Његов пријатељ Состратос проводио је исти такав живот. Два Атићанина парничили су се због тога што се вода од кише изливала са земљишта једнога на земљиште другога и ту правила блато. При крају IV столећа констатовано је да на 21000 грађана 12000 њих имали су капитал мањи од 2000 динара.

Велики сопственици били су ретки и њихова земљишта нису била већа од оних што ми данас зовемо осредње имаће. Ови очевидно нису могли ни копати ни обрађивати земљиште, и да су имали вољу за рад; они су пре давали наредбе и надгледали извршаваће њихово. Многи су од њих личили на оног Стрепсијада из *облака* „који је сретно живео у селу, без муке и без бриге, богат у пчелама, овцама и маслинама“, или још на онога Изомахоса кога нам Ксенофон показује у његовој *Економији*, у сред његових радника, показујући свима савршен углед тачности и вредноће. Сви ти људи имали су у својој служби слободне раднике и робове. Слободан радник узиман је у најам час дневно, час за више недеља или за више месеци, али као да су их мало употребљавали. Ропски рад био је обилан у Атици, и обично није био скуп; 200 динара била је нормална вредност једног пољског роба.

У индустрији био је исти дуализам као и у агрикултури.

У Атици је било много малих мајстора, који су радили скоро све занате. Сократ се чуђаше једног дана што један млад човек није смео да узме реч пред народом и говораше му, да није тешко говорити пред слушаоцима, који су састављени из обућара, зидара, ковача, трговаца. Поред грађана знатно место било је остављено странцима, и не види се да је држава икад ишла на руку првима на штету других. Једино што је она гледала да што више распарча оно што је уступала да би их могла учинити доступним што ширем кругу. Та се тежња види и у експлоатацији рудника. По галеријама које се још виде у области Лауриона може се доказати да су концесије биле крајње подељене, наводи се једна личност која је добила своју концесију за само 150 динара и није сигурно да је то била изузетна цифра. Судаћи о томе по документима, занатлија је радио скоро увек за државу или за публику. Осим неких послова, као што су зидање, он је седео у свом дућану и ту је био уједно и произвођач и продавац. Он је имао помоћнике у својој фамилији; прво у свом сину, који се често одавао истом занату коме и његов отац, и који је по томе радио свој занат код њега; за тим његова жена, која му је радо помагала у послу. У осталом ништа није сметало једној жени да има своју сопствену радњу и муштерију. Не говорећи о онима које су биле дојиље, из текстова се види да је у Атини било пекарки, фарбарки, платнарки, трговкиња с *кончаним* и *платненим* стварима итд.

Неке су биле патронке и ограничавале су се на то да управљају својим предузећем. Радионице нису никад биле много велике у Атици. Највећа за коју се зна била је фабрика штитова, коју је Кефалос имао у Пиреју и у којој је радило 120 радника. Отац Демостенов имао је фабрику мачева са 32 и фабрику намештаја са 20 робова. Радионица Аполодрова имала је већег значаја, пошто је давала већи приход. Неке рудне концесије биле су врло простране, као што је Никијева са ње-

Тових 1000 робова, Епикратова, која је доносила годишње 600.000 динара, Дифилова и више њих других. Али у целини, може се тврдити да Грци нису знали за велику индустрију, у данашњем смислу те речи. Њихови бројеви радника не могу се упоредити са нашим. Они су имали радионица, али нису имали правих фабрика; прво за то што нису знали за наше моћне машине, немајући ни појма о томе да траже потребну моторну снагу од природе, а друго за то што су лична имања била обично врло осредња и што се нису склапала удружења капитала.

Шефови индустрије употребљавали су и слободне раднике, али изгледа да су они у опште више волели робове; бар увек у радионицама које помињу аутори видимо само робове. Шеф није увек био и сопственик свог персонала; често га је он само позајмљивао; кад није хтео да својим новцем купује људе, он их је узимао на зајам колико му је требало. Ропски рад можда није био мање скуп него слободан рад. Али господар је имао над робом много већу власт него ма над каквим другим радником; он је могао да му не да храну, да га окује, да га туче; он га је могао подстицати обећањем на какву милост, а нарочито изгледом на ослобођење. Отуда је он без сумње више волео раднике, над којима је имао толико маха. Човек који је гледао своје интересе, проводио је своје време у својој радионици, знајући да ништа толико не вреди као око господарево.

Ако је и било сопственика и индустријалаца радних и вредних, било их је и таквих који су потпуно занемаривали свој посао. Демостен указује једног таквог који је мрзео село и сеоске градове и који је више волео да не ради ништа у вароши. Стрепсијад, пошто се оженио једном отменом женском, био је приморан да напусти своја поља и да се настани у Атини, где је његов син, ленивац и расипач, почео у велико да га упропашћује. Неко други, мало задовољан приходом од својих земаља, напустио је земљорад да би тражио какав лукративнији рад. Велики број људи привлачила је политика, а зна се *колико је она третила људи у старо доба*. Ја замишљам на пример да један Периклес или један Алкибијад није имао доста слободна времена да мисли о своме имању. Међу личностима које су играле извесну улогу у историји Атине при крају V столећа, више њих били су шефови индустрије; такви су били Клеон, Хиперболос, Клеофон, Анитос; док су се бавили политиком, сви ти људи остављали су на страну своје приватне послове. Тако исто је и с онима који су били прихватили либералне каријере. Сократ, чији је отац био занатлија и који је предавао реторику; Лиизије, Демостен, Аполодор, који су постали адвокати, и ако су наследили радионице од својих очева. Најзад је бивало и тога да се један човек обрне философији, литератури, појезији, не из спекулације, него из дилетантизма или из укуса, као Софокле, који је радије писао трагедије него да настави занат свога оца.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.unibg.ac.rs

Онај који се из ма каквих разлога није интересовао за управу свог имања, налазио је у атинским пословима доста непосредних средстава да се њима користи, не задајући себи ни мало бриге. Прво он је могао да на своје место постави једног управника. Обично су бирали за то каквог роба или ослобођеника, јер су тако били сигурнији. Роб донета није имао ништа свога; по томе је његовом господару било лако да га ухвати, ако би му био неверан. Ослобођеник је био мање зависан, али у извесним случајима кад би господар успео да га ухвати у крађи, он га је могао поново повратити у ропство. Тако заштићен од сваке обмане, један богат Атињанин могао је слободно и лако поверити своје земље, своју радионицу, своју трговину или своју банку једном надзорнику, који је управљао њима како је он хтео. Мидас који је вршио ту дужност код парфимера Атеногена, продавао је, куповао, позајмљивао како је он хтео и своме господару давао је рачуна о својој радњи само један пут месечно. Други један поступак, који се могао примењивати само на индустрију, био је у томе: давати робове под кирију, било по једног само роба, било све робове који су радили у једној радионици, и тада су давали под кирију и радионицу заједно с њима. У другом систему онај који је узимао под кирију, плаћао је као и обично што се плаћа кирија за друге ствари, у првом он је плаћао дневну кирију за сваку главу; а у оба случаја он је сносио трошкове за храну и одговорност за несрећне случајеве. Та је практика била тако раширена да су извесни капиталисти узимали и спремали робове искључиво за то да би их давали под кирију. У рудокопима она је била у велико уобичајена и може се узети да је доносила велике користи, пошто је Ксенофон саветовао држави да је усвоји. Најпосле има знакова да је један Атињанин одобравао по неки пут својим робовима да раде за свој рачун. Тако их је било који су жели њиву каквог странца, брали његово воће и обрађивали његова поља. При закључивању уговора посредовао је њихов господар; али су они узимали уговорену награду, осим извесног дела који су остављали за њега. Тимарх је имао десетину робова, од којих му је сваки давао сваки дан по два обола, узимајући себи осталу зараду. Ти су људи чинили неку врсту кооперативног друштва за продукцију пошто су имали једног шефа радионице, роба, као што су и сами били, коме су плаћали три обола.

Тим разним комбинацијама био је смер да осигурају сопственицима и индустријалцима све користи слободног времена, а да им ипак не окрње њихове приходе. Некада је ту привилегију имала нарочито племићка класа; за тим се она ширила и на целу буржоазију, у колико се ова обогаћавала. По Платону сваки Атињанин који је постао богат, губио је вољу на свој занат и тежио је беспосличењу. У тој вароши, у којој су обичаји били прости и укуси скромни, нису много полагали на то да нагомилају много новаца; чим су достигли извештан ступањ бо-

гаства, нису више мислили ни на што друго него да уживају у њему. На несрећу тај је пример био заразан. И људи из народа тражили су тако исто право на одмор да би се ослободили својих грађанских дужности, демократија је тражила велике жртве; позивајући грађанина у Скупштину, у Савет, у Суд, у јавне послове, она му је отимала велики део његовог времена. И ако је прокламовала суделовање свих у управи, она је то суделовање нарочито уступала буржоазији. Али крајем V столећа хтело се да стварност одговара теорији и да сваки одиста има удела у владавини, отуда оне награде које су давали свакоме који је провео дан у Суду, у Сенату или у Народној Скупштини. Али то нјје све; сиромаси су често добијали жито бесплатно, или по врло ниску цену; међу њих су делили месо од многобројних жртава, које је варош клала у част богова; у њихову корист периодички су били организовани јавни ручкови, које су богаташи плаћали. Кад је била престава у позоришту, њихова места плаћала су се из државне касе. Ако су се разболевали њих су лечили државни лекари. Ако су постали инвалиди, они су добијали свакодневну помоћ. Једном речи држава се бринула да их заштити од невоље, и пошто човек мало ради из задовољства, пошто се он одучује да ради само под притиском нужде, све олакшице које су им биле чињене, у једно су их мамиле на нерад. А њихову одвратност према ручном раду увећавало је још и то, што се њихов рад ничим није разликовао од рада робова. Ма колико да је био моћан дух једнакости у атинској демократији, он је ишао само дотле да помеша роба и грађанина. Међу њима је увек постављана непрелазна преграда. И најскромпнији грађанин имао је према робу па и према ослобођеноме све презирање једног аристократе. Њега је све више мучило што му се приближује својим начином живота, уверавајући се да радећи као и он, он се спуштао до његовог нивоа. Гледајући у свом занату ропски карактер по самом томе што су га и робови тако исто вршили, он је тежио да прибегне нераду, да би очувао своје достојанство.

Демократска влада, пошто је дошла до свог потпуног развитка, свршила је у главном тим што је произвела иста дејства као и олигархиска влада. И под једном и под другом беспосленост грађанина била је природна последица његових политичких права. Да би био доиста оно што је закон хтео да он буде, требало је да се он не брине о материјалним потребама живота и да буде потпуно господар свога времена. По речима Перикловим једна од одлика атинске републике била је та што се сваки могао у исто време одавати и државним пословима и својим сопственим пословима. Доцније ове ствари изгледале су у неколико несагласне и мислили су да морају бирати. Ако су људи из народа живели на рачун државне благајнице, они су свакојако престајали да раде свој посао. И само су тако и даље радили, ако би из те благајнице добијали недовољне суме. Настањени странци били су у

доста друкчијем положају. Они нису имали никаква права нити икакве политичке дужности; они се нису имали ничему да надају од државе, која их је трпела у земљи. Тако њихова радња, место да се умањи, она се само увећавала. У јавним пословима било је у V столећу толико грађана колико и странаца; у IV столећу било их је два пут мање. Странци су заузимали, у области индустријалној и трговачкој, ако не у пољопривредној, место, које су грађани остављали слободно онако исто као што су некад људи из народа освајали све оне области економије које су племићи презирали. У оба случаја еволуција је била подједнака и њом су управљали услови политичког живота.

IV

Један корак више учињен на истом путу одвео је социјализму.

Ако се под тим именом разуме доктрина која нагони државу да управља својином да би увела социјалну једнакост, није сумњиво да је социјализам у свима временима био јако цењен код Грка. А то није ни мало чудно, кад се узме на ум да је држава имала код њих скоро неограничена права над индивидуом, над њеним добрима, као и над њеном личношћу. Најрадикалнији од оних система који су у вези са тим појмом, то јест комунизам, завео је више филозофа, као што су Платон, Киници и Стојици. Он је имао тако исто много присталица у народу и више комичних песника, трудили су се као и Аристофан, да га исмеју: доказ да је та утопија имала одјека у народу. Али у опште Грци су „делили“. Никад се код њих није покушало да се земље једне вароши одрже у неподељености, да би у њима сви грађани заједнички уживали. Ако су неки теоретичари мислили да је апропријација земљишта зло, њих политичари нису слушали. Ови су се стално држали начела приватне својине и сва њихова тежња ограничавала се на то да се својина пренесе од богатих на сиромаше. Безбројни напади који су чињени против ње у току столећа, имали су за смер не да униште својину, него да је друкчије распореде. Најсмелији револуционари гледали су да изведу само друкчији распоред имања. Наравно да тај смер није био достигнут у пракси. С почетка кад су приступали подели нису се уздржавали да уведу потпуно једнаке делове. За тим нису били ни мало опрезни да спрече да се неједнакост поново не појави. Најзад није било ретко да је извршено дело бивало одмах уништено, кад су они који су били опљачкани по ново добијали власт. У кратко, увек се морало почињати из нова.

Маса је нарочито тежила да добије земљу, јер је земља била најугледнија и најсолиднија својина, али је волела да има и робова, и новаца и у опште свих покретних ствари. Она је стављала руку на све кад се јављала згодна прилика. По некад су ту плачку покривали изгледом легалности. Али најчешће су прибегавали насиљу. Дигне се буна против

богаташа. Ако успе, победници убијаху своје противнике или су их прогањали, а смрт и прогонство повлачили су конфискацију. Држава је узимала сва добра тих жртава, и нови господари града потпуно слободни да њима располажу по својој вољи, чували су их за себе. Историја Грчке пуна је таквих револуција. Оне су почеле у тренутку првих сукоба између аристократске и демократске партије и трајале су до римског освојења. Тај чудновати појав да један огорчен народ сама себе раздире за дуг низ нараштаја не може се разјаснити само себичношћу богатих и потребитошћу сиротих. Ту је било дубљих узрока, од којих ћу овде да наведем један од највиднијих.

Слободан човек који је хтео да живи од свога рада наилазио је на конкуренцију роба. На првом месту његова награда била је одређивана ценом ропског рада. Кад један коме треба туђег рада има да бира између две врсте радника, свака од њих мора да спусти тражену награду на исти ниво као и друга, ако хоће да добије рада. То се исто данас догађа у земљама где странци, трезвенији, умеренији и које је лакше задовољити, потискују урођенике у добијању рада; отуда следеће више или мање осетно смањивање локалних награда, као што је то био случај у Аустралији и у Калифорнији, пре него што су усвојене мере против усељавања Кинеза. Грчки радник трпео је тако исто од конкуренције робова. Његов рад био је цењен према вредности њихова рада и њему су плаћали по тарифи која је одговарала њиховим потребама а не његовим, а осим тога њему никад није било могуће да се споразуме с њима да би приморали господара на већу награду. Он није могао рачунати ни на то да престанком рада натера господара на ово, јер то оружје које је тако моћно у наше време, било је онда без вредности, пошто би било довољно да би се то паралисало, обратити се његовим супарницима, робовима, који нису могли да се не одазову позиву свог господара. Роб је, осим тога, шкодио слободном човеку и тим што му је одузимао рад, и то много рада; кад је господар купио једног роба, кога је требало хранити и одевати, природно је да је он гледао, да роб не остане без рада. Ако су наши индустријалци увек у губитку кад су њихове машине заустављене, то је још више важило за сопственика робова, јер машина која не ради само је непродуктиван капитал, док беспослен роб јесте капитал који само доноси трошкове без икаквих прихода. Дакле, за сваког у Грчкој који је имао робова било је преко потребно да им нађе рада, било у свом послу или код других и сваки рад који су они вршили био је толики губитак за слободног радника. Осим тога види се да се ропска класа непрестано умножавала. Ми немамо о томе тачних података, али наводимо само да су земље из којих су се набављали робови, обухватале све шири хоризонт и да су у последњим столећима јелинске независности робови добављани из Египта, Арабије, Јерменске, Персије и Сарматије. То непрестано упа-

даље туђих радника, за које су господари пошто по то тражили рада, све је више доводило у забуну и сељака и занатлију грчког.

Да би се доскочило том злу било би добро да је држава узela на себе одбрану слободног рада, али не изгледа да је државницима падала та мисао на памет; држава грчка никад се није интересовала за питања која су се односила на рад и остављала је приватној иницијативи бригу да их уређује. Требало је нарочито да опште благостање Грчке расте у јачој сразмери од броја њених робова, јер онда робови не би могли радити све и остало би места за слободне раднике. Кад се прегледају ствари општим прегледом, онда излази да је и та невоља дошла што је Грчка била јако осиромашила после македонског освојења. У III столећу пре Христа почеле су се око Грчке дизати многе нове краљевине које су постале из развала Александрове царевине, које су тако исто постајале центри земљорадничке и индустријалне продукције и које су према томе, нанеле тежак удар правој Јелади. Сву спољну трговину њену отеле су јој биле вароши Александрија, Род, Пергам. Она је губила мало по мало све старе излазе, а није могла налазити друге. Рад је из дана у дан бивао све више ограничен и знаци опадања већ се јављаху. У њој је настала забуна слична економским поремећајима који наступају у модерном свету кад извесне државе брзо развијају своју индустрију и трговину. Грчка је била немоћна да се опиरे конкуренцији, о којој говорим и она је почела била да нагиње пропасти.

Једна тако тешка криза натерала је многе сиромашне грађане да се иселе из домовине. Они су ишли да траже среће у тим оријенталним краљевинама, о чијем се богатству причало, и у којима се они нису осећали сасвим туђинци, пошто је у њима било владалаца јелинског порекла. Ако су имали вољу за ратовањем, они су се уписивали у најамничку војску. По некад су се настањивали у далеким крајевима, где су им давали земаља. Они који су остали у Грчкој били су најнесрећнији. Осуђени на беспосленост превлашћу ропског рада, без државне помоћи, у осталом и мало склони на рад из неке предрасуде, које се нису могли ослободити, они су живели већином у чамотињи, често у дуговима, вешито у опасности да због неспособности плаћања не буду осуђени на ропство.

Природно је било што су они у таквој невољи бацали жудне погледе на имања богаташа, немајући исте мотиве, које ми данас имамо, који би их уздржали од тога. Један од разлога који код нас доприноси томе да се заштити богатство, јесте социјална функција коју оно врши. Богаташ ужива данас своје имање, али он пушта и сиромаша да ужива радом који му даје. Сваки добитак сиромаша, ма у којој форми да му долази, долази од капитала богатога. Може се навести и то је мишљење социјалиста, да је рад недовољно награђен и да би требало да капитал даје много више него што даје. Али најзад рад би добијао још мање

кад не би било капитала да га награђује? Исти појав настао је у последњим временима Грчке; али како је рад добивао све више и више ропски карактер, то је био роб или боље његов господар, то јест у основу један капиталиста, који је узимао све што је капитал плаћао раду. Капитал је био дакле скоро непотребан сиромашном грађанину и услед тога овај није имао никаквог интереса да га понштује. Ништа није уздржавало његов прохтев, него га је на против све подстицало на то. Он је бегao од рада и рад је бегao од њега; он је био склон да живи у беспосличењу и нераду, и ако је хтео да се тога ослободи, то му није било увек могућно; он је проводио живот као рентијер а није имао никаквих ренти. Њему није остајало ништа друго него да присвоји имања других и он је доиста на то и мислио. Тако се може разјаснити огорченост друштвених бораба које су потресале тај период грчке историје. У Спарти се покушало било с неким уређењем али је реформа пропала пред непријатељством привилегисаних и од два владоца који су га покушали један је био убијен, а други прогнан. Свуд на другим местима бивао је непрекидни низ убијања, прогоњења и пљачкања. Нижа класа имала је бројну превагу и она ју је злоупотребила. Нису гледали да то питање реше праведно и разумно. Гомила је сурова; она ради под подстицајем мржње коју у њој рађају леност и беда. Сиромаси су имали само једну жељу да се наместе на местима богаташа и да они постану сопственици. То је значило само метнути зло на друго место а не излечити га; то је значило задовољити потребе тренутка а не спремати бољу будућност, у толико више што стање ствари, које је доносила свака од тих револуција, није било никад стално и одмах је изазвало бруталне притиске. Ти су нареди најпосле допринели да са свим пропадне оно што је још остало од љубави према раду. Зашто би се сиромаси мучио поред оскудне зараде, кад се једним ударом насиља могао одједанпут обогатити. Зар није било боље чекати тај срећни догађај, и ако би се на њега сувише чекало, убрзати га? Тада се рачунало на револуцију као што данас извесни људи рачунају на лутријске лозове, само што се онда могло помоћи изгледу на добитак. Не може се рећи до којег је ступња тај рачун деморалисао људе. И да би несрећа била већа, кад је једна партија била сувише слаба, било за напад било за одбрану, она није оклевала да позове странце у помоћ. Она се није обраћала само најближим суседима; она је тражила посредовање Маћедоније и Рима и кад су те силе једном ушле у Грчку, оне нису више хтеле да изиђу из ње. Друштвени ратови упропастили су патриотизам и сувише искључива брига за приватни интерес спремила је општу потчињеност.

Први корен свега тога био је рђава организација рада. Савременици можда нису осећали шта је оскудевало друштву или, ако су то и опазили, они се нису озбиљно трудили да то поправе. Кад су Агис и

Клеомен хтели да изведу преуређење спартанског друштва, они су уложили сву своју интелигенцију и сву своју енергију у питање својине, а са свим напустили питање рада. Грци су били уверени да је главни посао грађанина служба држави. Из тог основног појма кобно је потицало све остало. За то што су племићи имали у почетку да управљају и да се боре, они су присвојили себи привилегију нерада. Из истог разлога богати грађани остављали су рад сиромасима и робовима. А да би имали времена да испуњавају све своје грађанске дужности и сами сиромаси најпосле полагали су право на одмор и на својину. У колико је један слој друштва достигао до јавног живота, он се трудио да се ослободи рада и бриге за материјални живот, те увек кад год се једна нова класа попеда за један ступањ у политичкој јерархији, *рад је елазио за један ступањ ниже у социјалној јерархији, тако да после доласка чисте демократије, сав рад остао је на странцима и на робовима, тј. на људима који су били сасвим изван града и оштинe.* Пошто је држава тражила да узме себи сву радну снагу грађанина, било је по праву да она храни оне међу њима, који нису имали сопствених средстава, јер је и то био рад који је тражио награду. Пошто она није могла издржати тако тешке трошкове, она је тим натерала сиромаше да јуришају на богате, да им опљачкају њихова добра и да у Грчкој развију страховита насиља, у којима је потонуо њен напредак и пропала њена независност.

ИЗ ТРАСУ-ЕВЕ „ПСИХОЛОГИЈЕ ДЕТЕТА“

Принципе проф. Ј. Ј. Кнежевић — Пакрац

Г о в о р

Са психогенетичне стране је говор не само оруђе, него и знак душевног образовања. Говор у најширем смислу речи не ограничава се само на речи, но мора се рећи, да је у говору усредсређено свако средство, којим индивидуа изражава своје мисли, осећање и тежње. И свака реч о овоме предмету је само описивање покретања и модулације гласа, којим изражавамо наше унутрашње стање, као и речима. Ово вреди нарочито кад је реч о малом детету, јер је код њега и одношај покретања према речима много већи, него код одраслих.

Говорно покретање је претеча говору речима, јер покретања изражавају лакше, очигледније и конкретно, па и код простих представа и осећања. Покретања су слаба замена речи, кад треба да изразимо зајане и апстрактне представе, којих малено дете нема још. Говор речима се развија, кад се нагомилају представе и кад постану неспретне

за покретни изражај. Tylor вели, да би немогуће било, да дете дође до правога говора без покретања,¹ јер већим делом значење речи учимо знацима показивања, мигања и т. д.

Покретање је, рекох, конкретније, изразитије, него реч. Но то не вреди за знаке, које својевољно изражавамо, као што су у алфabetи глуво-немих, јер најстрожије узев ово нису никаква покретања. Речено вреди за свако поједино природно покретање, које предсказује ствар. Ако ћу, вели опет Tylor, да речем „стојати“ или „ићи“, то се лаћамо уобичајеног знака, који неко значење имаде, а због тога већ, што су људи дошли на то, да мора баш то да значи; јер иначе би овај знак исто тако могао и друго шта да значи. Ако глувонемо дете држи руку тако, да два прста подбочено додирују сто, па за тим опет креће руку по столу тако да прстима наизменички „иде“, то су његови знаци за стојање и ходање, што бива сасвим обично, без икакве вештине. То је сликовно, очигледно без вештине, а куд и камо је схватљивије и конкретније и за појимање и за извођење, него што је сама реч.

Релативни број покретања се код нормалне индивидуе губи постепено, кад живот, језик и васпитање напредује, те покретање сарамерно малу улогу игра, док се већина представа наших речима изражава. Узрок употреби покретања је у оскудици речи, у спором развијању особине говора, и што се, где је и развијен говор, покретањем јасније изражавају јаки душевни надражаји, нарочито код лица (особа) живог темперамента. Ово све троје налазимо код малог детета, те се онда може проучавати у тројаком правцу. Прво: деца су у периоди кад не говоре слична онима, који су говорну особину изгубили или што је нису никада ни добили. Друго: дете је у непотпуно развијеној говорној особини слично полубразованим људима, којих је говор непотпун, те су принуђени да се помогну покретањима. За дивљаке се вели, да имају такову врсту говора, т. се у мраку не могу ни да разговоре. Треће: код деце је, као што смо видели, осећајност више развијенија, сарамерно узев, него у доцнијем животу; и дете је слично одраслом, који је по природи јаче осећајности. Лица, што се у нормалним приликама слабо служе покретањем, употребљаваће ово у мањем или већем у страстном говору или расправама. Јужноевропске и источњачке расе много више гестикулирају у говору, него хладнији народи запада и севера. У покретном говору су и са физиолошке стране три основна знака:

а) Кретање телесно (као махање главом, показивање претом).

б) Израз лица (као нпр.: купљење обрва, развлачење усненог кута у љутини).

¹ Остаци рефлективног покретања нас уверавају о овоме нарочито тамо, где и одраслији човек не имајући речи за неке појмове, изражава ове покретањима.

в) Модулација гласа (кад треба да *један* глас замени различите представе, те се према томе и модулација мења. Ову вештину деца науче врло рано и ако у ствари није урођена, а независна је од искуства. Тек што почну да говоре, чућемо их где веле: „гори“ јачим гласом: „хоће л' горети?“, а ниским гласом „гори“).

Покретања су први природни говор људског бића, то су извор говору речима, јер од њих зависи говор; али се у првобитној форми не дају поучавати или имитирати (опонашати), и по *главним цртама су на читавом свету једна и иста*. Другим речима: покретања су природна, иста и опћа: кад дете од три месеца покретањем руке одбија какав год предмет, или окреће главу од пружене му хране, покреће главом тамо-амо, ако му се храна силом даје; кад дете од једанаест месеци испружа главу, руке шири, или се њима хвата за предмет, за којим жуди; кад у љутини песницу грчи, а тело опружа; кад у неприлици каквој скрива лице своје; кад дете од двадесет месеци пљеска рукама, кад је радосно, кад бега за столицу, кад ко у посету дође, па туче ручицама по столу, што значи понуду да гост седне — то све дете чини, а да није о томе пре поучавано. Ово су одиста оригинални и спонтани изражаји осећања и тежња. *Laura Bridgman*, слепа и глувонема, неспособна за имитирање, истим је знацима, које споменусмо, своја осећања и изражавала. И ако није никада поучавана, при одобравању би главом махала, а при неодобравању главом би њихала. Да радост изрази, смејала би се и рукама би тапшала; поцрвенила би у неприлици; ујела би се за усне, кад би се збунила; а лоповски би лице начинила, кад би јој прилике за играње повољне биле.

Путници и научари (испитивачи) су нашли, да је *говор са знацима интернационалан*, да лица противних страна света и одрасли у различитим приликама, кад би се сукобили, не би тешко измењивали мисли у колико би им у овоме помогао покретни говор.

Да је особина за давање знакова дубоко урезана у људској природи, показује се већ и тим, што се ова особина врло ретко изгуби, шта више *афатички* болесник, којег је говорна особина делимично или сасвим поремећена, може у већини случајева да саопћи мисли своје знацима и минама. Није дакле ни нужно рећи, да су ова покретања категорије инстинктивних покретања, те да су подвргнута принципу преображаја, и ако по спољашњем остаје свако за себе покретање исто, те или непрестано и потпуније значење расте, развијајући се са разумом и вољом јединице људске (индивидуе).

Ма на који начин да се говор употреби, мора пре да буде за то *осет*; ако ћемо гласове да разговетно изговарамо, то их морамо прво чути. Глувонема рођено дете не може научити говорећи. Друго за сваки говор је нужно опажање и пресуђивање. Гласове није довољно само чути, но и схватити (разумети), мора им се додати значење. Никако

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

друкције не би дете ни изразило као своју мисао т. ј. као говор свој. Треће је, да је опћенитост и апстракција битна и код најпростијих говорних рудимената т. ј. саобраћај мисли (опћење) у најзвишенијим облицима не може се догодити, док се не створи јасан појам опћег према посебном и апстрактном према конкретном (С друге стране не може мишљење без говора ни постићи виши степен. Мишљење и говор се у развијању узајамно помажу). Полазећи на говор са спознавања према вољи, очевидно је, да је говор, по суштини својој израз воље. Сваки изражај мишљења било речју, знаком или покретањем, резултат је акта воље, и као такви се броји у покретања.

Говор као нарочита, посебна чињеница, није нов ред чињеница, који се разликују од мишљења, осећања и воље, она је чињеница у развијању ових. А душевни детињ развитак и пресуђујемо већином по напредовању у средству за брзо и вешто изражавање.

І Наслеђење и образовање говора

Ни за једно решење психолошког проблема не може се очекивати да ће бити прилог студији душевног развитака детињег, као што је овај проблем: Шта је у говору *наслеђено*, а шта *добивено*? До зрелости људске маса добивеног материјала прикључила се првобитној, те се понављањем и по своме обележју тако променише и једна другој приљубише, да их више не можемо да разликујемо. Но у почетку није тако било. Кад дете у раној младости врши какво кретање или изговара какав глас, те кад је опонашање искључено, то морамо искључити, да је и то покретање и глас урођено. Зато ћемо у решавању овог проблема употребити само логичку методу.

Већ на први поглед је јасно, да је говор продукт двеју чињеница: *наслеђења и образовања*. Посматрамо ли детиње прво гукање, ону чудновату окретљивост и неизмерну разноликост у модулацији (ово се све прерано појављује, те је испрва посматрање и опонашање других искључено) уверићемо се, да дете уласком у свет имаде већ велики део оруђа, којим ће доцније да изрази своје мисли и осећања. Посматрамо ли опет дете у првим двама годинама, како постаје модулација гласа и речи из околице, која га опкољава, приметимо како прво бесвесно, а после свесно понавља ове, и како опонашање, кад га једном бар изведе, игра одлучну улогу у овоме, то ћемо и веровати, да би се у говору једном без другога фактора слабо напредовало.

Па да видимо, како ове две чињенице увек у развијању говора и узајамно раде. Да дете говорити може, мора пре свега да имаде физиолошки апарат и то сензо-моторни. Овај физиолошки орган чине: орган за слух и примање гласова, нервни кончићи и нервна средишта за посредовање утиска и изражаја (реакције), говорни органи: ждрело,

неће, језик, усне, зуби, — а наслеђен је. С почетка је и по склопу и по радњи непотпун и његово развијање захтева стални и непрестани утицај оних васпитних лица, која га опкољавају од првога часа, кад дете ступи на овај свет.

Исто тако је наслеђена и она диспозиција, којом се изражавају разноврени гласови и овима различита осећања; јер дете првим часом свога живота слободно и стално вежба своје говорне органе. Поред свега тога је наслеђе непотпуно, те дете неће никада научити језик својих родитеља, да није у друштву, које говори. Ако се дете образује међу дивљацима, то би говорило њиховим језиком, ако би међу вуцима било, то би оно завијало. Alfred Russel Wallace пише: „Приметило се, да и птичад не би имала *свога* певања, да га не чују; она врло лако приме песму скоро од сваке птице, с којом су“.

Постављајући ово, не треба да сметнемо с ума оне занимљиве случајеве, кад деца сама свој језик стварају, који се разликује од језика околице, те свој језик у прво време употребљавају као да презиру овај други. *Horatio Hale* наводи за ово пет случајева, од којих су два из Сједињених Држава, а три из Канаде. У једном случају овај измишљен говор се састојао из 21 коренитог облика, из којих су деца спајањем и промењивањем саставили самосталан језик (говор), којим су помоћу кретања могла да изражавају сваку потребу; овај језик био је довољан за свако опћење са децом и увек би се њиме служили до одвикавања, кад се деца растадоше, или кад их у школу послаше. Но, у свима овим случајевима не смемо заборавити, да дете није ни учило матерњи језик, кад не би било оних, који га говоре; а нови тај језик не ствара једно дете, већ два. Могућност за нови језик у сваком нормалном детету, но само мора бити саучесника (сатруга) у стварању, коме нема границе.

Hale нам је изнео теорију говора, којег се постанак приписује детињем дару стварања и онда, кад их још као малене раставише од њихових; а према горњим чињеницама је и вероватна ова теорија.

С друге стране опет што дете говори извешан језик, зависи од образовања, јер дете не наслеђује посебни језик ни диалект. Многи мисле да дете матерински језик лакше научи, но икоји други језик; али ово не мора да стоји. Језик се може наследити, али одређен облик не. Имаде и урођених наклоности, да се поједини гласови не могу изговорити (као што је *sch* старим Ефремитима, а енглеско *th* модерним Французима; наше *ж* Немцима и т. д.) Ово је само наклоност делимична, која не смета, да дете научи сваки језик, ако се из рана почне. Тако стоји са језиком с погледом на сферу добивања и образовања. Посматрамо ли душевни рад и способности детиње у чему, кад ступи у свет, то је оно продукт поколења пред њим; оно је видљива веза прошлости са садашњошћу. Гледе тога, што ће бити од детета и шта ће

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

она својима у наслеђе дати, дете је особито зависно од физичке и социјалне (друштвене) околице; и сви, који га опкољавају, утичу на његово образовање.

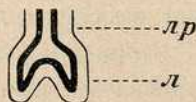
II Физиологијско развијање говора

Кад би питали: „За што новорођенче већ не говори?“ могли би двојако одговорити. Прво је психолошки узрок, јер дете нема никаквих представа, те нема шта да каже. Други је физиолошки узрок: говорни апарат му је неразвијен, те не може да изрази представе, све кад би их и имало.

Ако исто тако запитамо: „Зашто се кад и кад изгуби говорна особина?“, то би могли сличне одговоре дати. Неко изгуби говорне представе или душевним каквим сметњама или изгуби способност, да се изрази физиолошким којим сметњама. Ова се два случаја показују заједно и онда, кад добијање представа у првом случају и нестајање у другом случају стоје у вези са немањем физиолошке функције. Физиолошки узрок за што дете не говори јесте неразвијен апарат. Па и плућа у тој мери нису развијена, као што је нужно за артикулисани говор. Предисање мора да је јако и да је добро регулисано. Код маленог детета су грудни мишићи врло слабо развијени; предисање се више изводи увијањем пречаге, него снажним растезањем груднога коша. Предисаји су за то не само површнији, него и неправилнији но у доцнијем добу. Артикулисани говор мора да влада потпуним предисајним организмом, а тога дете још нема. У његовом говорном инструменту немају многе жице, писци и регистри. Оруђа говорна су плућа, уста са језиком, ждрело са гласницама и усне. Језик управља струјом ваздуха, у ждрелу се глас ствара, те према томе да л' се гласнице више или мање извлаче бива глас дубљи и виши. Облик гласа (нпр. а, о... б, ф и т. д.) зависи од облика уста. Ждрело је код детета врло мало и по облику неразвијено; исто је тако и код језика, усни и мишића, а зуби сви нису ту. А са овим свима је у вези неразвијен слушни апарат и мозак.

С друге стране треба и то имати на уму, да је одношај између говорних оруђа и говора обрatan. Говор зависи од органа говорних, то и ови зависе од говора, али се не развијају изузев вежбања. Као што се на харфи учи свирати харфа, тако говор дете учи говором. Вежбање гласница развија говорне органе, који бивају способни за више вежбање.

Плућа се појављују рано пре порођа и то прво из средине предњег ждрела као израст у облику слепог прева, који се шири са две стране избачено као чвор, а корен, који стоји у вези са ждрелом као непаран део остаје. (Сл. 1). Плућа још нерођеног детета немају ваздуха и леже на сарамерно малом простору притешњена на стражњи (према леђима) део преију. По порођају плућа су изложена силним и чудно-

Сл. 1. Први знак плућа Лр. душник, Л. плућно крило.

немају ваздуха и леже на сарамерно малом простору притешњена на стражњи (према леђима) део преију. По порођају плућа су изложена силним и чудно-

ватим променама услед почетка дисања. Плућа се тако брзо раширују, да скоро сасвим покривају острђе, крајеви постају тупљи, а облик им све мање бива стиснут. Улазак ваздуха мења ткање плућа, ткање је више ненатегнуто, лакше је, сунђерасто и мање зрнасто; и крв, што од овог часа кружи кроз плућа утиче и на тежину и на боју плућа. Одношај тежине према телу је скоро двострук према пређашњем (првобитном), а специфичка тежина је опет после почетка дисања много мања.

Душник, који спаја плућа са гркљаном, још код нерођеног детета је скоро затворен, предњи и стражњи зид су сасвим близу један другог. Малени, заостали простор је испуњен слузи, која се тек дисањем изгони, цев се помало шири, но предњи део још за неко време није конвексан. Растењем детета и хрскавице, што чине гране плућа бивају јаче, те могу јаче да помажу издисање ваздуха, што је за говор нужно.

И гркљан, директни орган за произвођење гласа или „тона“, врло је замршен механизам; то је склоп из хрскавица, те који имаде на девет различитих делова, спојених еластичним кожама или гласницама. Од ових две са особитог свога положаја зовемо правим гласницама. Кад се говори или пева мишићи гркљана наизменички ове покрећу. Гркљан је на горњем крају душника, где оба органа једна слузна кожа превлачи. При порођају је гркљан врло мален и узан, и сарамерно остаје све до младићског доба неважан; онда се догађају брзе и чудновате промене, особито код човека, те и адамова јабука искочи тако јако, да се примећује на гркљану.

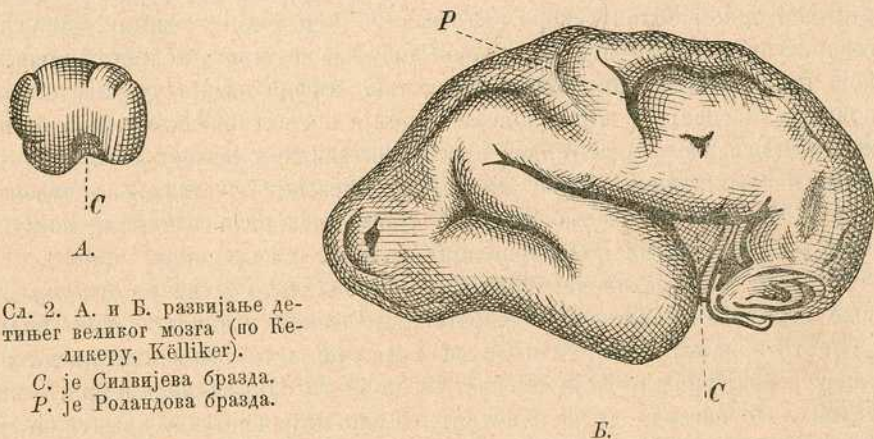
Језик је испреплетан из врло много мишићних влакана, која теку у различитом правцу, нпр. горњи и доњи језични мишићи су, који покрећу орган горе-доле, а попречна влакна опет крећу језик постранце. Осим ових имамо мишића, који и споља долазе и раде свој посао; ти су мишићи код нерођеног и новорођеног детета мање више млитави, а јачају тек храном и вежбањем. Слично важи и за усне. Зуби пак, без којих се не могу изговарати зубни гласови, при порођају мањкају сасвим, и ако се први знаци за њихово стварање показују на седам недеља пре порођаја.

Мозак још нерођеног детета је слабо извијуган и гладак је. (Види слику на 177 стр.).

Прва и најранија бразда је *Силвијева*, која се може приметити већ у трећем месецу претпорођајног доба (в. сл. 2 А). И друге примитивне бразготине се у ово доба појављују, но тек су крајем петог месеца добро развијене; доцније се бразготине појављују петим и шестим месецом. Од ових је прва Роландова или централна бразда. Крајем седмог месеца појављују се скоро све вијуге и бразде великог мозга (в. сл. 2 Б). Последње су стражња и доња слепоочна бразда и масена бразда, што пресеца бразду на рубу мозга.

Мозак детињи је и после порођаја дуже времена слаб на вишим процесима, јер се асоцијативна влакна тек доцније развијају. И вијуге су саразмерно дуже времена једноставне; напредовањем живота и компликација њихова напредује, те служе за вежбање различитих дотадањих и доцнијих особина.

Говор је, дакле, код малог детета само *могућност*, и ако не још чин. Дете добива одмах машину, али каиши још не одговарају точковима, па и није још научило, да инструментом равна. Зато је неспособност говорна почетком живота исто тако абнормно стање, као неспособност у писању, пливању или свирању у клавир; она је само

Сл. 2. А. и Б. развијање детињег великог мозга (по Келликеру, Kelliker).

С. је Силвијева бразда.
Р. је Розандова бразда.

непотпуно стање. Неспособност пак научити говорити је абнормна, и узрок јој не смемо тражити у незрелости, већ га морамо тражити у абнормитету физиолошко - психолошких структура и процеса, који ту долазе. Једна је неспособност неприродно стање, до којег је дете допало; друга је природно стање, из кога се по мало ослобађа.

III Фонетичко и психичко развиће

Овде ћемо прво изнети историјску скицу говорног детињег напретка за прве две године и поставити опћи закључак из многобројних фактичких опажања (која су чиниле разне особе на разној деци) пратећи говорни напредак у периодима по шест месеци. За тим ћемо изнети кратак преглед гомиле детињих речи постављених у разном добу. За тим ћемо напослетку покушати, какви се закључци из изнесеног материјала извести даду и поставити као емпиричке законе, који се дакле могу потврдити. Емпирички закони велим, јер се деца једно од другог разликују и приступачна опажања су врло мршава, да се само могу опћа тврђења као покушаји извести.

WWW.UNILIB.RS
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Првих шест месеци — У Тириншкој, вели Sigismund, зову прва три месеца детињег живота глупо четворогодиште, а по Schulzu ни у друга три месеца нема никаквог напретка. Изгледа, дакле, да у првом полугодишту нема ничег, што би што се тиче говора вредно било наше пажње. Но то баш никако не стоји; јер, баш у ово доба почиње најважније доба учењу. Мало дете прима већ у колевци, док још не може седети, у сваком будном тренутку утиске из околице; оно чује речи, примећује покретача и примећује (мож'бити и не сасвим несвојевољно) глас оних, који га опкољавају, и из овога материјала гради оно доцније благо својих речи. У овој периоди почиње и оно детиње гукање, које је пуно дражи, које и ако је „неспретно дерање“, садржи у себи у рудиментарном облику скоро све гласове, који после у вези дају снажни говорни апарат. Као што дете у овом добу изводи многа покретања очију, која после врши тешко или никако, тако и сада издаје чудновате разноврсне гласове, од којих понеки доцније потешкоће задају, ако би их хтело да искаже, а сада то бива чисто импулзивном вежбом говорних мишића и аутоматички. Тајне мисли, да изражаји осећања: чуђење, радост, жалост, својевоља... бивају у ово доба разним тоном, који не само да личе онима код одраслих, већ их и надмашују.

Први чин детињ је дерање, које различито тумаче. *Semmig* га зове „триумф-песмом вечитог живота“, „небеском музиком“. *Kant* вели, да је то изражај беса, те и други веле, да је то тугованка песма на улазу у овај грешни и јадни свет, и да је то слутња мука и брига животних. Но изгледа да је паметније, и ако није поетски, држати се тумачења трезвенога природњака, који у дерању сматра само, ни мање ни више, већ изражај бола првог дисања, доласком хладног ваздуха у плућа.

Важнија је тачка одношај овог првог израза говорног према доцнијем говору. Говор је прво аутоматски или рефлексивни израз, без правога гласовног израза и специфичке боје гласа; и ово дерање служи као изражај сваковрсних осећања. Но дерања се ова врло често међусобом разликују и разног су изражаја према добу и детету. Нека девојчица само 15 дана стара изразила је тражење хране неким особитим дерањем. У неком другом случају је дерање престало већ крајем првог месеца да буде аутоматично и рефлексивно. У даљем неком случају пре свршетка пете недеље изражавано је осећање глади, хладноће, бола, радости и захтевања разним гласовима. Остали посматрачи су истављали прелаз од дерања гласу, који зависи од заједничког рада уста и језика, у различита времена, али увек у прва три месеца.

Дерање различито описују. Неком посматрачу дерање у болу у опће дуже траје, него дерање у страху. Неки посматрач вели, да је дерање у страху кратко и експлозивно, док се дерање глади изражава дужим вапајем. Неко је дете изражавало радост и бол разноврсним из-

ражајем и обликом гласа *a*. Sigismund-ов дечко је у шестом месецу изражавао радост посебним крештањем уз копрцање и бацање ногу.

Најближи је корак, кад дерање и гукање добију артикулисан значај. Тада се могу да чују гласови азбуке (алфабете), и то обично прво самогласи, па онда сугласи, а од самогласа обично прво *a* у разноврсном изражају. У неком случају беше овакав ред: *ä, a, u*. У другом случају се чуо у десетој недељи глас: *a—a* као изражај допадања. По *Löbisch-y* се овако самогласи ређају: *a, e, o, u, i*. Неко је почело са *a*, па прешло на *ai, e, au, ä* (средњи глас између *a* и *o*.), а чисто је *o* тек после дошло. У неком другом случају се чули сви самогласи у првих пет месеци, *ä* пак највише се употребљавало. У неком даљем случају је *a* (којим обично почиње дерање сваког детета) прешло у првом месецу у разне самогласе. Preyer вели, да се самогласи овако ређају: *ua, ao, ai, uao, ä, o, ö, u, e, ä, i, u*. По Sigismundu се овако самогласи ређају: *a, ä, u, ei, o, i, ö, ü, ou, au*.

Далеко пре шестог месеца првобитни самогласи прво се међу собом, па онда са сугласима слажу, те дају прве слоге. Ови слогови су већином механички. У врло многим опаženим случајевима први сугласи су уснени *b, p, m*, и то увек скоро на почетку, а не на крају, ако се лаки суглас не споји са лаким самогласом *a*, добије се добро познати слог *ta*, који се спонтано понови и даје реч *tata*. На сличан начин се стварају речи *rara, baba* и т. д. Уснени сугласи нису увек први, често су напред и грлени *k, g*; па и *r* и *l* сугласе, који обично напослетку долазе, многа деца изговарају врло рано. Код дечка А. су први гласови били грлени, и ако је при дерању прво спајање било *tat—tat*. За пет месеци изгубило је скоро сасвим грлене гласове и започе јасан изговор самогласа; шестим месецем је говорило слабије и добијањем зуба уснене гласове. У другом случају се суглас *m* већ у другом месецу показао, а за њим *b—d—r*, па и *d, h*, врло ретко *k*., а први слогови беху *pa, ma, ta, na*. Löbisch је посматрао сугласе овим редом: *m (w) — b p—d—t—l—n—s—r*; Sigismund пак вели: *b—m—nd—s—g—w—f—ch k—l—sch—r*; Јелисавета Brown: *b—p—f—r—m—g—k—h—t—d—l—n*. У неким случајевима су у првом полугодишту скоро сви гласови тачно изговарани, док је у многим опет напредак био много слабији, јер су и пред деветим месецем само мало слогова сигурно савладани били.

Овде можемо у многа места приметити и почетак опажања гласова. Приметило се код дечка А. да је пажљиво пратио покретање усана особа око њега. Други посматрачи су приметили од прилике пре четвртог месеца занимљиво опонашање говора, и том приликом опонашано беше ритмично дизање и спуштање гласа, да су личности у споредној соби обично држали да је то говор. Исто је примећено код дечка А. нешто доцније.

Других шест месеци — Већина деце у овој периоди чине особити успех у опонашању гласова, и у хотимичној употреби гласова и њихових значења и у схватању речи и покретања. Но код већине деце је прва гомила речи у овом добу ипак врло мала. Многа деца од године дана не могу ни једну речицу да изговоре, и просечна гомила речи не прелази ни половину тугета.

Нови напредак прате појављивање активног слуха и пажљивост, која расте и ојачава у трећа три месеца. Дете почиње у свирци, којој се радује, да даје неку врсту такта, а ова као јако надражајно средство гони произвођење нових гласова. Весело је, кад га ношају у ритмичном кретању, устима врља и нове гласове издаје. Рукaма тапше, опонашајући поправља покретања детињег рока, а често покушава да изговори речи. Нарочито воли дете промене у наученим словкама, те их удвостручава нпр. *mama, baba, dada, nana* и т. д.

Дете разуме многе речи, које не може да изговори, неке опет изговара механички, и ако их не разуме. Дете познаје сваког члана у кући по имену и одмах ће пружити хлеба, кад се која особа спомене. Познаје и делове тела свога, које показује, кад га испитујемо. Речи *papa, mama*, које брзо и ненадно опћим бивају, могу се разјаснити физиолошким законом лакоће (по коме је најлакше изразити и најрадије се употребљава, сасвим је природно, онај глас, који је у вези са особама, којих присуство буди најраније и живље душевне покрете и преставе), многа деца у ово доба сасвим разумно употребљавају, но ипак многа тек после.

Опонашање у ово доба силно напредује. У неком случају су покретања опонашања у осмом, а речи у деветом месецу. Ако некога зовемо, то ће и дете гласно звати. У другом случају неком дете је свршетком прве године покушало да опонаша животињске и мртвих предмета произведене гласове. *Sigismund* примећује, да се опонашање јавља у трећој четврти прве године; а то би прво било понављање слогова, који се састоје из усненог или зубног гласа и самогласа *ä*; а чешће долазе слогови, у којима је самоглас на почетку. *Champney*-ево дете је опонашало и удар гласа, кад би му понављали речи и изреку. Ово се приметило и у другим случајевима.

Деца у овој старости ако изговарају неке речи, употребом баш сведоче, да их не схватају. Нека девојчица учећи речи *a ga* (доле оде) и *ga ga* (оде), употребила би последњи израз за себе, кад би пала. *Humphreys* вели, да је неко дете, што га је проучавао, добро изговарало све почетне сугласе осим *th, t, d, v* и *l*, неки сугласи на крају нису били јасни. Друго неко дете је знало у једанаестом месецу шта значи „добар дан“ и одговорило је са *tata*, а одговарало је збогом — *adieu sa aaaa*. У овом случају било је прво везање гласа са појмом *e*, што је значило *wet* (мокар.) Неки је дечко од десет месеци употребио

речи *мама*, *aggie* (*Maggie*) *addie* (*auntie*, теткица) сасвим разумљиво. Доцније реч *aggie* претворио у *Waggie*, а једанаестим месецом је ову реч скратио у *Wad*, а *addie* у *att*. Неко дете је у седмом месецу при опроштају рукама махало и изговарало *tata*; то је учинило исто дете, када се отвореше и затворише врата зидног ормана. Кад је девојчица *Taines-ova* учила у дванаестом месецу реч *bébé* на слици Исус као дете није примењивала ту реч на свако дете (*babies*), већ за чудо на сваку слику. Као што *Darwin* извештава реч се поједина нпр. *shin* и случајно нађе, које дете употребљава не само у упитном језику (нпр. кад тражи храну), већ и као именицу. Ја сам опет приметио сличну опћу употребу *da* код детета Ф. У другом неком случају се употребљава тако реч *bo* означавајући све, што је радост детету чинило. Речи *мама*, *рара*, *babu*, које је дете неко време механички употребљавало, падају у половици ове периоде; тек после пет месеци се опет употребљују и примењују на њихове предмете. *Sully* је посматрао у почетку ове периоде спомињани говор. Слововно спајање је одмах погођено и без значења се понављало изузев исказивања детињих осећања. Дугачко *a* је значило изненађење, *o*, које је постало удисањем, значило је радост на пов предмет.

Велике разлике међу децом чине опћенитост смелом изузев једног, да је ово друго полугодиште периода за опонашање. Нека деца су на почетку толико одмакла као друга на крају периоде. Биће може бити на месту примедба, да дете, које у опонашању или учењу говора покаже рано зрелост, баш из тога узрока није нужно паметнијим га стварати. Опонашање треба велике досетљивости, и понеко дете, које је у овом споро било, може доцније да премаше своје рано зреле другове.

Трећих шест месеци — Док дете учи ићи, врло често наступи у говору застој или опадање. Кад се ходање савлада, онда као и када напредује говор и са још већом лакоћом. У време ове треће периоде, и ако је гомила речи још доста ограничена, а изговор непотпун, јасно напредује разумевање речи и њихова примена. Тежи се гласови изостављају и замењују лакшим. Често промена једног сугласа утиче на примену другог пред њим или за њим. Код дужих речи и спајања репродукција се само предњи део — или наглашен слог или крајњи глас. Често (енглеска деца) додају речима пригласак *й*. Дете вели *dinnie* место *dinner* (ручак), *ninnie* место *driuk* (пити) и *beddy* место *bread* (хлеб). И других је непотпуних изговора нпр. *aputee* место *apple tree* (дрво јабуково), *riksg book* (књига са сликама), *garanu* или *pannie* место *grandma* (мајка), *mo* — а место *more* (више), *ho* или *La* место *horse* (коњ), *Balbert* место *Giebert*, *kaka* место *carrie* (Линкица), *Kakie* место *Katy* (Катица).

Већина деце овог доба разумеју велик део од оног, што им се рече. Говори као: „донеси лопту“, „ходи тати на колена“, „иди доле“, „ходи амо“, „пољуби ме“, сасвим разумеју и врше. Деца показују делове свога

тела, као очи, нос, уши, руке ит.д., па и других особа очи, уши, ит.д. Доносе предмете, односе, постављају их, где хоћемо.

При крају ове периоде многа деца почињу да се изражавају у кратким изрекама, које су обично елиптичне или што вели Romanes „изрека речи“, јер се изговарају само најважније речи. Енглеска деца веле нпр. та место thank you (хвала вам), нее место take me on your knee (узми и мене на твоја кола), det off место get up (извући), det up место get up (устати), where cows George? место where are Uncle Georges cows? (Где су краве ујака Ђорџа?), мо-а мама место give me more, mama! (дај мени више, мама), dao место take me down from my chair (скини ме са моје столице доле). Често се спајају и такве речи, које не одговарају реду изреке нпр. mama des место mamás dress (мамина хаљина), diuga-à-ling (цин-лин) и т. д. Неки амерички дечко од 18 месеци знао је последње речи дечијих сликова moon o, plau o, bare, bare, bare, и увек је одушевљено у право време ређао.

Овде се врло јако и јасно показује наклоност удвостручавању (понављању), што је дете прилично већ од почетка чинило. Ово се догађа без сумње из физиолошког узрока, јер је за говорне органе лакше поновити кретања, на која се навикли, која су већ учинили, него се привикавати на ново кретање. Особито се код деце примећује и та чињеница да са наклоношћу понављања нагињу и „прављењу стихова“. У ово доба се може приметити многобројних примера опонашања гласа и називања животиња и предмета, и ако су многа опонашања старијих. Обе ове склоности можемо приметити у следећим изразима: dada, mama, papa, wawa = вода, wauwau или owa—owa, baubau = песето, es es место yes (да), ni ni место nice (фино), koko место chicken (пиле), puff = ветар, quack—quack = патка, опонаша (и спонтано) гласове паса, мачке, овце, сахата..... и том се приликом многи гласови удвостручавају. Често можемо сасвим противно приметити, спонтано скраћивање неких извесних речи. Неко је дете од петнаест месеци скратило речи papa, mama, addie у pa, ma, att, а није их никада пре чуло.

Опонашање је сада врло јако. Дете покушава, да понавља све, што чује. Неки му гласови потешкоће дају, али су за то врло интересантне лукавштине, којима у таквим случајевима прибегава. Дечко Р. је обичавао рећи мама место thank you (хвала вам), и dit taut место get caught (ухватити), excuse me (опростите ми) било му је премного говорити, те је место тога употребио oho нагласив други слог.

Но у ово доба је од свега као да најинтересантије разјашњавање дечијих појмова, која се показује сталном и агриномном употребом имена, и ако још овде врло много имена употребљавају, те је нужно много више искуства, пре но што у детињем духу постигну одређену садржину. Па и у зрелијем добу је већина наших појмова врло нејака и замршена и смели би назвати процес образовања ранијим процесом раз-

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

јашњавања појмова. Но интересатно је посматрати, како суделује као чинилац у ограничавању употребе имена и *иритици спајања* престава. Кад дете зове месец светиљком (жижом), допту (ва) замењује наранџом, куглом или другим округлим предметом, или кад сваки предмет, што имаде икакову сличност са псетом, зове баубау, или кад рара, тата примењује на друге људе и жене, кад израз *cuti* (*cut* = сећи) примењује не само нож, већ и на маказе, срп итд., или *perdu* (*perdu* = изгубити), *atta* (оде!) за све, што нестане, употребљава, — то је јасно, да је велика сличност сваку разлику предмета засенила. Неко друго дете је *per ot* (*hot* = пец! вруће!) научило рећи за вруће предмете, па је и ту реч пренело и на хладне предмете (по закону противности). Кад је исто дете доцније посматрало слику, показујући на облаке рекло је *ot*. Сигурно су облаци подсетили га на пару копча. Ову склоност аналогiji, за коју Тајне мисли, да је извод опћих престава и говор не разјашњава свестрано само дете, што учи говорити, него и употреба речи нецивилизованих и полуцивилизованих народа.

(СВРШИТЕ СЕ)

ПРОЈ

ПРОФЕСОРСКИ ИСПИТИ

ЗА

1900—1901 годину¹

У школској 1900—1901 години, пријавило се за полагање професорског испита *двадесет* професорских кандидата; и то из групе: српски језик са старословенским, историја српске књижевности и српска историја, као главни, немачки језик као споредни предмет *два* кандидата; из исте групе само место немачког француски језик *три* кандидата; из исте групе: српски језик са старословенским, историја српске књижевности, историја Срба као главни и немачки као споредни предмет још и латински и грчки језик *један* кандидат; из групе: историја Срба са општом, као главни, географија као споредни предмет и француски језик *два* кандидата; из групе: географија, као главни, историја општа са српском, као споредни предмет и немачки језик *два* кандидата; из исте групе само место немачког француски језик *један* кандидат; из групе: немачки језик и књижевност, као главни предмет, српски језик с књижевношћу као споредни предмет *два* кандидата; из групе: математика, физика као главни и француски као споредни предмет *два* кандидата; из групе: француски језик и књижевност, као главни, српски језик

¹ Ради потпуности поново доносимо и имена кандидата који су положили професорске испите у 1900 години.

споредни предмет *три* кандидата; из групе: математика, нацртна геометрија као главни, физика као споредни предмет и француски језик *један* кандидат; и из групе: зоологија, ботаника и минералологија, као главни, географија као споредни предмет и француски језик *један* кандидат.

Од ових кандидата *један* није пуштен на полагање професорског испита због недовољно показане научне и литерарне спреме у домаћем саставу; *два* кандидата нису положила професорски испит, а *један* је одбијен на годину дана због недовољно показане спреме на усменом испиту из стручних предмета, осталих шеснаест кандидата положили су професорски испит са оваким одлукама испитног одбора: положили професорски испит *три* кандидата; положили професорски испит одлуком већине гласова испитног одбора *пет* кандидата, али један да допуни спрему из француског језика, један да допуни спрему из француске књижевности, а један да не предаје историју српске књижевности; једногласном одлуком испитног одбора положили су професорски испит *четири* кандидата, од њих један да допуни спрему из историје српске књижевности; једногласном одлуком испитног одбора, одликујући се: *један* из свих стручних предмета и практичног предавања, *један* одликујући се нарочито јаком спремом из нацртне геометрије, *један* одликујући се у српском језику и *један* одликујући се у српском језику, литератури и историји српског народа.

Стеван Маринковић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: математика са физиком и француски језик. Као домаћи састав поднео са старословенским, историја српске књижевности и српска историја као је одређену тему „*Кривина површина*“. У испитном одбору били су: председник д-р Милан Јовановић — Батут; чланови: Миленко Марковић (за психологију, логику, методiku и педагогику), Срета Стојковић (за школску администрацију и законодавство), Коста Миленовић (за српски језик, српску историју и историју српске књижевности), Ђока Станојевић (за физику), д-р Мика Петровић (за математику) и Павле Поповић (за француски језик). На писменом испиту, од предложених му питања, изабрао је ова два питања из математике:

1) Узимајући да су x и y координате једне покретне тачке $M(x, y)$, по каквој би се кривој у равни хоу требала кретати та тачка, па да за све време тога кретања један корен једначине трећег степена $xh^3 + h^2 + yh + i = 0$ по h буде раван збиру остала два корена? Конструисати ту криву линију, одредити јој центар, асимптоте и жиже.

2) Какву вредност треба да има параметар h , па да једначина четвртога степена $x^4 - 3x^3 - 3x^2 + x + h = 0$ има два корена, чиј је збир раван јединици? Решити потпуно ту једначину кад параметар h има тако нађену вредност. На практичном испиту тема предавању је била „*Примена алгебре на геометрију*“. Практично је предавање држао у VII разреду гимназије Вука Ст. Караџића.

www.unilib.rs По свршеним испитима, који су били: општи 2 октобра, писмени 7 октобра, усмени из стручних предмета 9 октобра и практични 12 октобра 1900 год., испитни је одбор једногласно одлучио: да је кандидат положио професорски испит.

Михајло Вукчевић, пријавио се за полагање професорског испита из групе: српски језик са старословенским, историја српске књижевности и српска историја као главни, латински и грчки као споредни предмет и немачки језик. У испитном одбору били су: председник д-р Милан Јовановић — Батут; чланови: д-р Јован Туроман (за грчки језик и књижевност), д-р Војислав Бакић (за психологију, логику, педагогику и методику), Срета Стојковић (за школску администрацију и законодавство), Момчило Иванић (за српски и старословенски језик), Ђура Димић (за немачки језик), Јанко Лукић (за латински језик и књижевност), Јован Томић (за српску историју) и Љубомир Јовановић (за историју српске књижевности). Испити су били: 10 октобра општи, 12 октобра писмени, 16 октобра стручни и 18 октобра практични испит. Као домаћи састав поднео је обрађену тему „*Језик у Керечком е удиљним обзиром на ошће македонизме*“. На писменом испиту од предложених питања кандидат је одабрао питање из граматике „Глаголски облици који у српском језику казују прошлост: одредити нарочитим облицима (временима, прилозима и придевима), као и осталим једнакост и разлику у казивању прошлости и све то потврдити по могућству књижевним примерима или стереотипским народним фразама“. Тема је предавању на практичном испиту била „О Горскоме Вијенцу“, прва лекција о овоме предмету. Кандидат је практично предавање држао у реалном одеку гимназије Вука Ст. Караџића. По свршетку свих испита испитни је одбор једногласно одлучио да је г. Михајло Вукчевић положио професорски испит.

Милутин Ђорђевић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: историја општа са српском као главни, географија као споредни предмет и француски језик. У испитном одбору били су: председник д-р Милан Јовановић — Батут; чланови: д-р Војислав Бакић (за психологију, логику, педагогику и методику), Божа Прокић (за општу историју старог и средњег века), Михајло Марковић (за школску администрацију и законодавство), Лука Лазаревић (за српску граматiku и историју српске књижевности), Љубомир Јовановић (за српску историју), Сава Антоновић (за географију), д-р Драг. М. Павловић (за општу историју новог века) и Павле Поповић (за француски језик). Испите је имао: 20 октобра општи, 4 новембра писмени и 7 новембра стручни испит. Као домаћи састав обрадио је „*Феудални систем у Западној Европи и властелински ред у Србији средњег века*“. Од предложених питања, на писменом испиту, кандидат је изабрао „*Византијска империја и крсташки ратови*“. По свршетку стручних испита испитни је одбор одлучио већином гласова: да кандидат није, на усменом испиту из стручних предмета, показао довољну и поуздану спрему и да према томе не

може бити пуштен на даље полагање професорског испита и да професорски испит може поновити после годину дана.

Јован Кангрга, пријавио се за полагање професорског испита из групе: немачки језик и књижевност, као главни, и српски језик с књижевношћу, као споредни предмет. У испитном одбору били су: председник д-р Милан Јовановић — Батут; чланови: Богдан Поповић (за немачки језик и књижевност), Момчило Иванић (за српски и старословенски језик), Љубомир Јовановић (за српску књижевност), Миленко Вукићевић (за српску историју), Михајло Марковић (за школско законодавство и школску администрацију) и Милан Шевић (за психологију, логику, педагогику и методику). Испити су били: 4 новембра општи, 9 децембра писмени, 5 јануара стручни и 9 јануара практични испит. Као домаћи састав кандидат је поднео обрађену тему: „*Lessings als Dramendichter und Dramenreformer*“. На писменом испиту изабрао је од предложених питања „*Lessings reformatorische Bedeutung für die deutsche Sprache und Litteratur*“. Тема о којој је на практичном испиту предавао била је тумачење песме „*Des Stromes Ursprung und Ziel*“. Практично предавање држао је у IV разреду гимназије Краља Александра I. Када је свршио све испите испитни је одбор већином гласова одлучио: да је кандидат положио професорски испит, али да не може предавати историју српске књижевности.

Јован Ердељановић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: географија као главни, историја српска и општа као споредни предмет и немачки језик. У испитном одбору били су: председник д-р Милан Јовановић — Батут; чланови: Божа Прокић (за историју општу), д-р Јован Цвијић (за географију), Михајло Марковић (за школско законодавство и администрацију), Лука Лазаревић (за српску граматику и историју српске књижевности), Стеван Предић (за немачки језик), Светислав М. Максимовић (за психологију, логику, педагогику и методику) и Миленко Вукићевић (за српску историју). Испити су били: 27 новембра општи, 4 јануара писмени, 9 јануара стручни и 11 јануара практични испит. Као домаћи састав кандидат је поднео „*Драгачево*“. На писменом испиту од предложених питања кандидат је одабрао и обрадио „*Постанак каретних стена*“. Тема практичном предавању одређена је „*Политичка географија Холандије*“. О њој је предавао у III разреду класичног одсека гимназије Краља Александра I. Пошто је кандидат завршио све испите, испитни је одбор са особитим задовољством једногласно одлучио да је задовољно све захтеве закона о средњим школама, који се траже за професорски испит, и да је положио професорски испит одликујући се са свом поузданом спремом у свима стручним предметима и у практичном предавању.

Светозар Томић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: географија као главни, историја општа и српска као споредни предмет и француски језик. У испитном одбору били су: председник д-р Милан Јовановић — Батут; чланови: д-р Јован Цвијић (за географију), д-р Војислав Бакић

(за психологију, логику, педагогику и методику), Срета Стојковић (за школско законодавство и школску администрацију), Лука Лазаревић (за српску граматику и историју српске књижевности), Љубомир Јовановић (за историју Срба), Павле Поповић (за француски језик) и д-р Никола Вулић (за општу историју). Испити су држани: 2 децембра општи, 30 децембра писмени, 3 јануара стручни и 5 јануара практични испит. Као домаћи састав кандидат је обрадио и поднео „Скопска Црна Гора“ с географског и етнографског гледишта. На писменом испиту кандидат је одабрао и обрадио од предложених питања „Трговачки путеви и центри са Јадранског Приморја према средишту Балканског Полуострва у турско доба“. Тема за практично предавање била је: „Стварање српских кнежевина до Стевана Немање под утицајем географских прилика“. Практично предавање држао је у VIII разреду реалног одсека гимназије Вука Стеф. Караџића. По свршеним испитима испитни је одбор одлучио: да је кандидат задовољио одредбе закона о средњим школама и да је према томе положио професорски испит.

Јован Ивковић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: српски језик са старим словенским и историјом српске књижевности и српске историје као главни, и француски језик као споредни предмет. У испитном одбору били су: председник д-р Милан Јовановић-Батут; чланови: Срета Ј. Стојковић (за школско законодавство и школску администрацију), Момчило Иванић (за српски и старо-словенски језик), Влад. Вулићевић (за француски језик), д-р Милан Шевић (за психологију, логику, педагогику и методику), Јован Томић (за историју Срба) и Љубомир Јовановић (за историју српске књижевности). Испити су држани: 8 децембра општи, 27 јануара писмени, 7 фебруара стручни а практични није ни полагао, јер је испитни одбор после стручних испита једногласно одлучио да кандидат није положио испит из стручних предмета и да према томе није положио професорски испит. За писмени испит изабрао је питање „Грлени сугласници пред неписаним самогласницима у старом словенском и српском језику: показати претварање грлених сугласника пред неписаним самогласницима у свима догађајима и истаћи одступања од тога у српском језику“.

Павле Вујић, суспенат гимназије Војводе Милана Обреновића, пријавио се да полаже професорски испит из групе: математика и нацртна геометрија као главни, физика као споредни предмет и француски језик. У испитном одбору били су: председник д-р Милан Јовановић-Батут; чланови: д-р Богдан Гавриловић (за математику), Ђорђе Станојевић (за физику), Михајло Марковић (за школско законодавство и администрацију), Лука Лазаревић (за српски језик, историју српске књижевности и српску историју), Јосиф Ковачевић (за нацртну геометрију), Влад. Вулићевић (за француски језик) и д-р Војислав Бакић (за психологију, логику, педагогику и методику). Испити су држани: 14 децембра општи, 17 јануара писмени, 22 јануара стручни и 24 јануара практични испит. Као домаћи састав кандидат је поднео обрађену тему:

Конституција кривих линија у равнини“. Од предложених питања за писмени испит, изабрао је ова два: 1) Кад су дате две стране α и β и њима захваћени телесни угао њихова тространога роња, одредити остале комаде и пројекције тога роња; 2) Тространу разнострану праву призму са основом у првој пројекционој равни продире пространа пирамида чија је висина паралелна с првом пројекционом равни; одредити пројекције оба тела и њихова продора, и наћи бачену сенку оба тела; правац осветљења повољан је. На практичном предавању, које је држао у VII разреду реалног одсека гимназије Вука Стеф. Караџића, предавао је о *двема равнима*. Оценивши целокупни успех, који је кандидат показао у свима деловима стручног испита испитни је одбор једногласно одлучио да је кандидат положио професорски испит, одликујући се нарочито јачом спремом из нацртне геометрије.

Драгутин Костић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: српски језик са старо-словенским језиком, историја српске књижевности и српска историја као главни и немачки језик као споредни предмет. У испитном одбору били су: председник д-р Милан Јовановић-Батут; чланови: Срета Ј. Стојковић (за школско законодавство и администрацију), Момчило Иванић (за српски и старословенски језик), Љубомир Јовановић (за историју српске књижевности), Јован Томић (за српску историју), Хенрих Лилер (за немачки језик) и Светислав Максимовић (за психологију, логику, педагогику и методику). Испити су били: 5 децембра општи, 8 јануара писмени, 17 јануара стручни и 20 јануара практични испит. Као домаћи састав кандидат је обрадио и поднео тему „*О склопу биографије Немањине од Стевана Првовенчаног*“. За писмени испит кандидат је изабрао да обради питање: „језик старе српске књижевности“. На практичном предавању које је држао у VII разреду реалног одсека гимназије Вука Стеф. Караџића, кандидату је било одређено да објасни ученицима Мушицкову оду „*Сјени Доситеја Обрадовића*“. По свршетку свих испита, испитни је одбор, оценивши целокупни рад кандидата, одлучио: да је кандидат положио професорски испит.

Љубомир Матић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: српски језик са старословенским, историја српске књижевности и српска историја као главни, и француски језик као споредни предмет. У испитном одбору били су: председник д-р Милан Јовановић-Батут; чланови д-р Војислав Бакић (за психологију, логику, педагогику и методику), Срета Ј. Стојковић (за школско законодавство и администрацију), Момчило Иванић (за српски и старословенски језик), Љубомир Јовановић (за историју српске књижевности), Павле Поповић (за француски језик) и Миленко Вукићевић (за српску историју). По оцени домаћег састава „*Живот и рад Јована Рајића*“ испитни је одбор одлучио већином гласова да се може пустити на полагање општег испита. Испити су држани: 21 децембра општи, 30 јануара писмени, 8 фебруара стручни и 10 фебруара практични испит. На писменом испиту изабрао је и обрадио питање „*Рад Буре Даничића*“. Практично предавање држао

је у VI разреду реалног одсека гимназије Вука Стеф. Караџића и предавао је о *Андрији Качићу-Миошићу*. По свршетку свих испита испитни је одбор одлучно већином гласова да је кандидат положио професорски испит, али да треба да допуни спрему из француског језика.

Д-р Каменко Суботић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: географија као главни, историја општа и српска као споредни предмети и немачки језик. У испитном одбору били су чланови: председник д-р Милан Јовановић-Батут, чланови д-р Јован Цвијић (за географију), Срета Ј. Стојковић (за школско законодавство и администрацију), Љубомир Јовановић (за историју српске књижевности), Лука Лазаревић (за српску историју Бура Димић (за немачки језик), д-р Драг. М. Павловић (за општу историју) и д-р Милан Шевић (за психологију, логику, педагогику и методику). Како је овај кандидат поднео молбу, да му се призна положени испит, из поменуте групе предмета, који је полагао у Загребу 1896 године, то је испитни одбор, имајући на уму одредбе чл. 135. закона о средњим школама и са обзиром на сведоштво о положеном испиту, коју је кандидат поднео уз своју молбу, већином гласова одлучно: да се кандидату призна положени испит у Загребу из поменуте групе, али да не може предавати српску историју. Испитни је одбор одлучно већином гласова, имајући на уму одредбе последњег става чл. 135. закона о средњим школама, у вези чл. 113., да кандидат мора полагати општи испит из школског законодавства и школске администрације, српске историје и немачког језика. Општи испит, из поменутих предмета, држан је 14 марта 1901 године. По положеном општем испиту, а у вези своје раније одлуке (од 9 фебруара), испитни је одбор једногласно одлучно: да је кандидат положио допуне општем испиту и да му се после овог испита, признаје еквивалентност раније положеног испита.

Милош Трифуновић, суспенат гимназије Војводе Милана Обреновића, пријавио се да полаже професорски испит из групе: зоологија, ботаника и минералогичка као главни, и географија као споредни предмет. У испитном одбору били су: председник д-р Милан Јовановић-Батут; чланови: д-р Војислав Бакић (за психологију, логику, педагогику и методику), Сава Урошевић (за минералогичку), д-р Јован Цвијић (за географију), д-р Живојин Ђорђевић (за зоологију), Михајло Марковић (за школско законодавство и администрацију), Лука Лазаревић (за српски језик, историју српске књижевности и српску историју), Живојин Јуришић (за ботанику) и Владислав Вулићевић (за француски језик). Као домаћи састав кандидат је поднео обрађену тему *„Јетра човека с погледом на јетру животиња“*. Испити су држани: општи 10 фебруара, писмени 17 марта, стручни 23 марта и практични испит 26 марта. Од предложених питања, на писменом испиту, кандидат је изабрао и обрадио *„Развиће маховина“*. Кандидат је држао практично предавање у VI разреду гимназије Краља Александра I. Тема предавању била је о *„амфибијама и рептилијама“*. По свршетку свих испита испитни је одбор одлучно, пошто

је кандидат задовољно све захтеве закона о средњим школама, да је положио професорски испит.

Јеремија Живановић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: српски језик са старим словенским, историје српске књижевности и српске историје, као главни, и немачки језик као споредни предмет. У испитном одбору били су: председник: д-р Милан Јовановић-Батут; чланови: д-р Војислав Бакић (за психологију, логику, педагогику и методику), Михајло Марковић (за школску администрацију и законодавство), Стеван Предић (за немачки језик), Љубомир Јовановић (за историју српске књижевности), Момчило Иванић (за српски и старословенски језик) и Миленко Вукићевић (за српску историју). Као домаћи састав кандидат је поднео обрађену тему „*Косовска насеља око Зајечара*“. Испити су били: општи 24 фебруара, писмени 8 марта, стручни 15 марта и практични испит 17 марта. Кандидат је на писменом испиту изабрао питање „*Именичка промена старог словенског и српског језика: истаћи разлике између те промене у оба језика и прогнати их када су оне дошле*“. За практично предавање, које је држао у V разреду гимназије Краља Александра I, одређено је да објасни ученицима тему „*Марко Краљевић и вила*“. По завршетку свих испита испитни је одбор једногласно одлучио: да је кандидат положио професорски испит, потпуно задовољивши у свему захтеве закона о средњим школама, одликујући се нарочито у српском језику.

Живојин О. Дачић, пријавио се да полаже професорски испит из групе српски језик, стари словенски језик, историја српске књижевности и српска историја као главни, и француски језик с књижевношћу као споредни предмет. У испитном одбору били су: председник Д-р Милан Јовановић—Батут; чланови: Д-р Војислав Бакић (за психологију, логику, педагогику и методику), Сретен Ј. Стојковић (за школско законодавство и администрацију), Момчило Иванић (за српски и старословенски језик), Љубомир Јовановић (за историју српске књижевности), Владислав Вулићевић (за француски језик и књижевност), и Миленко Вукићевић (за историју Српског Народа). Као домаћи састав кандидат је поднео обрађену тему „*Језик у Вукову преводу новог завјета*.“ Испити су држани овим редом: 24 марта општи, 11 априла писмени, 19 априла стручни и 21 априла практични испит. Од предложених питања, на писменом испиту кандидат је изабрао: „*Прикуљање и објављивање народне усмене књижевности у Срба после Вука*.“ На практичном предавању, које је кандидат држао у VI разреду реалног одсека гимназије Вука Стеф. Караџића, говорио је ученицима „о Бунићу“. По свршетку свих испита, испитни је одбор једногласно одлучио: да је кандидат положио професорски испит *потпуно задовољивши у свему захтеве закона о средњим школама, одликујући се у српском језику, литератури и историји.*

Живојин Томић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: француски језик као главни, и српски језик као споредни предмет. У испитном

одбору били су: председник Др. Милан Јовановић—Батут; чланови: Богдан Поповић (за француски језик), Михајло Марковић (за школско законодавство и администрацију), Момчило Иванић (за српски језик), Др. Милан Шевић (за психологију, логику, педагогику и методику) и Љубомир Јовановић (за историју српске књижевности). Овај кандидат није својим домаћим саставом показао довољну научну и литерарну спрему и према томе није пуштен на полагање професорског испита.

Живојин Павловић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: историја српска са општом као главни, географија као споредни предмет и француски језик. У испитном одбору били су: председник Др. Милан Јовановић—Батут; чланови: Божа Прокић (за општу историју средњег и новог века), Љубомир Јовановић (за српску историју), Срета Стојковић (за школску администрацију и законодавство), Лука Лазаревић (за српски језик и историју српске књижевности), Светислав Максимовић (за психологију, логику, педагогику и методику), Сава Антоновић (за географију), Др. Никола Вулић (за општу историју старог века) и Павле Поповић (за француски језик). Као домаћи састав кандидат је поднео обрађену тему „*Борба за инвеституру*“. Испити су држани: општи 13 априла, писмени 21 априла, стручни 27 априла и практични испит 30 априла. На писменом испиту кандидат је од предложених питања изабрао и обрадио „*Реформа браће Граха*“; а на практичном испиту, који је држао у VI разреду гимназије Вука Стеф. Караџића предавао је: „*о паду римске републике*“. По свршетку свих испита кандидату је саопштено да је испитни одбор одлучио већином гласова, да је кандидат положио професорски испит.

Живојин Видановић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: немачки језик с литературом као главни, и српски језик као споредни предмет. У испитном одбору били су: председник Др. Милан Јовановић—Батут; чланови: Момчило Иванић (за српски језик са старословенским), Михајло Марковић (за школску администрацију и законодавство), Љубомир Јовановић (за историју српске књижевности), Јован Томић (за историју српског народа), Хенрих Лилер (за немачки језик и књижевност), и Милан Шевић (за психологију, логику, педагогику и методику). Као домаћи састав кандидат је поднео обрађену тему „*Die Grundregeln über die deutsche Wortstellung*“. Испити су били: 14 априла општи, 26 априла писмени, 4 маја стручни и 7 маја практични испит. Од предложених питања на писменом испиту кандидат је изабрао и обрадио: *Uebersetzung aus dem serbischen ins deutsche aus „Моја мати“, von L. Voulitschevitch, nebst deutschen Komentar der schwierigeren Stellen im Texte*. На практичном испиту, који је држан у VII разреду гимназије Вука Стеф. Караџића, тема предавању била је да протумачи једну од Лесингових басана, да је преведе на српски и опет са српског преведе на немачки језик. Испитни је одбор, по свршетку свих испита једногласно

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.uns.edu.rs

одлучио да је кандидат положио професорски испит, одликујући се у немачком језику.

Вождар Миловановић, пријавио се за полагање професорског испита из групе: француски језик с књижевношћу, као главни и српски језик као споредни предмет. У испитном одбору били су: председник др. Милан Јовановић—Батут; чланови: Богдан Поповић (за француски језик с књижевношћу), Сретен Ј. Стојковић (за школску администрацију и законодавство), Момчило Иванић (за српски и старословенски језик), Миленко Вукићевић (за српску историју) Љубомир Јовановић (за историју српске књижевности) и Светислав Максимовић (за психологију, логику, педагогику). Као домаћи састав кандидат ји поднео обрађену тему „*Etude brève sur bes oeuvres de Molière avec un coup d'oeil sur milieu où s'est formé et développé le génie du poète.*“ Испити су држани овим редом: општи 16 априла, писмени 26 априла стручни 5 маја и практични испит 8 маја. На писменом испиту кандидат је од предложених питања одабрао: „*Traduire en Serbe bes trois premieres couplets de Nicomède.* — *Comenter la façon dont la traduction a été faite.*“ Практично предавање држао је у VII разреду гимназије Вука Стеф. Караџића, и том је приликом предавао о значењу и употреби коњуктива у француском језику. По завршетку свих испита, испитни је одбор одлучио већином гласова да је кандидат положио професорски испит но, с тим да допуни своју спрему из француске књижевности.

Милан Вујановић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: француски језик и књижевност, као главни и српски језик са старословенским, историјом српске књижевности и српском историјом, као споредни предмет. У испитном одбору били су: председник д-р Милан Јовановић—Батут; чланови: Богдан Поповић (за француски језик и књижевност), Љубомир Јовановић (за историју српске књижевности), Сретен Ј. Стојковић (за школско законодавство и администрацију), Момчило Иванић (за српски и старословенски језик), Миленко Вукићевић (за српску историју) и Светислав Максимовић (за психологију, логику, педагогику и методику). Као домаћи састав кандидат је поднео обрађену тему „*Разлике у конструкцији између српских и француских глагола.*“ Општи испит држан је 24 априла а стручни 8 маја. На писменом испиту, који је држан 26 априла, кандидат је од предложених питања изабрао и обрадио. *L'ordre des mots dans la langue française,*“ а на практичном испиту, који је држан 11 маја у VI разреду реалног одсека гимназије Вука Стеф. Караџића, кандидат је тумачио ученицима Лафонтенову басну „*Le Hron*“. Проценивши целокупни успех, који је кандидат показао, по свршеним свим испитима, испитни је одбор једногласно одлучио: да је кандидат положио професорски испит, али да треба да допуни своју спрему из историје српске књижевности.

Лазар Трипковић, пријавио се да полаже професорски испит из групе: математика и физика као главни и француски језик као споредни. У испитном

WWW.UNI.BE
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

одбору били су: председник д-р Милан Јовановић—Батут; чланови: д-р Богдан Гавриловић (за математику), Ђока М. Станојевић (за физику), Срета Ј. Стојковић (за школско законодавство и администрацију), Лука Лазаревић (за српски језик, историју српске књижевности и историју српског народа), д-р Милац Шевић (за психологију, логику, педагогику и методику) и Владислав Вулићевић (за француски језик). Испити су били: општи 30 априла, писмени 5 маја и стручни испит 11 маја. На писменом испиту кандидат је одабрао од предложених питања „Капацитет разних врста електричних кондензатора“. По свршетку стручних испита испитни је одбор једногласно одлучио да кандидат није показао довољну и поуздану спрему и да према томе није положио професорски испит.

(НАСТАВИТЕ СЕ)

Б Е Л Е Ш К Е

БЕЛЕШКЕ ИЗ НАУКЕ И ПРОСВЕТНИ ЗАПИСИ

Нова звезда која мења сјајност — М-me Céraski, жена директора московске опсерваторије пронашла је месеца априла 1903 г. на небу једну нову звезду која мења своју сјајност. У току од 32 сата и 35 минути она сија јасном и постојаном сјајношћу, па се онда брзо угаси тако да се за толико исто времена не види; после се опет јави и т. д. Мисли се да је дотична звезда двојна, и једна од њих — тамна — обилази околу друге јасне, па је заклања за дотично време.

До данас се зна за 198 звезда које периодично мењају своју сјајност.

*

Бенец камила — Персиски шах има једну камилу, јединствену у свету, која је тако мала да је висока једва 70 см., а тешка 27 кгр. и бела је као снег.

*

Најстарији лекар на свету је један Француз *Dr. Jean David* рођен у *Montpelier*-у, а живи и врши своју праксу у *Grabels*-у у Сев. Америци. Месеца маја прошле године прославио је своју 102 годину старости.

*

Вожња по Лондону — Према статистичким подацима године 1901 возило се у Лондону: надземном железницом 243 милиона лица; подземном железницом 157 милиона; омнибусом 498 милиона; трамвајима 302 милиона; колима и чамцима по Темзи 73 милиона, свега 1273 милиона. Године 1902: надземном железницом 618 милиона; подземном 264 милиона; трамвајима 390 милиона; омнибусима 530 милиона; чамцима и колима 34 милиона. Свега 1836 милиона лица.

*

Сибирека железница коштала је Русију свега 1350,000.000 динара.

*

Број великих вароши у Источ. Индијама — Према статистичким подацима енглеске колонијалне управе у Источним Индијама има 2035 вароши.

Од ових су најмање са по 6000 душа, а у свима има 27,251.176 душа. Има их 13 на броју које саме имају скупа 6,175.123 душе. Од њих су највеће: *Bombay* са 821.764; *Calcutta* са 741.144 душе; *Madras* са 452.518 душа. Има их 34 на броју са по 50 до 75.000; 40 их има са 35 до 50.000, а осталих 1942 вароши има свака од 6 до 35.000 душа.

У првој	групи	вароши	13	на броју	има	6,175.123	душе
У другој	"	"	35	"	"	2,943.218	"
У трећој	"	"	45	"	"	2,177.800	"
У четвртој	"	"	1942	"	"	15,955.035	"

Свега вароши 2035 са бројем 27,251.176 душа.

Све ове вароши напредују врло нагло, јер за време последњих 10 година порасле су: Бомбај за 48.000, Калкута за 56.000, Хиферабад за 60.000, Мадрас за 47.000 душа и т. д.

*

Пројект тунела испод Гибралтарског мореуза — Инжењер *M. Jean Berlier* и по други пут предлаже да се прокопа тунел испод Гибралтарског мореуза, којим би Европа и Африка биле везане железницом од *Tanger*-а до *Lalla — Maghnia*. Он тврди према конструкцији земљишта и према морској дубини, да ово предузеће не би било теже од тунела: *Saint — Gothard*-а, *Cenis*-а и *Simplon*-а. Овај би тунел био дугачак 41 километар, могао би се прокопати за 7 година а коштао би по *Berlier*-овом предрачуну највише 127 милиона динара. Кад би се уз то према закону створеном 18 јула 1879 год. направила железничка мрежа у Мароку и Алжиру (590 километара) и пружио према унутрашњости афричког континента, што би такође коштало по предрачуну 118,400.000 динара, онда би целокупан трошак изнео около 245,400.000 динара. Аутор овога пројекта тврди да би годишњи чист приход ове железнице износио 15,209.000 дин.

*

Да ли су наши праоци пушили или не? — До сада се држало, да је навика за пушење дошла из Америке и да се у Европи није пушило до повратка *Хр. Колумба*. Али како се налази, нарочито по Енглеској, Шведској, Ирскеј и т. д. мноштво разноврсних дула са цевима од печене земље, дрвета и метала, извесни археолози, према оцени из кога су времена дула нађене, тврде, да су и наши стари пушили, али не дуван, него друге траве.

Ово се мишљење још у неколико потврђује и извесним изразима *Херодота*, који каже да су становници острва *Aroxos* бацали у ватру извесно сухо воће па су његов дим удисали у себе. Исто тако старо-римски писци *Potponius Mela* и *Plinius* тврде, да се пушењем извесних биљака лече неке болести.

Али је свакако велика разлика између ондашњег пушења разних трава и данашњег пушења извесних врста дувана.

*

Пловидба по језеру Титикака — Језеро Титикака налази се на Андима у Јужној Америци на надморској висини од 3914 метара. Једна његова обала припада Боливији, а друга Перу, и до сада је била врло слаба или управо никаква веза између становника, односно између држава с једне и с друге обале овога језера.

Био је један примитиван чамац који су Индијанци вукли дужином језерске обале, те се тако одржавала саобраћајна веза; али је од скора направљен један пароброд *Coysa* са хелисом, који је заменио примитивни чамац.

И поред великих тешкоћа којима се овај пароброд направио на толикој надморској висини и на таквоме месту, до кога не стижу железнички а ни честити колекси путови, ипак он може преносити 550 тона терета.

*

Потрошња млека у Њу-Јорку — Њу-Јорк троши дневно једно на друго по 1,200.000 литара млека. Од овога млека 90% долази железницом из удаљених крајева, а осталих 10% улази у варош колима, чамцима и лађама из оближње околине, у којој има 23 хиљаде крава музара.

Млеко које се довози железницом долази поглавито из оближњих државица: *New-Jersey, Pensilvanie, Connecticut*-а, *Masachisetts* а често и с даљине од 550 километара. Вагони којима се вози ово млеко нарочитога су кроја и лети снабдевени ледом, а зими се загревају, да се млеку одржава стална температура околу $+5^{\circ}\text{C}$.

Обичан вагон за транспортовање млека има по 325 једнаких судова, а у сваки суд стаје по 160 литара млека, дакле свега 52.000 л.

На станицама где се млеко укрцава постоје нарочити подруми са постојаном температуром од 5°C . и млекарџи доносе млеко било у прописним вагонским судовима, било да те судове у подруму пуне. Пуни судови сачекују возове који их одвозе у Њу-Јорк брзином од 70 килом. на сат. Кад млеко стигне у Њу-Јорк сачекају га на станици стални прекупици и одмах истачу па уносе у варош на продају. Млеко из највеће даљине потроши се већ трећег дана после музње.

На Њу-Јоршкој станици увек стоје спремни људи који празне вагонске судове брзо и добро исперу удешеним справама помоћу вреле воде и паре, тако да нема случаја да би који суд остао неопран.

*

Флуор претворен у чврсто стање — Научењаци: *Moisson* хемичар и *Dewar*, физичар постигли су да *флуор* (елеменат) претворе у чврсто стање. Пре неколико година је *Dewar* претворио водоник у течно стање, а *Moisson* је доказао да *чист флуор не нагриза стакло*. Овим удружени наставили су заједнички да и флуор претворе у течно и чврсто стање.

Кад се затвори чист флуор у танку стаклену цев и изложи врло ниској температури, помоћу течног водоника, и он се претвори најпре у течност па онда у чврсто тело.

Тачка стињавања флуора јесте на — 233°C .

И поред овако ниске температуре, коју још треба смањити само за неколико степени до апсолутне нуле, ипак хемиски афинитет није уништен, на против он се врло бујно јавља.

Метнули су у једну стаклену цев 40 куб. см. чистог флуора у гасу па су исту цев спустили у суд са 100 куб. см. течног водоника. Употребивши при том разређивање ваздуха постигли су температуру — 240°C . Флуор као и водоник постали су чврста тела.

Кад су разбили стаклену цев с чврстим флуором и тиме довели у везу чврсти флуор са чврстим водоником, одмах се јавила нагла експлозија пропропаћена пламеном, те се у тренутку сав апарат раздробило у ситне оценке. Очеvidно да хемиски афинитет постоји и на тако ниској температури.

Дакле до данас су сви елементи из гасног стања претворени не само у течно него и у чврсто стање, а само је још једини остао *Helium*, а без сумње ће и он на још нижој температури показати сва три своја агрегатна стања.

*

Најбоље плаћени рад — Чувени *Smithson* својом одважношћу на своме *Diavolo* или *boucle la boucle* у парискоме циркусу *Olympia* свако вече с велосипедом за тренутак пројурити по гвозденом кругу и добије награде 1000 динара.

Ова се вештина састоји у томе да се велосипедиста спусти на своме велосипеду по једној гвозденој табли која је нагнута према хоризонту за 45° и стеченом брзином а уз припомоћ центрифугалне силе продужи летење по унутрашњој ивици управнога круга коме је пречник 7 метара, тако да је велосипедиста у једном тренутку главом окренут доле.

Пошто овај одважни човек сврши тај свој посао за цигло 5 секунда и за то добије 1000 динара, то он свакога дана радећи по 5 секунда, на целу годину не ради више од 30 минута и за тај свој рад добије 360.000 дин. А кад би само по један минут дневно радио, добио би годишње зараде 4,320.000 динара.

*

Школски типови — Могу ли се на ученичким лицима огледати глупост и уопште рђаве особине, или обратно добре особине — марљивост, дар за науку и интелигенција? Може ли се по лицу судити да ли је пред нама ђак, који ће напредовати или неспособан, који ће заслуживати само јединице и двојке? Постоји ли веза међу унутрашњим интелектуалним богатством ученика и његовом физиономијом?

На ова питања, просто рећи, могло би се позитивно одговорити à priori лице је огледало душе. Ну зар наказна, ружна и неспретна деца не могу бити у своме раду врло способна?

Недавно је био чињен један интересантан оглед. У једној сеоској школи (у селу Хоробрич, у черниговској губ.) биле су одвојене „козе“ и „овце“ у две групе и затим сликане. Један је снимак дао ликове најспособнијих и најразвијенијих, и у опште најбољих ђака у школи, други — мање способне.

Треба напоменути да су и једни и други били издвојени без икаквог обзира на њихову „спољашњост“. Педагози, који су чинили избор, имали су у виду само њихове унутарње особине.

Резултати овог оригиналног огледа врло су поучни: треба само бацити поглед на обе групе, па да се без погрешке одреди, које су „овце“, а које „козе“. Међу обема групама разлика је огромна; док су физиономије добрих ђака, који као да су бирани, пријатне, паметне па чак и лепе, деца мање способна — по облику главе, чела и по изразу лица одмах падају у очи као слабо развијена.

Интересантни снимци ове две групе имају прилично озбиљан значај, и као илустрација школског живота, и као видни обрасци школских типова.

Они су толико карактеристични за школски свет, да их је немогуће не обележити и не обратити на њих пажњу наших педагога и васпитача.

*

Електрично мужење крава — Свемогући електрицитет продира свуда. Велика природна моћ, коју је Франклин пронашао у облаку, већ је давно у

човечјој власти, и служи му не само у његовим великим предузећима и де-
лима, но и у домаћем газдинству. Сем тога, електрицитет почиње сада бук-
вално да замењује човека. Ко би могао и помислити пре десет година да ће
се електрична снага примењивати и на... "мужење крава? Од како је света
само су човечје руке добијале млеко непосредно из крављег вимена — сада
пак станарицу је заменио електрицитет!

Ово чудо XX века може се видети недалеко од Париза на једном Се-
нипом острвцу Ил-де-Лож, на имању г. Ига. Крављем вимену принесе се
нарочити апарат, који није ништа друго до ваздушаста пумпа. Ова се пумпа
покреће електричним мотором, и млеко, које се на тај начин извлачи из ви-
мена тече кроз каучукову цев у општи резервоар. Рад пумпе регулише се
микрометричним завртњем. Све је врло просто: „Просто као добар дан“, као
што веле Французи, којима и припада слава за увођење у употребу овог ори-
гиналног мужења!...

*

Прв који воли снег — Близу брда св. Илије на Аљасци, највишем
планинском врху у Северној Америци, недавно је пропађен врло интересантан
прстенаст црв *Melanenchytraeus solifigus* који не воли ни светлост ни топлоту.
Ови се црви у читавим гомилама скупијају на површини глечера, и то само
ноћу. Чим се први сунчани зраци дотакну леденог поља, сви се црви одмах
завлаче дубоко у снег.

*

Основно образовање у Италији — Основно школовање у Италији је бес-
платно и обавезно. Школе се деле на више и ниже. Ниже школе имају три
разреда, а више два разреда. Сваки разред учи се по једну годину. Школо-
вање почиње од навршене шесте године. Сва деца која не походе приватне
школе, нити се уче код куће, морају се учити у државним школама. По на-
вршеној деветој години обавеза школовања престаје. По свршеној нижој ос-
новној школи држи се завршни испит. Ако ђак учини трећину месечних изо-
станака без оправдања, родитељи или стараоци буду кажњени од 0:50 дин.
до 10 дин. Новац од казне употребљава се за помагање и награду ученика.

Програм. У нижој основној школи предаје се: читање, писање, рачу-
нање, основи морала и грађанских дужности и права. У вишој основној
школи, осим овога, учи се рачуноводство, земљопис, народна историја, основи
физике и јестаственице, основи хигијене и домаће економије, дикција, цртање,
певање, ручни рад и кување. Ручни рад (плетарство, картонажа и резање
модела) предаван је 1897-8. шк. године само у 1116 школа. Школски над-
зорници дужни су обраћати велику пажњу на то, да се развије тежња ка
ручном раду у основној школи.

До пре две године женски ручни рад и домаћа економија предавати
су у 25.273 основне женске школе, а сад су и они обавезни. Добротворна
друштва дају потребни материјал (конце, платно и друго). Основне поуке из
земљорадње предаване су 1898. год. у 1554. више основне школе.

Школе. Свака општина треба да има најмање две школе, једну за
мушку, а једну за женску децу. Школа са једним наставником не може имати
више од 60 ђака. Обично у мушким школама предају учитељи, а у женским
и мешовитим — учитељице. Свака општина која има више од 4000 душа
треба да има и вишу основну школу.

У току 1898 год. од укупног броја основних школа (50.558) 44.881
биле су ниже, а 5677 више. Ученика је било 1,237.829, а ученица 1,186.140.

Из разних узрока нису могли походити школу 1,092.280 деце. Лек против тога зла мисле да нађу у завођењу „путујућих учитеља“, као у Трансвалу и Финској.

Учитељске плате. У градским школама учитељи добивају 900—1320 лира годишње, а учитељице 760—1050¹. У сеоским школама учитељи имају 700—900 лира, а учитељице 560—620. Поред тога, општине често дају и извесне додатке, награде, учитељима. Тако, на пр. у Ђенови, већина учитеља имају до 4000 лира годишње. У Милану учитељи имају 1900 лира, а учитељице 1600. Овај град троши 3,000.000 дин. на основно образовање. Држава помаже општине са 1,582.101 лиру за плате учитеља. Плате не могу бити мање него што су законом одређене. Изузетак су само учитељи који немају 22 год. и учитељице у приватним школама. У државним школама повишица плате добива се сваке шесте године, и то $\frac{1}{10}$ од дотадашње плате. Повишица има 4. Учитељска плата не може бити обустављена ни зашта друго сем за храну, и то тек половину плате. Плата се даје на одређене рокове. Ако нека општина не исплати учитеље на време, нема право те године на државну субвенцију, ни да јој се да повољан зајам. За то се општински порезник кажњава у корист касе на пензионисање старих учитеља. Та каса сад располаже са 675,000.000 лира. Држава јој даје 300.000 лира год. помоћи.

Школске зграде. Број школа у Италији достиже до 50.136. Од тога 23.145 су здраве и угодне школе, 18.896 су средње, а 11.045 су потпуно лоше. Међу овим последњима налази се и по која кујна, у којој учитељица једновремено кува ручак и учи ћаке, или каква друга стаја и одељење.

Наставници. Да неко добије за учитеља у Италији, треба да има најмање 17 година. Од 17. до 22. год. сматра се као привремени учитељ. Кад кандидат наврши 22 године, он мора још две године да буде приправник, и тек по истеку још једног периода од 6 година, поставља се за сталног учитеља.

Учители не могу бити отпуштени ни уклоњени од дужности, осим случајева законом предвиђених.

У току 1898. год. број учитеља износио је 18.587, а учитељица 31.846. Право да предају у вишој и нижој школи имали су само 26.600 наставника, а само у нижој 21.515. Дакле, 226 учитеља, значи, нису имали потребног образовања.

Школска година почиње 15. октобра, а свршава се 15. августа. Школска година ни у ком случају не може бити мања од 10 месеци. Ученици у нижој основној школи имају по 4, а у вишој по $4\frac{1}{2}$ часа дневно.

Продужне школе. Ђаци који су свршили основну школу дужни су да иду још једну годину у продужну школу, и то мушкарци у школе за одрасле, а девојчице у недељне школе. Таквих школа има 1408 са 1207 учитеља и 1245 учитељица. Њих походе 55.166 мушкараца и 13.162 девојчице. На крају шк. године редовним ученицама допушта се да конкуришу за награду у књигама, које се купују из школске штедионице, а за рачун општине.

Из овога јасно се види да основно образовање у Италији стоји на врло ниском степену. Истина, и овде се пишу и издају закони за побољшање основне наставе, али већином они остају „мртво слово на хартији“.

Уч. Пр.

¹ Италијанска лира вреди један динар.

ПРОСВЕТНИ КОВЧЕЖИЋ

Просветни ковчежић — Од Нове Године завели смо ову рубрику, која ће бити заступљена у свакој свесци нашега листа целе ове године. У њој ћемо доносити краће белешке из школског живота у нас и из туђег света. Ове ће белешке бити интересне, јер ће давати разноврсна обавештења читаоцима, која ће их занимати; неке ће им годити, неке ће их, можда, и сневеселити, али у сваком овом случају даваће им маха да размишљају и да суде шта се све у нас дешава, чега има а чега нема; како је у другом свету са понеким стварима, које ће упоређивати са нашим приликама, па ће се радовати или тешити, и — надати да све буде боље него што је. А нада је тако слатка... Белешке под овом рубриком у прошлој свесци осмелиће их а и одушевити да прате стално ову рубрику преко целе године.

*

Учитељи слушаоци у универзитетима — У Хесенској је допуштено да се учитељи основних школа уписују за редовне ученике универзитета, ако су учитељску школу свршили са одличним успехом и после радили у основној школи најмање три године. После пет семестара учења они могу полагати нарочити испит и њим завршити своје академско образовање.

Универзитетска предавања за учитеље основних школа — У Великом војводству Саксонско-Вајмарском приређују сваке зиме универзитетска предавања за усавршавање учитеља. Овога зимскога семестра ова су предавања почела 7. новембра пр. године, а завршиће се 20. фебруара ове године. Предавања се држе сваке суботе, и то сада ова: карактерне слике из геологије, наука о светлости, агрикултурна хемија с особитим обзиром на гајење културних биљака и вештачко ђубрење, историја француске револуције, немачке колоније у Африци; о животу Исусовом, Алберт Дирер и његово доба. — У нас нема овако што у Великој Школи.

Не може више да предаје — Чувени професор философије *Куно Фишер*, у Хајделбергу објавио је ове зиме да не може више држати предавања и да је зато молио за пензију. Њему је сад 80. година. 1849. г. постао је приватни доцент у Хајделбергу. 1856. г. отишао је за професора у Јену, одакле се вратио у Хајделберг 1872. г. После 55. година рада у школи он тражи пензију, јер не може више да предаје. А у нас?

У Белгији нема довољно учитеља — И у Белгији нема довољно учитеља. Влада је зато принуђена да поставља учитељске заступнике, који немају никакве стручне спреме. Да се није овако урадило, остале би многе основне школе без икаквих учитеља.

Кратковидост код учитељица — Кратковидост се све више шири код учитељица у Немачкој као и код свих оних који се књигом занимају. Лекар *Wichmann* добио је одговор од 780 учитељица из којег је утврдио да њих 328 носе наочаре, а то је 42%, а само њих 240 имале су потпуно здраве очи.

Нагомиланост ученика у одељењима — У Позену има у 13 школа сваки учитељ има преко 100 ученика. Један учитељ има и преко 150 ученика, а један од пре неколико година има стално сваке године у својој школи преко 170 ученика! Немачки лист, који је ову белешку донео, каже још и ово: школске зграде у којима је оволики број ученика старе су, опале и трошне.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Тешко се! Ми, истина, имамо старих школских зграда, али имамо и учитеља, који имају само 23—30 и неколико ученика (Трстеник, окр. крушевачки).

Књижнице за народ — У Немачкој се веома ревностно оснивају књижнице за народ. Само у септембру и октобру пр. године основало је „Друштво за народно просвећивање“ 333 књижнице за народ и дало им 12.264 књиге.

Продужне школе за девојчице у Пруској — Пруска има 603 продужне школе за девојчице и то: 91 јавну, а 512 приватних. У свима њима уче се 24.313 ученица. Немци држе да је ово ипак мало, жале се што родитељи неће да уписују кћери у продужне школе, зато траже да у овима настава буде обавезна.

*

Школска зграда у Пожаревцу — У једној седници Народне Скупштине испричао је један посланик да је једна школска зграда у Пожаревцу била кафана, и кад у ту кафану нико није хтео да иде, јер је зграда рђава, општина ју је употребила за основну школу и ту се сад уче деца у девет одељења! Он је за овај грех окривио све општинаре, који су се до сад измењали на општинској управи. Г. Министар просвете неће допустити да се у тој згради уче деца и од 16. августа ове године.

*

Нове школске зграде — У Белотићу и у Каони (подрински округ) подигнуте су нове школске зграде од тврде грађе, које су прегледане и примљене за сталне школске зграде. Нова школска зграда подигнута је скоро и у Поскурицама (крагујевачки округ) и у њој је већ отпочет рад, а сматра се као одељење драчке школе општине. На овој школ. згради имају се извршити и још неке поправке према комисијском мишљењу.

*

Ретко пожртвовање — У Бору (тимочки округ) има мушка и женска школа. Прошле године женска школа није имала наставницу, па је за то учитељ добровољно радио и у женској школи. А својој жени, која није учитељица, наредио је те је предавала целе године женски рад, да мале ученице ни у томе не изгубе. Овај млади и честити човек поред рада у оба одељења имао је и продужну школу у којој је такође са успехом радио. Г. Министар га је наградио за рад у продужној школи, имајући на уму да је радио и у женској школи. Али, да је знао да је његова жена предавала у женској школи женски рад, поуздано би му одредио још већу награду, али то се доцније сазнало, па се ово није ни имало на уму, кад му је награда одређена.

*

Задужбина Велжа Петровића — Крангића — Пок. Крангић, пензионар из Београда оставио је 3000 дин. основној школи у Врчину (окр. београдски) с наредбом да се образује фонд под његовим именом. Од интереса ће се набављати одело за сиротне ученике као и најнежније ђачке потребе. Правила овога фонда потписао је г. министар просвете 10 децембра пр. године. У јануару ове године учињена је прва набавка одела и обуће за сиротне ученике за шта је утрошено 62 динара, а за 29 динара купљене су књиге и друге школске потребе и раздате сиротним ученицима. Пошто није

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

утрошен сав интерес, то је у фонду, који је код Управе Фондова на приплоду, остало готовине 3361·10 динара.

*

Председник општине пријатељ школе — Г. Светозар Петровић, председник из Баћевца (окр. београдски) измирио је школи сав новац по буџету за пр. годину и то још у децембру. Школски надзорник истиче га као ретког пријатеља школе у београдском округу.

*

Ново наставно средство за географију — Г. Милан Вукашиновић, пешад. капетан из Пирота израдио је рељефну карту Краљевине Србије, која је умножена у Берлину. Погољну оцену о овој карти дао је г. д-р Ј. Цвијић, проф. Вел. Школе. Она ће се продавати по 55 динара.

*

Школа у Тршићу — Стара школска зграда у родном месту Вука Ст. Карацића дотрајала је. Грађани су вољни да ове године подигну нову зграду за школу. У њихову предузећу помоћи ће их Професорско Друштво и Учитељско Удружење.

Професорско Друштво даће 3000 дин., који је новац за ову сврху прикупило још пре неколико година, а Учитељско Удружење 1757·90 динара.

*

Велики добротвор сиротних ученика — Пок. Михаило Ристић — Калеја, бив. трговац из Паланке (округ смедеревски) оставио је 6000 динара основној школи у Паланци с тим да се оснује фонд под именом: „Фонд Калејине жене Иване и кћери Јане и Марице“. По његовом тестаменту овим ће фондом управљати школски одбор у споразуму са учитељским већем и стараоцима. Новац је дат у завод и главница се не сме трошити, а од интереса сваке године одеваће се сиротни а добри ученици, којима ће се од интереса куповати и књиге и остале школске потребе.

14 јануара о. г. стараоци масе пок. Калеја предали су овај фонд школ. одбору на руковање.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ЈАВНЕ ЗАХВАЛНОСТИ

Господин Миладин И. Шеварлић, писар министарства просвете и црквених послова покљонио је школи Прељинској у срезу љубићском скупочену слику Његовога Величанста Краља Петра I.

Овом је сликом школа у Прељини урешена на Св. Саву ове године.

Одбор школе ове, у име своје и житеља ове школске општине — родног места г. Шеварлића, благодари г. Шеварлићу, на осећању и *драгоценом поклону*.

Бр. 20.

27 јануара 1904 г.

Прељина.

Школски одбор у Прељини

Господин Рад. Петровић-Ракота, порезник, покљонио је топчидерској школи 15 комада књига „Црте из војеног живота — Руса“ да се раздаду ђацима, што је и извршено.

Управитељ топчидерске школе овим захваљује г. Петровићу на поклону.

12 фебруара 1904 год.

у Београду.

Управа топчидерске школе

„Просветни Гласник“ излази у месечним свескама од 6 и више табака, на великој осмини. — Стаје годишње: за Србију 12 динара, за друге земље 15 динара (франака). — Прегилата се шаље Управи Државне Штампарије Краљевине Србије у Београду. — Рукописи се шаљу уредништву (Министарство просвете и црквених послова у Београду). Они се, на захтев писца, враћају.

Одговорни уредник **ВЛАД. Т. СПАСОЈЕВИЋ**
Краљице Наталије ул. бр. 82.

ШТАМПА
ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А